

Studia Universitatis "Babeş-Bolyai," Historia

Volume 55, Numărul 1-2, Iunie-Decembrie 2010

Articole

- 1 CRISTIAN NICOLAE DANIEL
Cazania I a lui Coresi și căutarea unei *via media*: experimente doctrinare în Transilvania secolului al XVI-lea
- 21 LIVIU MALIȚA
Transilvanismul în presa culturală românească dintre cele două războaie
- 41 ARTUR LAKATOS
Partidul Comunist Român din Cluj în 1945
- 55 GABRIELA GHINDEA
Détente în centrul Europei: succesele și limitele Ostpolitik-ului și Deutschlandpolitik-ului german
- 79 CĂLIN MORAR-VULCU
Reprezentarea acțiunii violente în discursul oficial din România în perioada comunistă
- 103 MIHAI CROITOR
Dezbateri ideologice în cadrul Consfăturilor de la Moscova din 1957 și 1960. Perspective române, chineze și sovietice

Recenzii

- 131 Luise Schorn-Schütte, *Geschichte Europas in der Frühen Neuzeit: Studien Handbuch 1500-1789*, Paderborn: Schöningh, 2009. [Istoria Europei în perioada modernă timpurie: Manual 1500-1789]
SEVER CRISTIAN OANCEA
- 133 Joachim Bahlcke, *Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686-1790)* Franz Steiner Verlag Stuttgart, 2005
SEVER CRISTIAN OANCEA
- 136 *Pâinea pruncilor sau Învățătura credinții creștinești, strânsă în mică sumă*, editor Florina Ilis, studiu istoric de Ovidiu Ghitta, studiu

filologic de Florina Ilieș, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2008
CRISTIAN BARTA

- 138 Laurențiu Streza, Vasile Oltean, *Mitropolitul Andrei Șaguna în documentele din Șcheii Brașovului vol. I.: 701 p. + XVI ilustrații; vol. II.: 440 p. + IV ilustrații; vol. III.: 481 p. + VIII ilustrații*; ed. Andreiana, Sibiu
MIRCEA-GHEORGHE ABRUDAN
- 140 Suisheng Zhao (ed.), *China-U.S. Relations Transformed. Perspectives and strategic interactions [Relațiile China-SUA transformate. Perspective și interacțiuni strategice]*, Routledge, London and New York
ALEXANDRA TIEANU
- 142 David Runciman, *The Politics of Good Intentions. History, Fear and Hypocrisy in the New World Order [Politica Bunelor Intenții. Istorie, teamă și ipocrizie în noua ordine mondială]*, Princeton University Press, Princeton and Oxford
ALEXANDRA TIEANU

***Cazania I* a lui Coresi și căutarea unei *via media*: experimente doctrinare în Transilvania secolului al XVI-lea**

Cristian Nicolae Daniel

(Departamentul de Studii Medievale, CEU, Budapesta; Colegiul Noua Europă, București)

Cazania I (*Tâlcul Evangheliilor* – The Interpretation of the Gospels, in original) was published somewhere in Transylvania between 1567-1568. It outlined the requirements of a maximal program aimed at reforming the Eastern church in the region. The book analyses an impressive array of theological themes. It aims at promoting a different type of Christianity, and a new typology of the Christian man at the same time. If some of aspects, such as the cult of images/icons, the services for the dead, and monachism are rebuffed, one can observe a double doctrinary approach when dealing with other theological themes on the agenda. The most telling is the discussion on the soteriological value of the good deeds. All of these are examples of a search for a *via media* between Reformation and Orthodoxy.

Keywords: Reform, Orthodox Church, confesional identity, old books

Contextul în care apare *Cazania I* (sau *Tâlcul Evangheliilor* în original) în Transilvania este unul de profunde schimbări. Reforma avansase cu pași foarte alerți în zonă, cunoscând evoluții spectaculoase, cazul lui Francisc David fiind doar cel mai cunoscut. Fervoarea religioasă și interesul pentru tot ceea ce aduce atingere teologicului sunt la ordinea zilei, mai ales când procesul de confesionalizare este încă la început, iar identitățile doctrinar teologice sunt în faza de a se cristaliza. De altfel, slăbiciunile interne ale noului stat au împiedicat ca vreuna dintre confesiuni să fie impusă întregii populații.¹

Pe lângă aceste căutări identitare prin care trec comunitățile reformate de tradiție teologică occidentală, elitele luterane și, mai apoi, calvine privesc cu interes spre vecinii de rit răsăritean.² Spațiul ortodox din sud-

¹ István György Tóth, „Old and New Faith in Hungary, Turkish Hungary, and Transylvania,” în *A Companion to the Reformation World*, ed. R. Po-chia Hsia (Blackwell Publishing, 2006) (de aici înainte: Tóth, „Old and New Faith in Hungary, Turkish Hungary, and Transylvania”), 215.

² Același Tóth subliniază rolul pe care l-a avut aristocrația în Ungaria în ceea ce privește răspândirea Reformei. El mai afirmă că la momentul respectiv (secolul XVI) niciun intelectual serios nu a sprijinit catolicismul. Tóth, „Old and New Faith in Hungary, Turkish Hungary and Transylvania”, 211.

estul Europei³ a funcționat în această perioadă ca provocare, ca spațiu de misiune și de identificare.⁴ Pe deasupra, dialogul dintre Ortodoxie și Reformă în Transilvania are loc într-un cadru marcat de ambiguitate în ceea ce privește jurisdicția asupra românilor transilvăneni și a statutului Bisericii răsăritene în zonă.⁵

Între anii 1566 și 1571 a funcționat o politică confesională coerentă și constant îndreptată în direcția reformării bisericii de rit răsăritean din Transilvania.⁶ Un pas clarificator îl face Dieta de la Sibiu din 30 noiembrie 1566, care cere ca toți românii ardeleni să fie așezați sub jurisdicția episcopului Gheorghe de Sângeorz, însărcinat să îi convertească la adevărata credință.⁷ Anul 1566 este așadar momentul în care românilor le-a fost impusă reforma,⁸ Dieta îndrumând episcopatul la a cărui geneză contribuise pe o linie calvină.

Cazania I apare între Dieta din 1566 și Sinodul de la Aiud din octombrie 1569 (tipărită cândva între 1567-1568),⁹ prezentând direcțiile unui program maximal pentru reformarea bisericii răsăritene. Din diverse cauze, precum greutatea de a convinge clerul, diferențe organice între ethosul răsăritean și cel apusean, disputele confesionale care se derulau pe scena maghiară, rapiditatea cu care s-a dorit implementarea reformei, însușirea unei imagini corecte despre posibilitățile reale ale reformei, s-a renunțat destul de repede la linia calvinizantă.¹⁰ După doi ani de trudă episcopul Gheorghe de Sângeorz conchidea că „lucrul de căpetenie” de care a reușit să

³ Pentru studiul teologiei și a contextului ortodox după căderea Constantinopolului vezi Gerhard Podskalsky, *Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft (1453-1821). Die Orthodoxie in Spannungsfeld der nachreformatorischen Konfessionen des Westens* (München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1988), în special partea a doua, capitolele 1 și 2, 81-181.

⁴ Edit Szegedi, *Identități premoderne în Transilvania* (Cluj-Napoca: Editura Fundației pentru Studii Europene, 2002) (de aici înainte: Szegedi, *Identități*), 51.

⁵ Ana Dumitran, *Religie ortodoxă – Religie reformată. Ipostaze ale identității confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII* (Cluj-Napoca: Editura Nereamia Napocae, 2004) (de aici înainte: Dumitran, *Religie*), 91

⁶ Dumitran, *Religie*, 127.

⁷ Dumitran, *Religie*, 92.

⁸ Szegedi, *Identități*, 52.

⁹ Gebhard Blücher, „Filigranele brașovene și tipăriturile chirilice din secolul al XVI-lea.” *Revista bibliotecilor*, vol. 20, nr. 7 (1967): 421-426; Pavel Binder și Arnold Huttmann, „Cu privire la datarea și geneza Cazaniei I, tipărită de diaconul Coresi,” *Limba Română* 16, nr. 2 (1967): 109-117; Alexandru Mareș, „Când și unde s-au tipărit Tâlcul evangheliilor și Molitvenicul românesc?,” *Limba Română* 16, nr. 2 (1967): 119-130.

¹⁰ Dumitran, *Relații interconfesionale*, 45.

îi convingă pe preoții români era „să facă în Sfânta Biserică toată slujba în limba română, ca obștea să înțeleagă”.¹¹

Reforma în lumea românească arată schițarea din mers a unui program misionar care nu își găsește corespondent în alte zone, provocările venite fiind într-o mare măsură unice. De remarcat că intențiile prozelite sunt greu de distins de cele interesate în consolidarea calvinismului în rândul românilor care aderaseră deja la el,¹² și că tipăriturile acelor ani constituie leagănul literaturii române, ele nefiind doar o unealtă în slujba unui prozelitism brutal și fără scrupule.¹³

Istoriografia Tâlcului Evangheliilor

Despre *Cazania I* s-a scris puțin. Doar faptul că prima ediție critică¹⁴ a acestui text datează din 1998 este sugestiv pentru slaba preocupare arătată unei cărți, aș îndrăzni să spun, unicat în peisajul tipografic al secolului al XVI-lea. În general, două sunt categoriile schițate în ceea ce privește această carte: profilul ei și tematica teologică pe care o abordează.

S-a observat, desigur, destul de curând după descoperirea lui, că *Tâlcul* este o tipăritură aparte, diferiții autori încercând să dea o soluție amalgamului de teme care compun acest text. În 1908, Ilie Dăianu afirma că autorul *Molitevnicului* a aplicat o strategie misionară, ce urmărea o reformă în etape, el nedorind să renege tradiția de la început, ci să facă acest lucru treptat.¹⁵ Nicolae Sulică (1936) crede că învățăturile protestante s-au strecurat în text datorită slabei pregătiri teologice a lui Coresi.¹⁶ Nicolae Cartoian, în a sa *Istorie a Literaturii Române Vechi*, apărută între 1940-1945, vede *Cazania I* drept rezultat al influenței calvine, observând prezența unor idei reformatoare precum: „naționalizarea” slujbelor, separarea între puterea spirituală și cea lumească, critica cultului sfinților. El se oprește însă doar la analiza introducerii și trece superficial peste restul textului.¹⁷

¹¹ Dumitran, *Relații interconfesionale*, 46, nota 1.

¹² O. Ghitta, „Biserica Ortodoxă din Transilvania (secolul al XVI-lea – a doua jumătate a secolului al XVII-lea”, în vol. *Istoria Transilvaniei* (coordonatori Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András), vol. II (de la 1541 până la 1711), Editura Institutului Cultural Român, Cluj-Napoca, 2005, p. 267.

¹³ Dumitran, *Relații interconfesionale*, 82.

¹⁴ Vladimir Drimba, ed. *Tâlcul Evangheliilor și molitevnic rumânesc* (București: Editura Academiei Române, 1998) (de aici înainte: *Tâlcul Evangheliilor*).

¹⁵ Ilie Dăianu, „Un molitvelnic calvinesc pentru români,” *Răvașul* (1908): 173.

¹⁶ Nicolae Sulică, „Catehisme românești din 1544 și 1559. Cercetări cu privire la izvoarele lor,” în *Anuarul liceului de băieți Al. Papiu Ilarian din Târgu Mureș pe anii 1932-1935* (1936): 50.

¹⁷ Nicolae Cartoian, *Istoria Literaturii Române Vechi* (București: Editura Fundației Culturale Române, 1996), 102-103.

Pandele Olteanu (1964) subliniază existența unor învățături reformatoare comune în *Întrebarea creștinească* din 1544 și *Cazania I*: precum mântuirea prin credință, inutilitatea cultului sfinților, Scriptura ca singur izvor al credinței, respingerea tradiției bisericești, precum și „nuanță” calvină a acestor teme. Și aici apare ideea unei Reforme în etape, el considerând că aceste cărți doreau să îi atragă pe români „pe nesimțite”.¹⁸

Pentru Rosetti, tot în 1964, *Tâlcul* nu mai este o carte cu conținut teologic, ci una care redă „pasaje impresionante cu caracter social”. Critica adusă capilor bisericii nu este văzută ca o temă de reformare a acesteia ci ca o consecință a luptei de clasă între ea și „mișelamea” care apare în text, și care ar reprezenta clasa celor supuși și exploatați de „boieri și domni”. Rosetti este convins că cei care au tipărit această carte au văzut în ea „o manifestare în primul rând antifeudală”.¹⁹

P. P. Panaitescu (1965) încearcă să împace spiritul istoriografic al vremii cu caracterul teologic al *Cazaniei I*. Pentru el, cartea este una dintre cele mai interesante scrieri de polemică socială și religioasă din vechea literatură românească, cu referire și la problematica economică a vremii.²⁰ Mai observă și prezența unor învățături de inspirație calvină alături de referiri la Părinții Bisericii Ortodoxe sau la post. Mi se pare interesant la Panaitescu modul în care problematizează existența unor pasaje cu dublă inspirație teologică, întrebându-se dacă această carte dovedește că cele două curente teologice erau pregătite să facă concesii. Fiind blocat într-o mentalitate cu clare accente identitare, el conchide că ar fi cu neputință un astfel de lucru, fiindcă s-ar fi creat o religie intermediară (sic!).²¹ Nu poate fi vorba așadar de o carte „a bisericii calvine”, textul tipărit fiind prezentat drept rezultatul unui compromis cu substrat financiar între editorii ortodocși (adevărați cenזורi) și sponsorii luterani (uită însă că această carte a fost plătită de către calvini). În final, el vede în critica adresată elitei și clerului o dovadă a divergențelor dintre orășenii din Brașov și biserica feudală²², fără să știe că această carte nu a fost tipărită la Brașov și nu reprezintă în mod necesar portretul unui târg transilvănean aparte.

Mircea Păcurariu consideră că *Tâlcul* face parte din a doua perioadă de activitate a lui Coresi, respectiv a asocierii cu nobilul Forro Miklos,

¹⁸ Olteanu, „Contribuții,” 198-199.

¹⁹ Al. Rosetti et al., *Istoria Literaturii Române*, vol. 1 (București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964), 311-312.

²⁰ P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română* (București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965) (de aici înainte: Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului*), 152.

²¹ Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului*, 154.

²² Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului*, 155.

constituind, alături de *Molitvenic*, singura tipăritură din această răstimp. Pentru el, cartea este un amestec curios de învățături protestante și ortodoxe; observă atacurile împotriva cultului sfinților, a cinstirii icoanelor, a ierarhiei bisericești, a cultului morților, dar și prezența citatelor din scrierile Sfinților Părinți, precum și a multor învățături calvine (predestinația, sola fide) și a unui atac virulent la adresa clerului.²³

Amintesc doar pe scurt caracteristicile generale pe care Ana Dumitran, în *Religie ortodoxă – religie reformată. Ipostaze ale identității confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*, le atribuie *Tâlcului*. În viziunea acestei autoare „țelurile” conținute în predicile *Tâlcului* Evangheliilor sunt: combaterea cultului sfinților, respingerea Sfintei Tradiții, reducerea numărului Tainelor, principiile Sola Fide și Sola Scriptura.²⁴ În momentul tipăririi *Tâlcului*, acesta se adresa majorității celor care practicau ritul răsăritean, singurii care nu au fost direct vizați fiind românii care adoptaseră deja calvinismul.²⁵

Mai notez că în *Istoria Transilvaniei* apărută în 2005, Ovidiu Ghitta consideră că *Tâlcul* combate prin predicile incluse formele tradiționale ale pietății ortodoxe, anticipând accentele ce vor fi puse și în cadru sinodal, anul următor, la Aiud.²⁶

O notă aparte constituie cartea lui Traian Vedinaș apărută în 1985. Într-una dintre cele mai patetice biografii ale lui Coresi, autorul pune caracterul mixt al învățăturilor din *Cazania I* pe seama proiectului cultural românesc de a cristaliza o sinteză între Occident și Orient.²⁷ El consideră *Tâlcul* drept un insucces la public, deoarece este animat de o puternică critică la adresa cititorilor și a elitei sociale (de parcă am vorbi despre un best seller modern).²⁸

Ceea ce s-a scris de către istorici despre *Cazania I* se reduce așadar la menționări pasagere sau analize minimale în cadrul unor lucrări cu caracter mai larg. Mult mai mult s-a făcut de către lingviști sau filologi. Câteva pagini mai sus aminteam diversele contribuții care au reușit să elucideze când a apărut cartea și unde nu a fost tipărită. Volumul lui Ion Gheție referitor la întreaga activitate a lui Coresi²⁹, precum și ediția critică editată

²³ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1 (București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1991), 553.

²⁴ Dumitran, *Relații interconfesionale*, 42.

²⁵ Dumitran, *Religie*, 127-128.

²⁶ Ghitta, „Biserica Ortodoxă din Transilvania,” 268.

²⁷ Traian Vedinaș, *Coresi* (București: Editura Albatros, 1985), 57.

²⁸ *Ibidem*, 56.

²⁹ Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română* (București: Editura Minerva, 1994) (de aici înainte Gheție, *Diaconul Coresi*), 113.

de Vladimir Drimba acum zece ani rămân cele mai importante jaloane în ceea ce privește textul *Cazaniei I*. Ele constituie însă instrumente, iar nu punctul final în ceea ce privește studiul acestei cărți.

În paginile care urmează voi insista asupra temelor teologice cu caracter mediator sau chiar dedublat, teme abordate de autorul, din păcate necunoscut, al omiliilor. Am decis să adopt un format informativ, punctat de reflecții bazate pe lecturile mele teologice și sprijinit bibliografic de lucrări cu caracter sintetic în ceea ce privește teologia ortodoxă și calvină. În același spirit trebuie văzută și folosirea categoriilor teologice cu iz de manual, pe care am gândit-o astfel pentru a facilita accesul celor interesați la o eventuală bibliografie.

Scriptură și/sau Tradiție – un conflict al autorității interpretative?

Tâlcul este o carte formativă. Textul omiletico-exegetic are menirea de a interpreta, de a soluționa textul scripturistic, de a media între acesta din urmă și auditoriu, de a decide care este mesajul încorporat. Exegeza nu e însă doar un intermediar, ci și o oglindă a textului scripturistic. Ea devine interesantă tocmai pentru că vorbește despre Scriptură și pentru că, indirect, se substituie, volens nolens, Scripturii. Acest lucru e posibil fiindcă mesajul textului exegetic ajunge mai ușor la auditoriu. Neavând un caracter sacru, el este perceput ca fond, iar nu ca formă. Ceea ce Reforma a încercat să facă a fost să apropie auditoriul de Scriptură, în special prin traducerea acesteia în limbile vernaculare, dar și printr-o exegeză literală, istorizantă, iar nu (sau cel puțin nu necesar) alegorică.³⁰ Dezideratul nu a reușit să înlăture însă nevoia de interpreți ai textului sacru, care, deși accesibil fiind în limba cititorului, rămâne, cel puțin parțial, ascuns.

Autorul nostru este pus la rândul lui în fața acestei probleme, respectiv a relației dintre Scriptură și Tradiție. Problema apare pe parcursul mai multor omilii și însoțește, nu o dată, discuția altor teme teologice. Astfel, autorul își justifică interpretarea proprie prin folosirea alternativă sau chiar laolaltă a versetelor scripturistice și a citatelor din Părinții răsăriteni. Un exemplu pentru acest tip de fundamentare a interpretării este cel referitor la canoanele de pocăință date pe baza regulilor Bisericii tradiționale: *ce pocăianie au dat Hristos greșiților și păcătoșilor, când au iertat lor, afla-veri în tâlcul evangheliei raslablena și lu sfânt Teodor pravile omeneshti*.³¹ În opinia mea, el adoptă o poziție originală, încercând să împace „sola Scriptura” cu apelul la tradiția teologică interpretativă a Răsăritului creștin. Întreaga colecție de omilii este punctată de la un capăt la celălalt de trimiteri la textul evanghelic.

³⁰ Jaroslav Pelikan, *The Reformation of the Bible. The Bible of the Reformation* (Yale University Press: 1996) (de aici înainte: Pelikan, *The Reformation of the Bible*), 31.

³¹ *Tâlcul Evangheliilor*, 139.

Dau aici un singur exemplu: pentru a susține un anumit punct de vedere, autorul citează nu mai puțin de 23 de versete atât din Noul, cât și din Vechiul Testament: *Ceteaște depre acest lucru la Ioan 15, 24, 29, 30, 32, 38, 47, 65 și la Isaiia 9, 11, 38, 43, 46, 49, 54 și la Ieremia, 23, la Iezechel, 34; a doua carte în Carstha, 7 capete; la Miheia, 5, 7; la Deanie, 44 și la Rimleani, 83, 99.*³² Numărul impresionant de trimiteri atestă, cel puțin, buna cunoaștere a textului scripturistic de către autor.

Acesta își legitimează exegeza susținând că se bazează doar pe Sfânta Scriptură a profeților și a apostolilor („sola Scriptura”), criticând orice recurs la Tradiție, care este definită ca „scorneală” umană:³³ *ce voiu grăi tot voiu adevăra den Scriptura Sfântă a prorocilor și a apostolilor, cum să nu gândiți că iaste scornit și tocmit de noi sau de alți oameni,*³⁴ deși dovedește aceeași lejeritate ca și în cazul trimiterilor scripturistice atunci când folosește tradiția interpretativă răsăriteană.

E de remarcat apoi apelul exclusiv al autorului la Părinți răsăriteni. Cel mai des citat este Teofilact, arhiepiscopul Ohridei, autor, la rândul lui, al unei *Tâlcuiri*:³⁵ *Frații miei, pilda aceștii avanghelie Teofilact, arhiepiscopul bulgarilor, așa tâlcuiaște;*³⁶ *iară juncii și hrăniții, zice Teofilact, iaste leagea veache și leagea noao;*³⁷ *Teofilact așa tâlcuiaște;*³⁸ *Teofilact zice;*³⁹ exegeza textului referitor la tăria de sine a slăbănogului.⁴⁰ Mai sunt folosite texte din Sfântul Ioan Gură de Aur (Omilia la Matei): *Ioan Zlatoust zice aicea; ce Ioan Zlatoust zice (la Matei, în omilia, 29 de capete, în tâlc); unii, cum Ioan Zlatoust și alții, zic;*⁴¹ *dentâi, zice Zlatoust c-au învățat pre noi;*⁴² Sfântul Vasile cel Mare: *aicea zice Zlatoust; așa zice și Vasilie*⁴³ sau Sfântul Atanasie cel Mare: *asa grăiaște și Atanasie, în tâlc ce-au scris; așa Ioan Zlatoust; așa Vasilie, în omilia ce-au scris depre smerenie,*

³² *Tâlcul Evangheliilor*, 34.

³³ Pentru poziția lui Luther în ceea ce privește Biblia, vezi: Oswald Bayer, „Luther as an interpreter of Holy Scripture,” în *The Cambridge Companion to Martin Luther*, ed. Donald K. McKim (Cambridge University Press: 2004) (de aici înainte: McKim, *Luther*), 73-85; pentru Calvin, vezi: John L. Thompson, „Calvin as a biblical interpreter,” în *The Cambridge Companion to John Calvin*, ed. Donald K. McKim (Cambridge University Press: 2006) (de aici înainte: McKim, *Calvin*), 58-73.

³⁴ *Tâlcul Evangheliilor*, 168.

³⁵ <http://www.crestinortodox.ro/D-Damaschin-10353-261.html>

³⁶ *Tâlcul Evangheliilor*, 92.

³⁷ *Tâlcul Evangheliilor*, 94.

³⁸ *Tâlcul Evangheliilor*, 100.

³⁹ *Tâlcul Evangheliilor*, 137.

⁴⁰ *Tâlcul Evangheliilor*, 45.

⁴¹ *Tâlcul Evangheliilor*, 75.

⁴² *Tâlcul Evangheliilor*, 157.

⁴³ *Tâlcul Evangheliilor*, 91.

grăiaște.⁴⁴ Folosirea cu predilecție a tradiției interpretative răsăritene poate să însemne două lucruri, ce nu se exclud necesar unul pe celălalt: o pregătire teologică într-un mediu de factură ortodoxă și necesitatea de a folosi nume cu rezonanță pentru cei cărora le erau adresate predicile. De altfel, autorul știe foarte bine că răsăritenii își cunosc filiația civilizațională, adică *împărățiile* unde au propovăduit mari Părinți ai bisericii din Răsărit (Sfântul Vasile cel Mare, Sfântul Grigorie Teologul, Sfântul Ioan Gură de Aur, Sfântul Atanasie cel Mare, Sfântul Chiril al Alexandriei) și care acum sunt ocupate de către turci: *Caută besereicile și împărățiile unde-au propoveduit ș-au povestuit sfânt Pavel apostol – mai în toată Asia și Frighia – și preapodobnii oteți Vasilie, Grigorii, Atanasie, Zlatoust, Chiril și alți mulți, acmu biruiaște limba păgână unde fură săboarele și patriarșii. Iară acmu gem și suspină creștinii în toată nevoia și în dosadă și în robie*.⁴⁵

În viziunea autorului, Scriptura se situează în centrul oricărui proces formativ al creștinului, fiind și cea mai importantă sursă de educație pentru creștini: *mai mare niștotă și de treabă lucru în ceastă lume n-aveți, decât această învățătură*.⁴⁶ În același timp, evanghelia este cheia credinței și trebuie să devină textul fundamental după care creștinii își ghidează viața. Ea inventariază poruncile lui Dumnezeu, faptele bune pe care trebuie să le facă creștinii, învățătura despre Iisus Hristos și, bineînțeles, modalitatea de a se mântui: *den cuvântul lu Dumnezeu învățăm a afla pre Iisus Hristos, vraciul și scumpărătoriul păcatelor... învățăm ce sânt faptele bune, carele plac și lu Dumnezeu și derepce trebuiaște noao a face bine ... învățăm cu ce și pren cine ne putem afla spăsenie sufletului, cum numai pren Iisus Hristos;*⁴⁷ *cine ascultă cuvântul lu Dumnezeu cu inemă bună și ține cu credință dereaptă și rabdă lângă el până la moarte, acela va fi fiul lu Dumnezeu și va dobândi toate bunătățile în ceastă viață, după moarte iară împărăția lu Dumnezeu*.⁴⁸

Mai mult decât atât, Scriptura are caracter juridic, principiile evanghelice nu sunt doar povețe ori idealuri, ci sunt identificate cu legi în toată puterea cuvântului. Autorul disociază clar între legea lui Hristos (lege divină) și legea oamenilor. Disocierea se face pe baza identificării valorii intrinseci a legislatorului. O lege *tocmită* de oameni nu are aceeași valoare cu legea emanată prin Cuvântul dumnezeirii, lege care are caracter imuabil și soteriologic: *noao nu vine leagea nece den Ierusalim, nici de la Roma, nici den Țara Grecească, nece Nemțească, nece Rumânească, nu e de la Leșască, nici de la Moschicească, ce e lăsată și tocmită de la Iisus Hristos și iaste scrisă în Scriptura*

⁴⁴ *Tâlcul Evangheliilor*, 175.

⁴⁵ *Tâlcul Evangheliilor*, 143.

⁴⁶ *Tâlcul Evangheliilor*, 168.

⁴⁷ *Tâlcul Evangheliilor*, 179.

⁴⁸ *Tâlcul Evangheliilor*, 181.

*Sfântă.*⁴⁹ Prin urmare, legea divină primează asupra învățăturilor omenești (avem, deci, o critică a Tradiției aici), creștinii trebuind să fie întotdeauna pregătiți să își dea viața pentru cea dintâi: *nu te sfădi, creștine, pentru tocmealele și pravilele tocmită de oameni, cu carele nu putem cinsti pre Dumnezeu, ce sânt lucru deșert și de nemica [...] ce drept cuvântul și drept leagea lu Hristos fii gata și a muri, și veri avea viața de veac. Amin!*⁵⁰

Tocmai din această cauză, a asculta Cuvântul lui Dumnezeu și a-l urma sunt definitorii pentru creștini: *Că mai scump lucru în ceastă lume nu poate fi cu hasnă și cu folos decât a asculta și a învăța și a ținea cuvintele lu Dumnezeu,*⁵¹ împlinirea cuvântului lui Dumnezeu fiind un garant al fericirii și binecuvântării divine: *în această lume să știi că oamenii n-au mai mare lucru ce să placă lu Dumnezeu decât când ascultă cuvântul lu Dumnezeu și-l păzesc cu toată inema.*⁵² Nu doar a asculta e important, ci și a citi Cuvântul divin. Acest îndemn este foarte interesant deoarece poate certifica, chiar și într-o mică măsură, alfabetizarea unei părți a credincioșilor: *caută și ceteaște în Dănie (Faptele Apostolilor – nn) ce făcu sfânt Pătru, și în 6 și în 9, - și alți apostoli.*⁵³

Este important pentru creștin să verifice sursa învățurii propovăduite, ea putând fi luată în considerare doar dacă se bazează pe Scriptură: *nimea să nu judece alții, pre nimea, până nu va căuta bine vinovatu e au ba. Voi însă căutați învățătura noastră bine e au ba, ce e den Scriptură Sfântă.*⁵⁴ Pentru a susține acest punct de vedere, probabil foarte important în viziunea autorului, sunt folosite un număr impresionant de citate scripturistice, din Evanghelia după Ioan sau epistolele lui Pavel către Timotei și Tesaloniceni. În sfârșit, pentru a nu fi duși în eroare, și pentru a descoperi calea către împărăția lui Dumnezeu, creștinii trebuie să meargă acolo unde se propovăduiește Sfânta Evanghelie: *Dară ce trebuiaște să facem ca să nu ne prilăstească nimea pre noi? Iaste să meargem acolo unde spun noao sfânta evanghelie, sfânt cuvântul lu Dumnezeu. Așa Domnul Dumnezeu că ne va lumina cum după ceastă lume noi văm intra în împărăția lu Dumnezeu, - carea dă noao, Doamne! Amin!*⁵⁵ o invitație voalată, de vreme ce în alt loc autorul anunță clar: *carei sânt de la Dumnezeu, ascultă și zic că grăim drept.*⁵⁶

În ceea ce privește Tradiția, ea este identificată fie cu un set de obiceiuri trecute de la o generație la alta, cu ceea ce creștinii au învățat de la

⁴⁹ *Tâlcul Evangheliilor*, 110.

⁵⁰ *Tâlcul Evangheliilor*, 65.

⁵¹ *Tâlcul Evangheliilor*, 102.

⁵² *Tâlcul Evangheliilor*, 76.

⁵³ *Tâlcul Evangheliilor*, 61.

⁵⁴ *Tâlcul Evangheliilor*, 62.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Tâlcul Evangheliilor*, 61.

părinți și strămoși, învățatură evident combătută: *Nu ziceți ce zic unii: Au nu știți ce-am pomenit? Aceia nu văm lăsa până la moarte. În ce-au vis noao părinții noștri și moșii-ne și strămoșii, noi nu văm lăsa. Ce aimintrea grăiaște Scriptura [...] Și iară proroc Zaharia grăiaște: Nu fiți ca părinții voștri!*,⁵⁷ fie ca o serie de texte atribuite apostolilor, texte ce nu se regăsesc în Noul Testament, acestea fiind astfel simple invenții umane: *dară unii gândesc cum nește pravile tocmită nu știm de la cine, cum să fie cu știrea apostolilor*,⁵⁸ fie ca o colecție de drept bisericesc și de texte scrise după perioada apostolică: *Iisus Hristos Iaste învățătorul nostru el singur (la Matei, 93) – aceasta nu mărturisesc carei mai cred pravilelor și ce-au scris oțetii după apostoli*;⁵⁹ *unii vor ținea legea tocmită de la Hristos, care au învățat apostolii în toată lumea, iară unii vor ținea legea tocmită de la oameni după vremile lu Hristos și ale apostolilor*.⁶⁰

Iată aici un fragment care delimitează comunitatea protestantă, care ține legea divină, respectiv Scriptura, de ceilalți care țin legea oamenilor. Un alt pasaj este și mai clar în ceea ce privește această diviziune. Hristos îi va ajuta doar pe cei care urmează poruncile Lui. Catolicii și ortodocșii (numiți aici „patriercașii”) cred doar că ei urmează poruncile lui Dumnezeu și ale „bătrânilor” (Tradiția este văzută aici ca un set de reguli date de „bătrânii” Bisericii, termen care apare, de altfel, în Noul Testament, în special în epistolele pauline referitor la organizarea Bisericii primare): *Ce acelora va fi ajutorul, carei îmblă în lucrul porâncit de el. Papistașii și patriercașii, loru le pare că foarte îmblă bine în porâncile lu Dumnezeu și într-a bătrânilor*.⁶¹

Atitudinea autorului față de Tradiție lasă loc unor ambiguități. Pe de o parte asistăm la o critică acerbă și directă a celor care practică orice învățatură care nu este cuprinsă în Scriptură. Mântuirea nu se obține prin respectarea unor canoane omenești, ci doar prin Iisus Hristos: *nu te izbăvi în [...] pravila ce-au tocmit oamenii, ce numai în Iisus Hristos, pren credință dereaptă*;⁶² la Judecata Finală, Dumnezeu: *nu va zice: Veniți, blagosloviții, țiitorii pravilelor omenești*.⁶³ Pe de altă parte însă, autorul nu se sfiește să folosească tradiția interpretativă atunci când dorește să susțină un argument. Avem de-a face aici fie cu un „defect profesional” al celui care s-a format, cum spuneam și mai sus, într-un mediu teologic ortodox, fie cu o deliberată campanie justificativă de folosire a unor nume cu rezonanță în rândul auditoriului țintă.

⁵⁷ *Tâlcul Evangheliilor*, 62.

⁵⁸ *Tâlcul Evangheliilor*, 152.

⁵⁹ *Tâlcul Evangheliilor*, 64.

⁶⁰ *Tâlcul Evangheliilor*, 65.

⁶¹ *Tâlcul Evangheliilor*, 84.

⁶² *Tâlcul Evangheliilor*, 167.

⁶³ *Tâlcul Evangheliilor*, 140.

Exegeza și hermeneutica Reformei pot fi văzute nu doar în lumina comentariilor bazate pe textul biblic, ci și a controverselor/disputelor în care Biblia devenea, în mod obligatoriu, o armă cu dublu caracter: defensiv și ofensiv. Din punctul de vedere al celor care foloseau Biblia într-o astfel de manieră, acest lucru nu însemna o pervertire a mesajului scriptururitic, ci constituia o clarificare ce devine necesară prin însăși existența celor combătuți, respectiv falșii învățători.⁶⁴

Credința și faptele bune

Probabil că la nivelul discuției pe marginea celor necesare pentru mântuire se poate observa cel mai bine influența unei teologii de factură protestantă asupra autorului omiliilor. Credința și faptele bune sunt analizate din prisma importanței pe care o au asupra dobândirii împărăției cerurilor.⁶⁵ În categorii strict scolastice, se afirmă de obicei că în teologia creștină tradițională (ortodoxă și catolică) sunt necesare pentru mântuire atât credința, cât și faptele bune, în timp ce în teologia protestantă, singură credința este suficientă.⁶⁶ Să vedem însă în ce măsură exegetul se raportează la cele două tradiții interpretative.

În omilia dedicată textului de la Matei 17, 1-9 (Duminica Schimbării la Față) apare o definiție a credinței, bazată însă pe o confuzie între două dintre cele trei virtuți creștine: credința, speranța și iubirea.⁶⁷ Iată textul: *credința iaste nădejdea în mila Tatălui cum că ne va ierta toate păcatele noastre derept moartea fiului său, derept Iisus Hristos, în har.*⁶⁸ Punând în ecuație credința și nădejdea se poate citi aici că datorită jertfei mântuitoare a lui Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, ființa umană trăiește în speranța că Dumnezeu Tatăl îi va ierta păcatele (puternic accent contractualist, caracteristic teologiei apusene). Totuși, interpretarea este valabilă și pentru răsăriteni, în ambele tradiții harul (sau grația) fiind văzut ca un dar dumnezeiesc câștigat de Hristos pentru opera de mântuire care se dă omului în mod gratuit în vederea mântuirii.⁶⁹

Autorul identifică în Hristos pe singurul mijlocitor/intermediar între umanitate și Dumnezeu Tatăl, temă predilectă a teologiei protestante.⁷⁰

⁶⁴ Pelikan, *The Reformation of the Bible*, 37-38.

⁶⁵ B. A. Gerrish, „The place of Calvin in Christian theology,” în McKim, *Calvin*, 293-296.

⁶⁶ De remarcat și că între ortodoxie și catolicism există diferențe în ceea ce privește înțelesul faptelor bune; vezi Stăniloae, *Teologia Dogmatică*, vol. 2, 240.

⁶⁷ I Corinteni 13, 13.

⁶⁸ *Tâlcul Evangheliilor*, 174.

⁶⁹ Stăniloae, *Teologia Dogmatică*, 240.

⁷⁰ Richard A. Muller, „John Calvin and later Calvinism,” în *The Cambridge Companion to Reformation Theology*, ed. David Bagchi and David C. Steinmetz (Cambridge University Press: 2007), 146-148.

Nemulțumindu-se doar a afirma acest lucru, el critică și îndeamnă împotriva unor practici ale creștinătății tradiționale. Dacă Hristos este singurul mijlocitor (afirmație probată în acest loc prin nu mai puțin de patru citate evanghelice, de la Efeseni, Timotei și Ioan, plus trimiterea la încă două citate), atunci lucrarea de intercesiune a sfinților nu este validă: *Derept aceia, frații miei, să nu ne rugăm sfinților morți, ce numai celuia cine-l cheamă Iisus Hristos ș-au suit în ceriu și șade a-dereapta Tatălui și pururea roagă derept noi Tatălui, cum să ne dea împărăția ceriului. Amin!*⁷¹ Nimic nu este mai important pentru creștin decât credința în Hristos; nici o posesiune materială, nici măcar familia nu sunt atât de valoroase precum atașamentul față de Hristos. Creștinul trebuie să fie pregătit să se dedice total pentru Hristos, iar în cazuri extreme să fie pregătit să își dea chiar și viața: *Să ară lua turcii au tătarii, au macară ce limbi reale și macară ce împărați păgâni de să ia avuția noastră și să ne ia feciorii și muierile și vă lăsați credința voastră, să nu vă luom avuția voastră, și să zică noao: creadeți în leagea noastră, și muierile, și feciorii, - iară noi să nu ne despărțim de credința și de dragostea lu Iisus Hristos, Domnul nostru, ce să lăsăm și avuția noastră, și muierile, și feciorii, încă să dăm și capetele noastre derept numele lu Dumnezeu și derept împărăția lui.*⁷² De remarcat că această afirmație este în contradicție cu critica făcută monahismului în cadrul aceleiași omilii din duminica a treisprezecea după Anul Nou, când, în paragraful anterior textului citat, se spune că nu e bine ca monahii să își lase averea, aceasta fiind un dar din partea lui Dumnezeu. Vocația monahală nu este percepută, după cum spuneam și mai spus, drept o dedicare a vieții personale pentru rugăciune și slăvirea divinității.

La fel de direct este autorul și atunci când prezintă relația dintre mântuirea personală și credință. Acestea sunt interdependente; una urmează celeilalte. Credința conferă siguranța mântuirii: *derept aceia, oameni buni, frații miei, bine să socotiți ce grăiaște Dumnezeu, de luați aminte cu credință mare, de să nu fiți osândiți,*⁷³ ea fiind cheia împărăției cerurilor: *cine are credința lu Dumnezeu întru inema lui, el nu va puiarde bogăția lu Dumnezeu.*⁷⁴ Fără credința în Hristos nu se poate intra în împărăția lui Dumnezeu: *că ei gândesc cum oamenii pot ei înșiș, cu lucrurile sale, dobândi viața de veac [...]. Iară el, neavând un lucru încă, ce iaste credința și nădejdea în Dumnezeu, mâhnit duse-se de-acia.*⁷⁵ Mântuirea nu poate veni decât prin credința în Iisus Hristos: *că numai pren Iisus Hristos putem-ne ispăsi, numai cu credința dereapta, când creadem în el,*⁷⁶

⁷¹ *Tâlcul Evangheliilor*, 57.

⁷² *Tâlcul Evangheliilor*, 129.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Tâlcul Evangheliilor*, 123.

⁷⁵ *Tâlcul Evangheliilor*, 89.

⁷⁶ *Tâlcul Evangheliilor*, 60.

deoarece tot ceea ce afectează negativ existența umană nu poate fi înlăturat decât prin el: *numai unul singur Iisus Hristos iaste creștinilor ispășitoriul de păcatele noastre, de mânia Tatălui sfânt, de blăstemul legiei și toate pedepsele multe, reale și de păgubitura sufletului,*⁷⁷ *ființa umană fiind covârșită de starea ei de păcătoșenie: să vedem cât de netari și slabi sântem noi acmu, cum nu cum să ținem toate porâncitele, ce cu putearea și cu destoinicia noastră nece una bine cum trebuiaște nu putem ținea [...] cum den credință să ne ispășim.*⁷⁸

Deși credința este un dar al Duhului Sfânt: *și noi lucrurile credinței și legiei de noiș, fără Duhul Sfânt, nu putem înțelege,*⁷⁹ ea este primită prin ascultarea evangheliei, aspect important și în ceea ce privește limba de cult. Așadar, mântuirea vine prin credință, iar credința vine din auzire: *în aceste cuvinte învățăm de unde vine credința omului, cu care credință ne putem ispăsi dentru auzitul cuvântului lu Dumnezeu, când ascultăm.*⁸⁰ Autorul leagă credința de evanghelie. A asculta cuvântul evangheliei echivalează cu a permite lui Dumnezeu a lucra în oameni, pentru ca aceștia să primească credința: *mai scump lucru ce place Domnului nu puteam face cum să ascultăm cu dragoste învățătura den Scriptură, că de acolo putem cunoaște păcatele noastre și slăbia și perirea; den cuvântul lu Dumnezeu, când ascultăm, vine credința dereaptă cu ce ne ispășim;*⁸¹ *frații miei, noi să nu fim ai dracului; să ascultăm cuvântul Lui,*⁸² *de unde văm dobândi credința cu carea ne văm dobândi împărăția lu Dumnezeu.*⁸³ Primirea credinței prin ascultare, pregătește și dialogul dintre om și divinitate. Credința este determinantă în cazul rugăciunii; fără aceasta, rugăciunea nu este primită de către Dumnezeu: *Adoara iară învățăm cât tare pohteaste credință de la toți oamenii; Iaca acei creștini mari pilda credinței. Tu încă în sărăcia ta fă așa, și zău că veri fi ascultat în rugăciunea ta cea dreaptă.*⁸⁴ La fel și în următorul paragraf, unde credința este prezentată drept fundament pentru viața creștinului și pentru rugăciune: *Iară când sântem în nevoie, noi să ascultăm, să facem ca cest om și cu credință tare să spunem lu Hristos Nevoia noastră; nu iaste nici o bunătate mai bună decât credința mare. Cu credința mare poate omul tot dobândi de la Dumnezeu; Și toți sfinții cu credința biruiră împărăția, lucrară dereptate, dobândiră fâgăduita, stinseră tăria focului,*⁸⁵ sau în altă parte, unde se afirmă că iertarea păcatelor și implicit mântuirea nu pot veni decât prin

⁷⁷ *Tâlcul Evangheliilor*, 167.

⁷⁸ *Tâlcul Evangheliilor*, 98.

⁷⁹ *Tâlcul Evangheliilor*, 154.

⁸⁰ *Tâlcul Evangheliilor*, 130.

⁸¹ *Tâlcul Evangheliilor*, 179.

⁸² Al lui Iisus Hristos, nn.

⁸³ *Tâlcul Evangheliilor*, 181.

⁸⁴ *Tâlcul Evangheliilor*, 78-79.

⁸⁵ *Tâlcul Evangheliilor*, 86.

credință: *numai cu credință dereaptă putem cuprinde și dobândi iertăciunea păcatelor și veselia sau viața de veac.*⁸⁶

Dacă în ceea ce privește importanța credinței pentru mântuire autorul nu are nici un dubiu, mult mai interesantă mi se pare însă atitudinea lui în ceea ce privește relevanța faptelor bune. Numeroase pasaje tratează despre faptele bune, un subiect sensibil în ceea ce privește dialogul reformă – biserici tradiționale, încercând să dea un răspuns întrebării: sunt importante faptele bune pentru mântuire? În exegeza pericopei din Evanghelia după Luca 6, 31-36, din a doua duminică după Anul Nou, autorul identifică pentru început care sunt faptele bune, și spune că acestea sunt doar cele cuprinse în Sfânta Scriptură și în legile lui Dumnezeu. Faptele bune *sânt numai acelea ce Dumnezeu au porâncit ș-au lăsat noao în Scriptura Sfântă și zeace porânci*, iar cele care au fost întocmite de oameni (o critică aici a canoanelor bisericești, probabil) nu sunt plăcute divinității: *vare ce-au tocmite oamenii cu ce vor să cintească pre Dumnezeu, și Dumnezeu n-au tocmite, în deșert cinstesc și nu plac lui.*⁸⁷ La fel și în altă parte, unde se afirmă că faptele bune făcute fără credință nu au trecere în fața lui Dumnezeu (poziția teologică exprimată aici nu aparține doar protestantismului, fiind o axiomă a doctrinei creștine despre faptele bune): *în toate lucrurile Hristos caută credința oamenilor, și lucrure bune încă ale omului nece într-un chip lu Dumnezeu nu plac fără credință.*⁸⁸ Tot ca fapte bune pot fi amintite milostenia și postul; acestea sunt necesare, dar nu au o valoare soteriologică: *dară cu milostenie, când dăm câte vreo vacă cu lapte săracilor, [...] putem greșalele și păcatul dereage au ba? – Răspuns: cu milostenia cum să ajutăm, și datori sântem cu acealea; cu ajutoriul și cu post, cine știe bine a posti, nu dereagem păcatul ce-am greșit.*⁸⁹

Faptele bune devin astfel un mod de legitimare a credinței; creștinul are datoria de a arăta credința sa prin faptele sale cele bune: *de veri cunoaște păcatele tale și le veri părăsi și te veri pocăi de iale și veri creade întru moartea lu Iisus Hristos, arată și tu credința ta cu lucrure bune, cumu ne învață Iacov apostol, 53 de capete,*⁹⁰ sau în alt loc: *mai apoi fă lucrure bune, poamele aceștii credințe ce sânt porâncite de Dumnezeu;*⁹¹ faptele bune nefiind decât o consecință a unei credințe drepte (sic!): *că unde e credință dereaptă, iaste noao cu rod, și lucrure bune care fac creștinii pre slăvirea numelui domnului, arătare creadinței.*⁹²

⁸⁶ Tâlcul Evangheliilor, 175.

⁸⁷ Tâlcul Evangheliilor, 103.

⁸⁸ Tâlcul Evangheliilor, 77.

⁸⁹ Tâlcul Evangheliilor, 169.

⁹⁰ Tâlcul Evangheliilor, 49.

⁹¹ Tâlcul Evangheliilor, 138.

⁹² Tâlcul Evangheliilor, 98.

Avem de a face aici cu o adevărată carte de vizită a creștinului, nu departe de un motto al unei comunități pentecostale din Anglia de azi: believe, belong, behave,⁹³ și asta deoarece faptele bune aduc mărturie în fața celuilalt despre religia creștină: *Tatăl nostru cel sfânt den faptele noastre ceale bune să se laude înaintea oamenilor*,⁹⁴ și despre puterea credinței pe care o are un creștin: *den faptele bune putem cunoaște cine are credință bună*.⁹⁵ Credința creștină este întărită prin facerea de fapte bune: *credința noastră să crească și să se smerească cu fapte bune*.⁹⁶ Ba mai mult, acei care vor fi mântuiți sunt cei care fac faptele credinței, fiindcă doar acestea pot aduce mărturie dacă un om este sau nu creștin: *ce va zice: Veniți, blagosloviții de părintele meu, că voao au fost milă de flămânzi, setoși, striini, goli, beteagi și prinșii prentu mine și prentu cuvântul meu. Că aceste lucrure sînt poamele, seamnele, arătătura a credințeii dereapte, că oamenii pre aceste lucrure pot cunoaște creștinii; că credința nu putem vedea noi oamenii, ce credința caută ochii Domnului*.⁹⁷

Lovitura de grație vine tot în cadrul exegezei la pericopa din a doua duminică după Anul Nou, când autorul anunță că faptele bune sunt importante în fața lui Dumnezeu și, pe deasupra, își vor primi și răsplata, contestând prin aceasta teologumena protestantă a Sola Fide: *au faptele bune vreo plată de la Dumnezeu? [...] faptele ceale ce-au lăsat însuș Dumnezeu nu va uita de iale să nu plătească și în ceastă lume, derept făgăduita lui, și după moarte*.⁹⁸ Un alt pasaj vorbește în termenii contractualiști ai proverbului: după faptă și răsplată, subliniind însă în același timp importanța faptelor bune la judecata particulară a sufletului după moarte: *să veri face milă cuiova, cinsti-te-va Hristos: să veri întrista cineva, rușina-te-va Hristos la judecată*.⁹⁹

Alta este însă raportarea la necesitatea faptelor bune în următoarele pasaje. Credința în Hristos care s-a născut pentru oameni și s-a jertfit pentru păcatele acestora, pentru ca aceștia să fie iertați este cea care dă mântuirea, iar nu faptele bune: *așijderea, de vrem ca noi să fim iertați de Dumnezeu și de văm vrea să nu fim cu boale și cu rău, în tot chipul de toate realele, și să creadem c-au născut Hristos derept păcatele noastre, să plătească el cu trupul său păcatele noastre, să fim noi iertați prentu el, nu prentu faptele noastre ceale ce ne pare noao că vrem fi prentu iale în viața de vecie*.¹⁰⁰ Faptele bune nu valorează nimic dacă

⁹³ În românește ar suna cel mai bine într-o traducere de genul: credință, comuniune/comunitate, comportament.

⁹⁴ *Tâlcul Evangheliilor*, 103.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Tâlcul Evangheliilor*, 140-141.

⁹⁸ *Tâlcul Evangheliilor*, 104.

⁹⁹ *Tâlcul Evangheliilor*, 142.

¹⁰⁰ *Tâlcul Evangheliilor*, 131.

nu sunt fundamentate pe credința adevărată: *Învăță-te, creștine, depre acest lucru cum plac lu Dumnezeu prentu credința dereaptă aceaste lucrure; numai a credincioșilor plac lu Dumnezeu;*¹⁰¹ *viiata de veac nu e plata lucrurelor, ce e darul și cinstea lu Dumnezeu.*¹⁰² Ele trebuie făcute pentru că sunt poruncite de Dumnezeu, dar nu pot ajuta la mântuire, ci doar credința (speranța aici, aceeași suprapunere ca și mai sus în cazul definiției credinței) în Iisus Hristos: *și tu, creștine, fă lucrure porâncite de Domnul; ce prentu iale nu te lăuda, nici te mări, nici te creade, nici te nădăjdui în iale ... Nu te ruga în nădeajdea acelor lucrure bune, ce numai în nădeajdea milei Fiului lu Dumnezeu.*¹⁰³

Și mai intransigent este autorul atunci când afirmă fără echivoc că faptele bune nu asigură mântuirea: *poate omul cine greșăște lu Dumnnezeu și oamenilor, însuș el cu trupul său, dereage păcatul și greșalele lui cu faptele și cu lucrurile sale și a dobândi împărăția ceriului? ... răspuns: Ba n-au putut nimea*¹⁰⁴; *sau învoățăm cum împărăția lu Dumnezeu nu gătim noi cu lucrurele noastre ceale bune.*¹⁰⁵ Faptele bune sunt dezavuate la un loc cu monahismul și postul, doar Hristos poate mântui pe om, nici un fel de lucrare a acestuia din urmă neaducându-i o garanție soteriologică: *Iisus Hristos iastre ispășitoriul nostru (la Luca, 5 și la Ioan, 11) – aceasta nu cred carei zic cum că poate omul afla ispășenie sufletului și iertăciune păcatelor pren faptele lor sau cu călugăria, sau cu postul sau cu alte lucrure vare ce-au tocmit sau au scornit oamenii, și aceștea toți nu mărturisesc derept pre Hristos.*¹⁰⁶ În concluzie, mântuirea nu se obține prin intermediul faptelor bune sau pentru sfințenie, ci doar prin credință: *acicea vedem ce dobândi cu credința: când auzi Hristos pre cest orb și văzu credința lui, chemă pre el și-i deade ce cerșu el și de ce-l rugă el. Nu derepce făcuse el vreun bine pre cest pământ sau au fost vreun sfânt, ce numai pren credința lui.*¹⁰⁷

În aceeași cheie interpretativă, a importanței faptelor bune, autorul îi critică pe cei care susțin că oamenii se pot mântui prin intermediul faptelor bune pe care le fac: *fariseii vremiei noastre, lucrătorii și nădăjduitorii în destoinicia lor cu adevăr fățarnicilor vor să adevereaze cum că ne spășim prentu lucrurele noastre ce facem noi.*¹⁰⁸ Pe lângă critica celor care cred că faptele bune proprii contează, autorul nu uită să menționeze că nici faptele altora nu pot ajuta. Ar putea fi vorba aici de o critică a doctrinei tezaurului meritelor

¹⁰¹ *Tâlcul Evangheliilor*, 141.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Tâlcul Evangheliilor*, 135.

¹⁰⁴ *Tâlcul Evangheliilor*, 168.

¹⁰⁵ *Tâlcul Evangheliilor*, 154.

¹⁰⁶ *Tâlcul Evangheliilor*, 64.

¹⁰⁷ *Tâlcul Evangheliilor*, 131.

¹⁰⁸ *Tâlcul Evangheliilor*, 141.

prisositoare, curent în soteriologia apuseană medievală:¹⁰⁹ *nu căuta dară, creștine, la altul la nimea și în nemica ispășenie sufletului, nu în faptele nici ale tale, nici ale altora, că nu e alt nimea, nici în ceri, nici pre pământ, dat oamenilor în carea trebuiaște noao a ispăși.*¹¹⁰

Așadar, contează sau nu faptele bune în economia mântuirii personale? Am ales pasaje care provin din omilii diferite pentru a proba dubla interpretare a atitudinii față de faptele bune. Iată însă ce citim în exegeza pericopei din Duminica a opta după Anul Nou, pericopă care redă pilda samarineanului milostiv, text foarte important și foarte cunoscut. În prima parte, autorul afirmă că faptele bune contează în fața lui Dumnezeu, omul prezentându-se la judecată doar pe baza acestora: *că va fi drept înaintea lu Dumnezeu pentru faptele sale și se va ispăși și se va sfinți fără ajutorul altuia.*¹¹¹ Doar cu un paragraf mai jos, la întrebarea: *cine poate cu faptele sale ceale bune dobândi împărăția lu Dumnezeu?*, exegetul răspunde cu un sec: *nimea, fără Iisus Hristos,*¹¹² pentru a adăuga mai apoi, că doar credința va mântui pe oameni: *cine va creade, acela va fi ispășit, cum zice însuș Iisus Hristos (la Marco, 71).*¹¹³

În ceea ce privește relevanța faptelor bune, definiția teologică tradițională (catolică, dar și ortodoxă) reia un pasaj din epistola lui Iacov: *credința fără de fapte moartă este.*¹¹⁴ Am însă impresia că se caută uneori explicații rigide bazate pe tipare dogmatice la fel de rigide și decontextualizate. Din modul în care este discutată valoarea faptelor bune, o concluzie teologică se impune de la sine: faptele bune nu au nicio valoare dacă sunt făcute de o persoană care nu s-a convertit la creștinism, prin urmare, de o persoană care nu crede. Textul nostru nu merge până la a minimaliza valoarea sau a exclude importanța faptelor bune. Asta deoarece ambele tradiții creștine (tradițională și reformată) înțeleg interrelaționarea și intercondiționarea dintre credință și faptele bune, deși le explică în moduri diferite. Autorul ne-a obișnuit deja cu atitudinea sa dedublată față de anumite probleme. Poate să fie și aici un exemplu al căutării unei „via media” între reformă și ortodoxie.

Am ajuns la sfârșitul scurtei analize a doar două dintre multiplele teme abordate de către autorul *Tâlcului*. Dacă Edit Szegedi spunea cu amărăciune că este fascinant să cauți urmele unei „hidden tradition”, însă este trist să dai peste o „forgotten tradition”,¹¹⁵ eu aș parafraza spunând că

¹⁰⁹ Stăniloae, *Teologia Dogmatică*, 240.

¹¹⁰ *Tâlcul Evangheliilor*, 167.

¹¹¹ *Tâlcul Evangheliilor*, 116.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ *Tâlcul Evangheliilor*, 117.

¹¹⁴ Iacov 2, 26.

¹¹⁵ Szegedi, *Identități*, 9.

este fascinant să cauți o „hidden tradition”, însă este și mai fascinant să dai peste o „forgotten one”. *Tâlcul* este o carte care sfidează tiparele, desființează granițe mentale construite cu grijă în jurul unor sintagme (în cazul nostru: ortodoxia nu poate fi reformată) și propune un altceva.

După cum aminteam și mai sus, *Tâlcul* tratează un număr impresionant de teme teologice și are ca scop cultivarea unui altfel de creștinism, propunând în același timp și o altfel de tipologie a creștinului. Faptul că autorul apelează la soluția omiliilor este simptomatic epocii. Predicile propuneau o metodă extrem de utilă unei audiențe analfabete sau semi-literate, folosind și numeroase metode și procedee retorice precum liste, comparații, repetiții, concluzii, expoziția etc. A. Pettegree atrage atenția că într-o societate obișnuită să afle noutățile în spațiul public, într-un mediu comunitar, predica asumă o funcție catehetică și constituie vehiculul prin care au pătruns primele idei reformatoare.¹¹⁶

Sursa de referință a autorului este Scriptura, marea majoritate a temelor abordate fiind puternic susținute prin trimiteri la pasaje biblice. Rămâne remarcabil faptul că autorul se raportează doar la surse patristice răsăritene atunci când dorește să dea un plus de legitimitate exegezei pe care o face. Dacă anumite teme, cum ar fi cultul icoanelor, cultul sfinților, ierurgiile pentru morți, monahismul sunt combătute, există în numeroase cazuri o atitudine dedublată față de anumite probleme. Aș aminti doar discuția despre valoarea soteriologică a faptelor bune. Textul nostru nu merge până la a minimaliza valoarea sau a exclude importanța acestora, și asta deoarece ambele tradiții creștine (tradițională și reformată) înțeleg interrelaționarea și intercondiționarea dintre credință și faptele bune, deși le explică în moduri diferite; sau în cazul postului de mâncare care este în general respins, fiind considerat neinspirat biblic, cu toate că, folosind probabil surse patristice nemenționate în text, autorul recunoaște calitățile motivaționale ale acestuia, respectiv întărirea credinței și a vieții de rugăciune. Cât despre pasajele care mă duc cu gândul la predestinare,¹¹⁷ nu sunt convins că acestea sunt o dovadă clară a prezenței unei poziții teologice bine formulate. Cred, mai degrabă, că e vorba de căutarea unei soluții care să împace aspecte ale teologiei apusene cu puncte de interes ale răsăritenilor; în acest caz, de contractualismul jertfei expiatoare a lui Hristos, cu interesul spre lucrarea harului divin în omenire, prin Duhul Sfânt, și al imposibilității de a pătrunde în totalitate telosul planului dumnezeiesc. Toate acestea pot constitui exemple ale căutării unei „via media” între reformă și ortodoxie.

¹¹⁶ Andrew Pettegree, *Reformation and the Culture of Persuasion* (Cambridge University Press, 2005), 9, 39.

¹¹⁷ *Tâlcul Evangheliilor*, 59, 91, 138, 175.

E cunoscut faptul că Jean Calvin s-a împotrivit soluției propuse de Carol al V-lea, care se dorea un compromis între reformați și catolici.¹¹⁸ Autori precum Andrew Pettegree scriu despre limitele dialogului dintre tradițiile Ortodoxă și Protestantă. În primele decenii ale reformei, personaje provenind din ambele tradiții au fost interesate în a explora posibilitățile de colaborare, având ca bază aversiunea mutuală pentru catolicism. Lui i se pare că blocajul apărut ulterior se bazează pe diferențele de ritual și, în special, pe atitudinea față de aspectul vizual al cultului, bogata tradiție iconografică răsăriteană fiind în contrast evident cu poziția sceptică a reformatorilor.¹¹⁹ Ana Dumitran susține că ideea unei biserici calvine practicantă a unui ritual bizantin este un nonsens care nu poate fi argumentat prin nimic, deoarece mesajul slujbelor traduse din slavonă este în totală contradicție cu dogmele de bază ale calvinismului¹²⁰, uitând că textele pot fi diortosite, și că nici conținutul liturghiilor apusene nu este în armonie cu teologia reformată.

Reforma românească despre care vorbește Juhász István este probabil o sintagmă fericită pentru a denumi ceea ce se întâmplă în acest interval în Transilvania, lucru subliniat și de Ana Dumitran. Cred însă că termenul nu acoperă realitatea la care se referă și că, de fapt, e vorba de o reformă a teologiei și instituțiilor de factură răsăriteană făcută pe baza unor categorii teologice și mentale de proveniență occidentală. Spun aceasta deoarece am în vedere că reforma, ca fenomen al istoriei Bisericii creștine a vizat în primul rând fondul religios, iar nu cel etnic. Văd aici în special dificultatea reformării unei tradiții teologice; mi se pare însă că autorul *Tâlcului* a încercat să suplinească într-o bună măsură acest lucru, cunoștințele lui în ceea ce privește părinții răsăriteni nefiind de neglijat.

Abordarea relației între reformă și creștinismul răsăritean poate fi făcută și prin prisma unei afirmații a lui Martin Luther: *Sie gleuben wie wir, teuffen wie wir, predigen wie wir*¹²¹, care accentua asemănările, chiar și superficiale, dintre cele două opinii teologice.¹²² Dacă creștinismul oriental este o expresie legitimă a creștinătății, atunci reforma Bisericii nu se poate cantona doar la expresia sa occidentală. O astfel de misiune este parte a

¹¹⁸ Richard C. Gamble, „Calvin's controversies”, în McKim, *Calvin*, 191-192.

¹¹⁹ Andrew Pettegree, *Europe in the Sixteenth Century* (Blackwell Publishers, 2002), 271; despre conflictul dintre protestantism și Ortodoxie într-o țară considerată „ortodoxă” vezi Maria Crăciun, „Protestantism and Orthodoxy in sixteenth-century Moldavia,” în *The Reformation in Eastern and Central Europe*, ed. Karin Maag (Ashgate: Aldershot, 1997), 126-135.

¹²⁰ Dumitran, *Relații interconfesionale*, 46.

¹²¹ Szegedi, *Identități*, 11.

¹²² Dumitran, *Relații interconfesionale*, 21.

efortului integrator al programului reformatoare adresat întregii „oicumene” creștine. Interesul inițial al Reformei pentru creștinismul oriental era motivat nu de presupusul său caracter protestant, ci de faptul că reprezenta tradiția unui „altfel” de creștinism.¹²³

Românii au asociat reforma cu posibilitatea audierii cuvântului Evangheliei în propria limbă; acest lucru dovedește stângăcia cu care a debutat procesul de reformare, prin transformarea unui episcopat de factură răsăriteană într-un organism cu același nume, însă fără un statut precis definit ori susținut sistematic.¹²⁴ Folosirea limbii proprii a fost elementul cel mai important care i-a îndemnat pe români spre reformă; limba română constituie elementul cheie în jurul căruia a luat naștere Biserica reformată română, fiind, după cum spune Ana Dumitran, prima expresie modernă a unei conștiințe etnice pregătite să depășească limitele lumii medievale.¹²⁵

Evoluția bisericii ortodoxe în Transilvania reflectă dinamismul și imperativele epocii edificării principatului.¹²⁶ E de sesizat că Transilvania a fost un teren fertil pentru interacțiuni culturale¹²⁷, existând o dublă acomodare la nivelul comunităților de rit. Amintesc aici doar Dieta de la Mediaș din 1554, când *pars papistica* și *pars evangelica* sunt văzute drept forme diferite de exprimare ale aceleiași credințe creștine. Doar astfel putea fi reglementată coexistența religioasă, uniformitatea teologică nemaifiind posibilă.¹²⁸ Sincretismul este o trăsătură fundamentală a vieții religioase transilvănene, sub semnul căruia au luat naștere toate cele trei denumiri protestante.¹²⁹ Dacă un mariaj calvino-ortodox pare greu de imaginat între granițele mentale ale unui confesionalism asumat, e de remarcat că la modul practic situația nu urmează decât arareori standardul. În aceste condiții, de ce nu ar fi loc atunci și pentru o reformă ortodoxă?

¹²³ Szegedi, *Identități*, 15-16.

¹²⁴ Dumitran, *Relații interconfesionale*, 42.

¹²⁵ Dumitran, *Relații interconfesionale*, 45.

¹²⁶ Ghitta, „Biserica Ortodoxă din Transilvania”, 263.

¹²⁷ Christine Peters, „Mural paintings, ethnicity and religious identity in Transylvania: the context for Reformation”, în *The Reformation in Eastern and Central Europe*, ed. Karin Maag (Ashgate: Aldershot, 1997), 98.

¹²⁸ Edit Szigedi, „Reforma în Transilvania. Constituirea identităților confesionale”, în Ioan-Aurel Pop ed., *Istoria Transilvaniei*, vol. 2, p. 240

¹²⁹ Dumitran, *Religie*, 85.

Transilvanismul în presa culturală românească dintre cele două războaie

Liviu Malița

“Babeș-Bolyai” University

The study is dedicated to the interwar period debates and the collations regarding the defining of national identity, especially the defining of the concept of “Transilvanism”. The ideology that animated them is mainly highlighted by the polemics between the minority representatives (Hungarian, German and Jewish) and the Romanians, published in the cultural media. Although I have thoroughly followed the main directions of these debates, I have focused on two crucial moments, 1928 and 1933, when, based on different reasons, these have become incendiary.

Keywords: ideology, national and cultural identity, symbolical frontiers, autonomy, ethnoregionalism, interculturalism and transculturalism.

Pe fundalul strategiei confruntării și al mefienței reciproce dintre românii și maghiarii din Ardeal, care a dominat climatul interbelic, *transilvanismul* nu a reprezentat singurul gest de apropiere culturală. Deși perdant, el a fost, însă, proiectul coeziv cel mai ambițios și cel mai elaborat. Nu întâmplător și cel mai contestat.

Apărut sub spiritul tutelar al „Helikon”-ului¹, *transilvanismul* explora și exploata valorile relaționale firești ale culturii, vizînd construirea unei noi realități politice, care să confirme presupusa osmoză existentă între cele trei culturi tradiționale ale Ardealului. De fapt, el propunea un joc cu frontierele simbolice existente, punea sub semnul întrebării vechiul mod de gestionare a raportului dintre similitudini și diferențe și imagina o nouă identitate culturală ca mecanism de adaptare la contextul contrastiv existent.

¹„Erdélyi Helikon” este o societate culturală maghiară din Transilvania, înființată în 1926, sub patronajul lui Miklos Banffy, fost ministru de Externe al Ungariei, revenit, în acel an, în România. Fără o platformă ideologică dogmatică, gruparea a fost considerată forul scriitorilor maghiari din România. Până în 1944, reuniunile se țineau anual în castelul lui Kemény Janos din Brâncovenești (jud. Mureș). Nemulțumiți de politica Partidului Maghiar, reprezentanții societății Helikon au militat pentru apropierea reală dintre români și maghiari. Între 1928 și 1944, societatea a editat, la Cluj, și o revistă cu același titlu. Printre redactori, se numărau: Kos Karoly, Banffy Miklos, Aprily Lajos, Kucz Aladar, Kovacs Laszlo.

Scriitorii maghiari din Transilvania declarați de stînga, grupați în jurul revistei „Korunk” (conduse inițial de Laszlo Dienes iar apoi de Gabor Gaal), au contestat transilvanismul de pe pozițiile materialismului dialectic.

În pofida numeroaselor sale incoerențe și inconsecvențe, conceptul este, totuși, rezultatul unei laborioase redactări. El pornește de la premisa, ulterior (după 1936) combătută, că Ardealul nu este doar o realitate politică și socială, ci un spațiu al întâlnirii culturale și spirituale profitabile între români, germani și maghiari, într-o sinteză specifică, mutual îmbogățită.

Presupoziția era că niște culturi și literaturi, care au interferat pe lungi secvențe temporale, cum sunt cele amintite, nu puteau rămâne izolate unele de altele. Ele ar fi generat o matrice comună, **transilvăneană**, o formă de spiritualitate specifică, diferită atât de cultura maghiară din Ungaria, cât și de cea românească din Vechiul Regat. Nici versantul sășesc nu se resoarbe în marea cultură germană, chiar dacă mai păstrează un filon de legătură.

Prin utilizarea cuvântului „transilvanism” a fost speculată forța magică a acestuia de a exprima *ceva* inefabil și indefinibil, dar incontestabil, care ar face, de exemplu, ca literatura maghiară din Ardeal să formeze, în pofida însușirilor comune cu literatura-mamă din Ungaria, un întreg unitar cu celelalte două literaturi locale.

Promotorii săi (de partea maghiară, în primul rând scriitorii grupați în jurul revistei „Erdélyi Helikon”, dintre români, Grigore Popa, Alexandru Hodoș, Coriolan Petran, dar, de asemenea și sasul Heinrich Zillich) pretindeau că *transilvanismul* a fost forjat în comun de români, germani și maghiari. În realitate, ei nu au utilizat împreună decât o retorică, inconscventă de altfel, nu și o ideologie. Pentru ca aceasta să se constituie, ar fi fost necesar să poată fi transgresate diferențele importante pe care conceptul le-a împrumutat în periplul său de la o cultură la alta, de la un moment istoric la altul și, mai ales, de la un autor la altul.

Ereditatea culturală a cuvântului era departe de a fi unitară.

În secolul al XIX-lea, el fusese definit, pentru maghiari, drept „*o maladie originală și specifică*” (Ioan Bethlen) a aristocrației maghiare ardelenene, ce intenționa, în acest fel, să își afirme autonomia și să-și consolideze poziția politică și financiară față de Budapesta. Reacionând de pe poziții democratice, elita intelectuală maghiară s-a manifestat împotriva *transilvanismului*, subliniind riscul de închidere culturală și de cantonare în provincialism și minorat. Termenul a continuat să apară sporadic, la Jaszi Oszkar și la adepții săi cu sensuri ambivalente.

Contextul inedit, în care se regădesc maghiarii ardeleni la sfârșitul Primului Război Mondial, de minoritari ai statului român, face ca *transilvanismul* să fie, pentru o scurtă durată (1920-1921), resuscitat de intelectuali ca și Kós Karoly. Ei au început, în acei ani inaugurali, reflecția asupra unei modalități de ieșire din starea de letargie politică și de (re)ășezare optimă a comunității maghiare ardelenene. Revistele „Napkelet” și „Keleti Ujság”, conduse de refugiați maghiari din Ungaria, prezentau *transilvanismul* drept

o strategie de supraviețuire etnică. El era privit, însă, cu suspiciune, datorită criticilor dure ale Budapestei, care exagerau prejudiciile aduse unității sufletești ungare. Or, susținerea morală a maghiarilor ardeleni din partea vechii lor capitale era, în acele momente, decisivă. Avînd de înfruntat o asemenea rezistență, *transilvanismul* a cunoscut o existență scurtă și a fost lipsit de impact real, nereușind să se extindă în mari cercuri sociale.

În ceea ce îi privește pe români, *transilvanismul* fusese, înainte de 1918, luat în calcul de intelectualitatea ardeleană, care îl utiliza unilateral, în efortul „*de a se plasa pe orbita celor trei națiuni recepte*” (Barbu Zebedeiu), pentru una dintre soluțiile de recunoaștere a drepturilor românilor în Ardeal. Pentru o relevanță mai mare, ei au încercat să forțeze o interpretare comună cu secuii, după cum arată retrospectiv Alexandru Olteanu, citîndu-l pe episcopul unitarian Ioan Kriza. Comentând, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai multe proverbe ale secuilor, acesta observă că „*secuiul nu ar fi spus pentru nimic în lume că locuiește în Ungaria, ci în <Țara Ardealului> (Erdélyorsyág)*”², ceea ce ar atesta o conștiință incipientă a transilvanismului.

Teoria *transilvanismului* era coroborată de intelectualitatea românească prin acțiuni politice ce s-au dovedit infructuoase și care au vizat autonomia Ardealului și transformarea lui într-o „Elveție a Orientului”

Deciziile Conferinței de pace de la Paris (1919-1920), ce au permis integrarea provinciei în România Mare, au deposedat, însă, ideea de orice interes politic iar de acum asocierea *transilvanismului* cu inițiative ale intelectualității maghiare din Ardeal o făcea să intre în contradicție cu românitatea/românismul.

Felul în care problematica *transilvanismului* a fost relansată la mijlocul perioadei interbelice, când, „*teoretizat de literații minoritari din Ardeal, unguri și sași, [acesta] a devenit o formulă creatoare de istorie*”³, mai degrabă ignora decît asimila istoria cuvîntului, cu pluritatea sa de sensuri contrare și asincrone. În speranța de a se obține consensul celor trei importante națiuni/etni, dar mai ales al românilor, fără a căror prezență, în noul context politic, proiectul risca să fie lipsit de anvergura aptă să îi asigure o reală bază de sprijin social, s-a optat pentru o versiune sublimată, atemporală și apolitică. În noua redactare, *transilvanismul* considera această regiune ca fiind, pentru mai multe secole, patria libertății și autonomiei spirituale în Europa Centrală. Ea ar fi facilitat crearea unei culturi specifice națiunilor care o compuneau și ar fi permis coexistența pașnică a patru religii recunoscute. În prezent, Transilvania ar avea propria sa *Weltanschauung*,

² Apud Alexandru Olteanu, *Transilvanismul și cultura ungară*, în „Familia”, seria III, an. I (1934), nr. 5-6 (sept.-oct.), p. 38.

³ Grigore Popa, *Peisaj ardelean*, 1943, p. 47.

mentalitățile și maniera sa de gândire, pe scurt o identitate aparte. Argumentația mobiliza în sprijin concepte-valori ca: „încredere reciprocă”, „solidaritate”, „disponibilitate pentru dialog”, „comunicare trans-națională”, „(neo)umanism” ș.a.

Dificultatea noii definiții programat integratoare a *transilvanismului* provenea și era alimentată de propriul paradox. Pe de o parte, vocabula *transilvanism* era folosită cu rol descriptiv, ca stereotip cultural al unei tradiții deja existente și manifeste, dar, pe de altă parte, și ca proiect normativ, ce viza o axiomă în curs de constituire: **interculturalismul**. Deși cvasiabsent, acesta era decelat, totuși, din așa-zisele realități curente ale Ardealului.

Construct cultural ambiguu, *transilvanismul* nu a avut continuitatea (s-a manifestat intermitent) și puterea (a fost prea anemic reprezentat și susținut) de a se impune cu adevărat în societatea românească interbelică. Cu toate acestea, înainte de finalul său simbolic, în 1936, el a reprezentat un motiv recurent în presa culturală interbelică iar în două momente anume, 1928 și 1933, a devenit de-a dreptul incendiar.

Datele nu sînt aleatorii.

*

1928 reprezenta, în scurta istorie a Ardealului interbelic, o zonă de tranzit a rivalităților.

Maghiarii depășiseră pasivismul politic și se mobilizau pentru noi proiecte identitare.

Destrămarea Ungariei Mari le produsese acestora o stare de șoc, care i-a făcut să se simtă exilați din propria realitate națională, în afara căreia viitorul nu putea fi imaginat. În primul moment, ei au refuzat orice implicare. Susținută de climatul psihologic de angoasă și de nesiguranță, replierea identitară le apărea drept singura atitudine capabilă să le apere, în propriii ochi, orgoliul apartenenței, demnitatea și, nu în ultimul rând, interesele.

Decizia de a rămîne în afara jocurilor politice din România Mare nu era motivată doar de violența rupturii de Budapesta și de traumatismul major care a însoțit în mod firesc un fapt de o asemenea amploare istorică, petrecut atît de imprevizibil. Până la Conferința de pace, rezistența era necesară pentru a nu periclita eforturile Ungariei de a recupera parte din teritoriile pierdute.

Nu trebuie exclus nici un oarecare sentiment de refuz al realității. O Transilvanie românească le apărea maghiarilor din Ardeal de neconceput, un accident reversibil al Istoriei. Speranța că deciziile Conferinței de pace nu vor avea decît un efect provizoriu și că ele ar putea fi revocate, într-un nou

context politic și într-un timp nu prea îndepărtat, a întreținut, în anii ce au urmat, inactivismul.

În plus, integrarea în noul stat român era sinonimă, pentru ei, cu asimilarea, de unde imperativul autoizolării, pentru a nu contribui, printr-o eventuală deschidere, la descentrarea ființei naționale.

Au mai existat și alte cauze care au blocat, în momentul inaugural al epocii interbelice, voința de dialog a maghiarilor din Ardeal și au întărit neîncrederea în posibilitatea unui destin comun cu românii. Printre acestea, privarea de exercițiul puterii, după refuzul de a participa la competiția politică din România, și frustrarea produsă de condiția de minoritar, care leza orgoliul de maghiar. Mai mult, a fi minoritar în România reprezenta, în conștiința de sine, o dublă declasare: politică și culturală. Astfel, faptul de a se vedea integrați, fără voia lor, ca minoritari, într-un stat ce se presupunea că ține de Balcanii pe care Budapesta îi detesta prin tradiție, însemna a te și plasa într-o „marginalitate a marginalității”.

În sfârșit, izolaționismul era susținut de absența unor veritabile legături interetnice. În pofida coabitării milenare, între maghiarii și românii din Ardeal nu existau, la acea dată, puncte de contact solide iar tradiția preponderentă era cea a confruntării și nu a dialogului. Marea burghezie sau aristocrația maghiară nu aveau un corespondent românesc, care să permită solidarități transetnice. Limba și religia îi despărțea. Maghiarii nu vorbeau românește iar faptul că inteligența românească era o bună cunoscătoare de maghiară – ca fostă limbă oficială și de cultură în Transilvania – asigura doar o mediere unilaterală. De altfel, cele două tipuri de cultură, română și maghiară, care au jucat succesiv rolul de cultură oficială, erau structural diferite, una fiind preponderent rurală, cealaltă citadină, fapt ce făcea dificilă aculturația.

În climatul cvasi-general de resemnare politică și de promovare a spiritului de rezistență, rarele tentative individuale de activism civic sau politic în direcția colaborării au fost expuse de comunitatea maghiară din Ardeal oprobriului public. Intransigența era maximă: cei ce optaseră pentru repatrierea în Ungaria erau priviți ca niște trădători, pe când celor ce au decis să rămână li se rezerva ca singură soluție militantismul opozant. Puținii intelectuali care s-au arătat deschiși dialogului româno-maghiar, asemeni unui Kós Karolyi, ce recomandase trimiterea de deputați proprii în Parlamentul de la București, erau tratați drept *renegați*.

În 1928, însă, fireasca perioadă de dezorientare se încheiase iar pasivismul politic fusese înlocuit de o optică activistă, ce impulsiona, în absența unui model de integrare, creația.

Decizia de a renunța la autorecluziune a devenit posibilă de abia în momentul în care maghiarii au dobândit conștiința că realitatea nu putea fi

(momentan) schimbată. Dînd dovadă de maturitate politică, ei și-au revizuit așteptările, și-au redefinit obiectivele și au demarat un program de auto-organizare, care le-a consolidat coeziunea și le-a permis delimitarea unui spațiu identitar propriu în noul context socio-politic, adică în absența unui stat-mamă.

Rezultat al unei acumulări de rezistență, dar și al unui efort de internalizare a problemei pe care statutul de minoritar o presupunea, *transilvanismul* reprezenta o strategie de valorizare, prin care maghiarii din Ardeal încercau să depășească noua condiție printr-o identitate culturală non-antagonică. Aceasta urma să elimine delimitările ideologice și politice și să înglobeze vechile identități culturale ale Ardealului într-o structură nouă.

Nu întîmplător, *transilvanismul* a debutat ca demers prioritar maghiar, deoarece era un proiect de protejare a identității naționale și nu de subminare a ei. El permitea maghiarilor din Ardeal soluția afirmării unei noi identități, fără a face, pentru aceasta, necesară excluderea celei vechi și evitînd, totodată, asimilarea. Sașii au devenit și ei receptivi pe măsură ce înregistrau eșecuri în relația cu guvernarea românească, pe care o susținu-seră condiționat din primele clipe.

Pentru românii ardeleni, în schimb, 1928, an ce marca aniversarea a zece ani de la Marea Unire, însemna primul moment major al noii lor existențe într-un stat național. Bilanțul necesar conținea nu puține accente critice. Seculara lor utopie unională vira spre realism. Neîmplinirile și frustrările înregistrate în procesul integrării trezează conștiința și invita la reflecție. Aura speranței și vocația întemeierii, pe care Unirea le-a împrumutat-o primului deceniu interbelic, se destrămau treptat, lăsînd loc sentimentului unei crize ce amenința să devină endemică.

Odată cu moderarea optimismului sporea disponibilitatea pentru (re)configurarea propriei identități regionale. Decepțiile înregistrate în procesul de integrare a provinciei în România Mare conduceau spre descoperirea unei falii între românii de cele două laturi ale Carpaților, care submina imaginea idealizată cultivată în trecut. Românii ardeleni descopereau „umbra” românității, ceea ce îi făcea mai receptivi la soluții alternative. Nu însă și secesioniste.

Explicația suplimentară posibilă pentru interesul pe care proiectul *transilvanismului* îl trezează acum rezidă și în faptul că 1928 a fost un an electoral, și încă unul special. În urma unor acerbe dispute publice, Partidul Liberal pierdea, după aproape un deceniu puterea, iar Iuliu Maniu se instala ca prim-ministru (ardelean) la București. Relansarea *transilvanismului* a coincis cu acest eveniment, dar s-a datorat inițiativei contelui Bánffy Miklós, om de stat, dramaturg și romancier, care, speculînd noua conjunctură

politică, se reîntorsese în Transilvania în 1926. El a stabilit mai multe contacte cu diferite cercuri politice românești din Ardeal, interesate de autonomia provinciei.

Bazele curentului au fost puse, însă, de elita scriitorilor maghiari democrați ai Transilvaniei: Benedek Alexe, Maria Berde, Kós Karoly, Molter Karol, Reményik Sándor, Eugen Szentimrey și Tabéry Gheza, dintre care un rol major l-a jucat Makkai László. Ei s-au grupat în jurul periodicului „Erdélyi Helikon” și al unei edituri particulare „Erdélyi Szépmíves Céh”. Acești scriitori au reformulat misiunea scriitorului maghiar ardelean, limitînd-o la constituirea, cu mijloace artistice moderne și credibile, și consolidarea caracterului specific al literaturii maghiare din Transilvania. Decizia grupării „Helikon” a surprins și a nemulțumit pe mulți, nu doar în Ungaria.

Potrivit bibliografiei românești⁴ a temei, un prim pas a fost făcut prin publicarea, la 25 decembrie 1927, în revista „Brassói Lapok”, a unei anchete adresate fruntașilor vieții politice și culturale din Ungaria, prin care aceștia erau consultați dacă este avantajos pentru cultura maghiară să fie scoasă în relief existența unei literaturi specific ardelenice? Răspunsurile, formulate de pe poziția utilitarismului politic, sunt unanim negative. Miniștrii Pékar Julius și baronul Wlassits Julius răspund că nu este de dorit să se accentueze existența acestei literaturi care s-ar desprinde, astfel, treptat de marea literatură ungară, prejudiciînd ideea unității sufletești a tuturor maghiarilor. Idee susținută și de dr. Adalbert Berzeviczy, președintele Academiei, într-o ședință plenară a Societății Literare Kisfaludy. La rîndul său, criticul Pintér Eugen concede că se poate vorbi despre „*un transilvanism geografic și politic*”, însă ideea transilvanismului literar i se pare fantezistă. În fine, literatul Harsányi Zsolt subliniază „*tragica dilemă*” care transformă transilvanismul într-o chestiune insolubilă: „*Dacă îi contestăm existența, străinătatea poate să creadă că maghiarimea minoritară nu este în stare să-și făurească o cultură proprie, iar dacă o susținem, i se va reproșa că exagerează suferințele ce are de îndurat ca minoritate, căci altfel nu ar avea o literatură atât de dezvoltată*”.

Cel mai probabil, presa maghiară din România a cunoscut mai multe astfel de tentative de familiarizare a publicului cu noile coordonate ale *transilvanismului*. Ele par să fi fost ignorate, însă, în presa de limbă română. Absența polemicii poate fi explicată prin percepția ambivalentă de care *transilvanismul* se bucura în acest mediu.

E adevărat că o inițiativă care își propunea să ia decizii locale și să ignore influența și arbitrajul Ungariei și care definea cultura maghiară din

⁴ Vezi Alexandru Olteanu, *art. cit.*

Transilvania distinctă de cea de peste hotare apărea drept salutară în ochii intelectualului român. El nu putea să nu înregistreze cu satisfacție reacția de iritare a Budapestei, care vorbea de leziune internă și acuza ruptura și „schisma”. Dezinteresul provenea, totuși, din faptul că *transilvanismul* era perceput ca o afacere minoritară maghiară, fără potențial subversiv. Câtă vreme direcția sa de acțiune mergea în sensul acomodării și al integrării, el nu stârnea nici o îngrijorare.

Cînd, însă, *transilvanismul* a depășit cadrul regional al dezbaterii, dobîndind o expansiune națională, riposta a devenit iminentă.

*

Controversa se mută în capitală, la București, prin Heinrich Zillich, redactor al revistei brașovene „Klingsor” și unul dintre „*tinerii crainici ai noiei ideologii politice și culturale din Ardeal*”, care publică un articol în numărul 12 din 1 iulie 1928 al revistei „Ideea europeană”⁵. Deși redacția îl prezintă cu simpatie, catalogând drept „*sincere și binevenite*” unele „*îndrăsneli de gîndire și limbaj*”, replicile pe care articolul le stârnește în presa bucureșteană și în cea din Ardeal arată că textul căzuse pe un teren minat.

Prin publicarea textului la București, tema *transilvanismului* este exportată dincolo de Carpați. El atrăgea atenția, în primul rînd, pentru că aparținea unui intelectual german, adică reprezentantului unei minorități (cultural) prestigioase, recunoscute pentru fidelitatea ei față de România Mare.

Mai multe lucruri erau de natură să îngrijoreze în acest fapt.

Într-un plan de suprafață, irita ideea că articolul atesta una dintre rarele identități de poziție dintre cele două minorități importante, germane și maghiare, din ultimul deceniu.

Cu adevărat inacceptabilă apărea, însă, conexarea unei problematici politice minoritare cu una culturală și contaminarea lor. Hibridizarea producea o deplasare de accent. Sedus de distincția dintre cultura maghiară din Transilvania și cea din Ungaria, Bucureștiiul tresare la antinomia propusă în text, dintre „apuseanul” și multietnicul Ardeal și „balcanicul” dar românescul Regat, pe care o citește ca voință de autonomie a celui dintâi. Sensibilitatea era sporită de lunga polemică de uzură consumată, în presa ardeleană și centrală din primul deceniu de după Marea Unire, între intelectualii români ardeleni și regățeni pe tema regionalismului (cultural și administrativ).

Adevărul este că doar partea mediană a textului lui H. Zillich fusese consacrată problemei *transilvanismului*. O lungă introducere se transformă rapid într-un acid rechizitoriu la adresa românilor în problema minoritară.

⁵ Dr. H. Zillich, *Glasul unui minoritar*, în „Ideea Europeană”, IX (1928), nr. 12 (1 iulie), p. 1.

Este incriminată presa, care „îmbrățișează chestiile minoritare cu o lipsă de directivă, călăuzită numai de inspirații momentane”, deși subiectul e crucial: „soarta viitorului depinde de buna ori de greșita deslegare a chestiunii minoritare”. Presa românească „nu slujește nici statului, nici adevărului”. Când nu e animată de „ignoranță” și nu e copleșită de „lenea de a se ocupa fără prejudecăți de chestiuni nu prea obișnuite”, atunci „agită o flamură naționalistă”.

Se trece apoi la societatea românească, despre care autorul afirmă că este atinsă, în întregul ei, de „ipocrizie”, de „o înclinare de a folosi democrația ca o schematică sursă juridică”, de dispoziția de a privilegia majoritatea (nu doar parlamentară și juridică) în defavoarea individului și a personalității. Pe scurt, că aderă la o „doctrină” care conduce la intoleranță.

Divorțul evident între forma juridică și faptul de viață este, crede jurnalistul sas, susținut de semantică. În România „li se zice minoritarilor <străini>”, deși, constituțional, ei „sunt cetățeni ai statului și au legalmente aceleași drepturi ca și românii get-beget”. Pot fi consemnate, astfel, situații hilare: românii „insistă asupra acestor drepturi egale când se constată de către străinătate reala inegalitate de tratament a minorităților. Și cu plăcere am găsit, declară H. Zillich, această indicațiune juridică în același număr de gazetă în care chiar alături se cerea, din interese naționale, prigoana minorităților”.

Accentuând notele de diferențiere dintre românii din sud și cei din nord și nu valențele coezive care leagă populațiile conlocuitoare ale Ardealului, autorul construiește, în continuare, teoria *transilvanismului*, pornind de la (presupusa) contradicție logică a „minoritarilor-străini”. Inversând ostentativ raportul, el îi numește pe românii din Vechiul Regat „străinii” Ardealului. Dacă „străin” înseamnă „cel ce se trage dintr-un ținut depărtat și n-are nici o legătură cu locul unde a poposit”, și dacă admitem că „nu e străin acela care s-a născut într-un loc, trăiește acolo și, mai presus de toate, produce acolo” și „cu atât mai puțin e un străin acela care a dat în chip temeinic caracterul unei regiuni”, un raționament simplu va conveni că „un bucureștean e străin în Ardeal și e străină și casa pe care și-o clădește într-o regiune caracteristic arhitectonică, într-un urât stil bălțat...”

Observația despre deformarea unității stilistice a arhitecturii din Transilvania prin imixtiuni cosmopolite, numite „românești”, face trimitere la mai vechea dar încă acută problemă a „colonizării” Ardealului, care părea că-i reunise pe minoritari și pe românii ardeleni într-o atitudine comună, anti-regățeană. Respinși de spiritul locului, asemeni unui corp străin, românii munteni sunt identificați drept exponenții unei culturi diferite, incompatibile.

Argumentul reiterează o altă idee ofensatoare pentru români: superioritatea culturii minorităților. „Minoritățile care au, în Ardeal, un fond propriu de cultură de mai multe veacuri, afirmă cu nedisimulat orgoliu H.

Zillich, se văd supuse unui capriciu de deposedare, ce încearcă să confiște aceea ce ele au agonisit. Dar minoritățile văd limpede, și în fiecare caz, că acest proces rămâne, din punct de vedere cultural, sub nivelul lor. [...] E învederat că starea culturală a minorităților este, în general, superioară celei românești, dar tocmai aceasta a avut pentru românii trăind laolaltă cele mai bune urmări. Cei mai de ispravă țărani îi găsim în jurul Brașovului sau Timișoarei. [...] Să se cerceteze apoi starea culturală a românilor din orașele săsești.”

Pe acest fundal provocator aduce autorul în scenă conceptul de „transilvanism”:

„Există în România și, la drept vorbind numai în Ardeal, declară H. Zillich, o cultură, adică o atmosferă de înaltă spiritualitate, care se arată în muncă, în înfățișarea orașelor, în orânduiala vieții. [...] Un străin care ar cerceta mai întâi orașele transilvane și apoi vechiul Regat, îl va găsi pe acesta, desigur, interesant, însă orașele transilvane într-adevăr cultivate. Pentru cultură trebuie totdeauna o anume vârstă, vechime, o anume tradiție. Iar această tradiție nu e, în Ardeal, nici săsească, nici ungiurească, nici românească. Ea este transilvăneană [s.m.]. În această noțiune își au locul trei ramuri etnice și trei tălmăciri diferite ale culturii comune, potrivit fiecărei națiuni.”⁶

Redactorul de la „Idea europeană” reduce comentariul introductiv la rezumarea corectă și neutră a doctrinei enunțate de articolul găzduit: „H. Zillich propagă convingerea că conviețuirea istorică seculară a făcut să se dezvolte în diferitele neamuri care trăiesc astăzi pe pământul Transilvaniei un < suflet transilvănean > (< Siebenbürgische Seele >) comun, o mentalitate deosebită, care le leagă laolaltă și le caracterizează chiar față de conaționalii din alte regiuni”⁷.

În realitate, textul conținea, după cum s-a dovedit, cel puțin două afirmații explozive.

Cea dintâi era aceea că motorul și axul acestei spiritualități superioare fuseseră rezervate minorităților iar contribuția românească la acel „suflet transilvănean” nu a fost menționată decît o singură dată, în treacăt, și atunci într-o propoziție negativă: „nici săsească, nici ungiurească, nici românească”.

A doua o constituia inabilitatea eseistului de a opera cu dubla dihotomie. Una culturală, subsidiară, care opunea unitatea stilistică a Ardealului – expresie a tradiției sale multisekulare – atmosferei pestrice, deci heterogene, dar interesante prin exotism a Regatului, și alta radicală, care trasa irevocabil o diferență de civilizație. Linia de demarcație dintre Ardeal și „vechea Românie” era, astfel, suprapusă peste clasică și insurmontabila antinomie dintre Occident și Orient.

H. Zillich asociază, periculos în accepțiunea unora, fraudulos în a altora, conceptului cultural de „transilvanism” o problematică politică. În

⁶ Ibidem, p. 1.

⁷ Ibidem, p. 2.

orice caz, concluzia nu este trasă în planul cultural, ci în cel politic: pentru a-și păstra caracteristicile, specificitatea, Ardealul ar trebui să evite contaminarea pe mai departe cu cultura balcanică a Vechiului Regat și să-și regăsească și consolideze rădăcinile sale occidentale. Acest deziderat cultural și artistic nu va putea fi, însă, realizat decât, fie prin autonomie politică, fie prin asociere la o formă de guvernare trans-etică, deocamdată pur imaginară: Confederația Statelor Europene.

Lui H. Zillich i se răspunde printr-un dublu triptic: al lui Sever Stoica (*Transilvanismul; Mesianism și Insulte-argumente*), în numerele din 18 și 19 iulie, respectiv 4 august, ale ziarului „Curentul”, și cel al lui Grigore Ion, *Tranylvânism*, în „Cuvântul” din 23, 26 și 28 august.

Mai intervin Octavian C. Tăslăuanu, în „Țara Noastră”, din 29 iulie, I.N. Paul, în „Societatea de mâine”, din 1 și 15 august, și Ion Dimitrescu, tot în „Curentul”, din 14 august. Dintre toate aceste reviste, „Țara noastră” a lui Goga și democrata „Societatea de mâine” sînt din Ardeal. Fără îndoială, dezbaterile nu s-au limitat, însă, la aceste texte.

Sever Stoica procedează, în primul articol⁸, la un atac ideologic frontal. Argumentația se desfășoară în mai multe trepte. Mai întâi, *transilvanismul* este identificat drept o doctrină incompletă, exclusiv minoritară:

„În ultimul timp, creierile minoritare vorbesc tot mai stăruitor, în accentul mățăsos al doctrinei, despre transilvanismul Ardealului. Există, adică, în țara Carpaților, o atmosferă de occidentală cultură, pe care o respiră plămânii spirituali ai românilor, maghiarilor și sașilor. [...] O cultură transilvană, obârșită din tradiții comune. <Siebenbürgische Seele>, cum spune scriitorul sas H. Zillich, <erdelyi psiché>, cum spune, bunăoară, scriitorul maghiar Kós Karoly.”

Această teorie „înflorește între buruienile ruinei monarhiei habsburgice”, ceea ce explică absența referințelor românești. În definiția lui H. Zillich, construită pe citadinismul culturii germane din Ardeal, ea apare implicit anti-românească, deoarece exclude componenta culturii majoritarilor. „Comunitatea acestui duh transilvan este legată de zidurile culturale ale orașelor”, când, se știe, „românismul a viețuit în izolarea satelor” și, prin urmare, cultura sa este rurală.

Cu asemenea coordonate, *transilvanismul* nu poate fi decât străin spiritualității românești: „produs al pergamentului de la Trianon, se păstrează exotic sufletului românesc din Ardeal, cu spiritualitatea botezată aici, în Vechiul Regat, în Iordanul culturii românești”. Or, o cultură transilvană (presupus) comună, care elimină, însă, componenta românească, fundamentală, nu poate fi credibilă. De aceea, *transilvanismul* „se situează dincolo de marginea

⁸ Sever Stoica, *Transilvanismul*, în „Curentul”, I (1928), nr. 183 (miercuri 18 iulie), p. 1.

realităților". El „se prăbușește în jongleria arbitrară a abstracțiunilor jucăușe”, nefiind nimic altceva decât un exemplu de spirit ludic⁹.

Inconsistența doctrinară se conjugă cu imprecizia conceptuală. Notele distinctive variază de la interpret la interpret iar descriția părăsește adesea tărâmul ferm al științei pentru a apela la limbajul sugestiv al poeziei, ca de exemplu: „Într-o metaforă a poetului Aprily Lajos, transilvanismul e un buchet de poezii de Ștefan George, care știe să evoce cu fiorul artei sale sufletul toamnei, fără să rostească cuvântul spălăcit de valoare lirică: toamna.”

Deși acoperit de laurii unui înalt prestigiu cultural, transilvanismul este, în realitate, „deșert de înțeles”. E „aurul unei nuci de Crăciun cu miez uscat”.

Al doilea articol, *Mesianism*¹⁰, reia chestiunea din perspectivă strict literară. Este ironizată, fără a fi analizată, pretenția scriitorilor maghiari, manifestată exclusiv după Trianon, de a realiza o literatură specific ardeleană, „fundamental deosebită de cea din Ungaria”. Potrivit chiar motivației lor, ea devine posibilă abia astăzi, când a încetat centralismul cultural al Budapestei antebelice, care „a sugrumat, în leagăn, inițiativa literare ale provinciilor”. Inițiativa, izvorâtă dintr-un „orgoliu al progresului”, sfârșește, crede Sever Stoica, în ridicol, așa cum atestă polemica ce s-a iscat pe tema „bifurcării literaturii maghiare” între scriitorii maghiari (democrați) din Ardeal și cei conservatori din Ungaria:

„Un suflu de îngrijorare traversează saloanele conservatoare din Budapesta. Spaima de nou. Spaima de alt suflu, cu alte melodii. Și învoiuirea de <schismă sufletească> n-a întârziat să răsună în urechile scriitorilor maghiari de aici. Ecoul? Schițarea unui gest de apărare. Scuze și explicații, multiple și dezorientate.”

Fenomenul i se pare jurnalistului român instructiv din mai multe puncte de vedere. Mai întâi, în pofida acuzațiilor de politică culturală românească anti-minoritară, el ar atesta o productivitate a creației maghiare din Ardeal necunoscută până în 1918. Este citat Kós Karoly:

„Că înainte de schimbarea imperiului (și cam de la 1868 încoace), acest suflet transilvan n-a fost în conștiința publică a maghiarimii, că atunci n-a fost vorba de o literatură ardeleană, deci nici de spirit transilvan, pricina rezidă în împrejurarea că centralismul cultural și politic-economic al Ungariei a făcut imposibilă producțiunea ardeleană, limitând Ardealul pur și simplu la consumație culturală.”

Condiționarea transilvanismului de evoluția literaturii maghiare din Ardeal și înscrierea lui într-o perioadă istorică precis circumscrisă denotă caracterul ideologic al mișcării. Căci, dacă „sufletul transilvan” este posibil

⁹ Conexând articolul cu activitatea de culegător de snoave a scriitorului sas și cu calitatea sa de premiat al revistei umoristice brașovene „Simplicissimus”, Ion Dimitrescu îl atribuie, sarcastic, «umoristului» H. Zillich, subliniindu-i caracteristica de ficțiune literară.

¹⁰ Sever Stoica, *Mesianism*, în „Curentul”, I (1928), nr. 184 (joi 19 iulie), p. 1.

abia astăzi, când înfloresc literatura maghiară ardeleană care să îl exprime, el nu poate fi transetnic.

În sfârșit, replierea în fața acuzațiilor de schismă aduse de confracții lor de la Budapesta a scriitorilor maghiari ardeleni, care, constată cu ironie Sever Stoica, nu mai păstrează din *transilvanismul literar* decât „*mândria peisajului istoric al Ardealului, care a fost totdeauna <progresist>*”¹¹, aruncă întreaga doctrină în derizoriu.

Cel de-al treilea articol, *Insulte-argumente*¹², taxează „*fireasca absență a modestiei*” și „*ancestrala îngâmfare organică a intelectualului sas*”, care „*strivește sub prescripțiile disprețului său hilar pe românul din Regatul Vechiu coborât pe tărâmurile ardeleni*”, numindu-l „*venetic*”. *Transilvanismul* este deconspirat, de astă dată, drept apanajul care „*acoperă suprafața lacomă a intereselor saxone*”. Prezentat în mod partizan ca o „*alianță a intereselor*” tuturor comunităților etnice din Ardeal, el este menit, în fapt, să camufleze interesele unilaterale ale minorităților, în speță ale sașilor, care, pe „*substratul fragil al fracțiunilor efemere între ardeleni și regăteni*”, au pornit „*o cumplită bătălie împotriva românilor ardeleni*”. (Este citată Uniunea meseriașilor sași, <Genverbeverband>.) „*Ne găsim, conchide Sever Stoica, în fața unui echivoc hrănit din substanța fățarniciei mieroase, în fața unei tactici pe două fronturi*”: pe de o parte, afirmarea unei „*solidarități transilvane*” iar, pe de alta, formularea ei exclusiv ca „*o rețrănsare a ardelenilor (români, maghiari și sași) în izolarea zidurilor chinezești ale Ardealului solidar*”. Această solidaritate ardeleană, obținută prin izolare de românită și împotriva Vechiului Regat, îi apare lui Sever Stoica drept o „*monstruoasă morală*”. Pe scurt, *transilvanismul* nu este inocent, ci profund dăunător românismului.

Articolul lui Octavian C. Tăslăuanu, *Cultura transilvăneană*, începe *ex abrupto* printr-o interogație: „*Există o astfel de cultură [transilvăneană]?*”¹³ Previzibil, răspunsul este strategic amânat.

Șapoul articolului – un rezumat concis al textului lui H. Zillich – recunoaște legitimitatea problemei avansate de eseistul german, dar deplânge, totodată, cuplarea și complicarea temei culturale a *transilvanismului* cu cea politică a minorităților (idee prezentă și la Ion Dimitrescu, care citește suplimentar în această atitudine o intenție de „*a lega existența culturală de contingențe politice cu totul străine de condițiunile ei de existență*”¹⁴). Cea mai mare parte a articolului este rezervată demontării acuzațiilor lui H. Zillich

¹¹ Ibidem, p. 1.

¹² Idem, *Insulte-argumente*, în „Curentul”, I (1928), nr. 199 (sâmbătă 4 aug.), p. 1.

¹³ Oct. C. Tăslăuanu, *Cultura transilvăneană*, în „Țara Noastră”, IX (1928), nr. 31 (29 iul.), p. 993.

¹⁴ Ion Dimitrescu, *Transilvanism și Regionalism*, în „Curentul”, I (1928), nr. 210 (marți 14 aug.), p. 1-2.

despre oprimarea minorităților în România Mare și unei pledoarii pentru respectarea, de ambele părți, a legalității. Armat pe această argumentație, finalul tranșează chestiunea *transilvanismului*. „Acum, conchide Tăslăuanu, e ușor să ne oprim și sub strașina teoretică a culturii transilvănene, fiindcă ea nu rezistă nici unei analize.”

În esență, autorul contestă ideea că ar exista în Ardeal „un suflet transilvănean, care să-l închege într-o unitate culturală specifică”. Omogenitatea de care vorbește H. Zillich este iluzorie. În realitate, cultura transilvană este puternic diferențiată între o „cultură etnografică”, rurală, inegală ca valoare și ca întindere la cele trei principale comunități etnice din Ardeal, și alta citadină, nespecifică. „Atunci, se întrebă retoric polemistul, care sunt elementele constitutive ale culturii transilvănene?”¹⁵

De fapt, Octavian C. Tăslăuanu rezolvă problema printr-un sofism: trăsăturile etnic specifice ale unei culturi oarecare ar fi asigurate de cultura etnografică, rurală. Cea citadină, de origine și formă burgheză, este transetnică – simplă variantă a mării culturi europene. Or, cum, în Ardeal, numai românii mai posedă o autentică cultură etnografică (cea maghiară este „aproape inexistentă” iar cea săsească „e și ea destul de modestă”), prin urmare, aici trebuie căutat specificul cultural al provinciei.

În dreptă consecință, elementele de sinteză lipsesc iar o realitate culturală și/sau politică suficient de bine determinată care să ofere materialul necesar pentru o teoretizare a *transilvanismului* nu există.

Aparent mai concesiv se arată I.N. Paul, în studiul *Generația Unirii și noua Generație*, din „Societatea de mâine”, publicat în numerele din 1 și 15 august.

Existența *transilvanismului* trebuie admisă, crede autorul, însă nu într-o ordine a prezentului, ci în cea a trecutului.

Într-adevăr, pentru generația Unirii, a cărei educație s-a produs în Imperiu, cultura transilvăneană este un fapt incontestabil: „Se prea poate ca majoritatea intelectualilor din Ardeal, crescuți la aceeași școală, fără deosebire de naționalitate, să aibă o cultură transilvăneană”¹⁶.

Dimpotrivă, generația tânără este lipsită de această bază comună. Instrucția în limba maternă, atât a românilor majoritari cât și a maghiarilor și a sașilor minoritari, a șters, în România Mare, comunitatea de orizont cultural și a accentuat diversitatea.

Și într-un caz și în celălalt, soarta *transilvanismului* rămâne incertă.

¹⁵ Oct. C. Tăslăuanu, *Cultura transilvăneană*, în „Țara Noastră”, IX (1928), nr. 31 (29 iul.), p. 993-997.

¹⁶ I.N. Paul, *Generația Unirii și noua Generație*, în „Societatea de mâine”, V (1928), nr. 14-15 (1 și 15 aug.), p. 279.

Instrucția comună a generației unioniste nu a generat și o conștiință unitară. Cultura oficială a românilor, împărtășită, prin școală, cu maghiarii și sașii, era completată, dar și contrazisă, totodată, de cultura maternă, situație ce a generat, adesea, un conflict. „Sufletul intelectualului român din Ardeal și Banat” s-a scindat: de o parte, „sufletul format în mediul și școala străină”, de cealaltă, „sufletul păstrat prin limbă, datini, obiceiuri, credință și reîmprospetat prin mai multă sau mai puțină cultură românească”.

În aceste condiții, a vorbi despre un suflet transilvănean unic îi pare autorului o afirmație „îndrăzneată și pe nimic întemeiată”.

Transilvanismul nu poate interesa în mod real nici generația prezentă, întrucât el riscă să contravină obiectivului ei fundamental: armonizarea spirituală întru românită. Din această perspectivă, identitatea transilvăneană, altădată tentantă, este percepută astăzi ca o limitare.

Deși puțin probabil că *transilvanismul* va fi înscris în moștenirea generației de azi, din moment ce ea nu l-a preluat de la cea de ieri, ipoteza sa nu trebuie, totuși, exclusă. O apropiere nu e doar necesară, ci și posibilă, întrucât amprenta occidentală este comună diferitelor culturi din Ardeal. Se poate, astfel, spune că există chiar **două** „transilvanisme”. Unul al trecutului și altul al viitorului. Nu și unul al prezentului, însă.

În ceea ce-l privește, Ion Dimitrescu nu combate ideea *transilvanismului cultural*, ci deformarea și deturnarea ei politică.

El nu se arată șocat de radicalismul afirmației lui H. Zillich: „nu e nici o taină și nici o insultă pentru un cuget nepărtinitor, afirmă el, că între cultura Ardealului, unde au stăpânit Angiovinii, și a noastră, unde se trăgeau oamenii în țepă, există o antinomie ca între cea a Balcanilor și a Europei apusene”. Descalificanta îi apare, însă, politizarea unei realități istorice incontestabile și necontestate. *Transilvanismul* scriitorului sas ignoră programatic funcția mediatoare a culturii doar pentru a accentua și mai mult influența nefastă a pretinsului naționalism românesc, calificat ca anti-minoritar. Nu mai rămâne, va conchi- de sarcastic jurnalistul, decât să fie instituită o carantină pentru a proteja cultura apuseană de cea balcanică.

Este incriminată cheia politică în care H. Zillich încheie un articol dedicat unei problematici culturale. Dezavuînd ideologia „schematică” a statului național, el îi contrapune soluția utopică a Comunității Statelor Europene, în care „statul, ca atare, nu va mai întrupa puterea supremă”, individul, singura realitate viabilă, „va regăsi singur drumul spre un caracter național, spre o înfrățire de sânge cu adevărat ideală” iar cultura va asigura „iarăși calea spre obârșia adevăratei toleranțe”. Nu știi, conchi- de Ion Dimitrescu, „dacă trebuie să admiri mai mult onctuoasa ipocrizie a introducerii acestui articol sau generoasa puerilitate a finalului”¹⁷.

¹⁷ Ion Dimitrescu, *Transilvanism și Regionalism*, p. 2.

Cel de-al doilea triptic, reunit de autorul său, Grigore Ion, sub titlul *Tranylvânism*¹⁸, vrea să surprindă, prin caligrafie, dubla conotație a termenului: nota ne-românească – „este cuvântul de luptă nou [...] al minorităților din Ardeal” – și cea regională, cu iz provincial.

Fenomenul poate fi asociat regionalismului românesc din Ardeal, sens în care exprimă „o stare de spirit, deci și o mentalitate deosebită, care s-a desprins dintr-o evoluție istorică specific ardelenescă”. Conotațiile care îi sunt atribuite de promotorii minoritari aruncă, însă, conceptul în vâltoarea polemicilor cu substrat politic.

Este cultivată voit ambiguitatea: „minoritarii încearcă să-i împrumute un înțeles variat, care se pretează, din cauza multelor contradicții, la multe interpretări”. Se generalizează pripit unele aspecte definitorii și se ignoră deliberat altele, ceea ce induce necesitatea reperelor duble. Astfel. Comunitățile etnice – „soiurile” din Ardeal, cum le numește Grigore Ion –, au avut, desigur, o istorie comună, ca „supuși ai principatului ardelenesc”, dar, în același timp, au beneficiat și de o istorie individuală, nuanțată în timp de variatele și schimbătoarele raporturi politice. A existat o permanentă rivalitate între maghiari și habsburgi, „sașii și ungurii s-au războit”, după cum românii au trebuit să lupte cu „acea faimoasă coaliție <unio trium nationum>”, pentru a-și cuceri modestul statut de „tolerat”. Ardealul ca „patrie comună” nu implică, așadar, în mod obligatoriu un destin identic.

Fundamentat atât de fragil, *transilvanismul* rămâne o „simplă notă de suprafață” cu un conținut ideologic secesionist. Este o ideologie cu caracter conjunctural: „circulă, de la o vreme, pretutindeni și se furizează fără un control prea serios, în polemica recentă dintre presa [românească] de dincoace și de dincolo de munți”.

Transilvanismul este expresia abil mascată a individualismului minoritar.

Printr-o „operație intelectuală originală”, minoritarii au transformat „o simplă categorie istorică” într-un criteriu axiologic. În ochii acestora, *transilvanismul* devine o „însușire calitativă”, care atestă o superioritate culturală. Departe de a fi inocentă, operația presupune profunde implicații politice.

Instrumentalizarea conceptului este astăzi evidentă. *Transilvanismul* trebuie asociat mișcării de revizuire, al cărei „copie retușată” este. În actualul context internațional, modelat de „spiritul de la Locarno, întărit, pe neașteptate, de pactul lui Kellogg”, în care „revizuirea nu mai prinde și-i sunt închise, deocamdată, toate drumurile”, *transilvanismul* reprezintă noua modalitate de propagandă anti-românească. Argumentele lui sunt identice cu cele prin

¹⁸ Grigore Ion, *Tranylvânism*, în „Cuvântul”, IV (1928), nr. 1198 (joi 23 aug.), p. 1; nr. 1201 (dum. 26 aug.), p. 1 și nr. 1203 (marți 28 aug.), p.1.

care, în urmă cu un an, contele Aponyi a încercat, în presa din Apus, „să justifice mișcarea și dreptatea revendicărilor maghiare”.

Transilvanismul slujește unui dublu scop: „împiedicării unui început de organică închegare [a Ardealului] cu Vechiul Regat” și „îngrădirii impenetrabile a Vechiului Regat cu un zid chinezesc, imaginar, dar cu efecte de realitate”. Atingerea țelului nu este, însă, posibilă decât cu prețul unor multiple contradicții interne.

Strategia ar consta în etalarea unei fațete identitare în contexte favorabile și în disimularea ei completă în altele. Astfel, în timpul tratativelor de pace, se accentua apartenența la o istorie și o cultură comună a maghiarilor de dincoace și de dincolo de (noile) frontiere, pentru a justifica propaganda împotriva unirii Ardealului cu România. Astăzi, argumentul este întors pe dos. Este afirmată autonomia culturală a Ardealului și exaltată tradiția sa „europeană”, pentru a reclama necesitatea apărării lui: „*făcând parte din patrimoniul culturii europene, nu putea fi jertfit balcanismului inferior al Vechiului Regat*”. Pericolul declasării culturii superioare a Ardealului prin contaminarea inevitabilă cu cultura balcanică a Vechiului Regat este utilizat, așadar, ca argument „*de o abilitate îndoielnică*” pentru acțiunile revizioniste.

„*Imaginea mărită până la grotesc a unei superiorități culturale*” a Ardealului nu a putut fi, însă, susținută decât printr-o altă contradicție. Această superioritate nu este rezultatul firesc al unei vieți istorice specifice, ci este obținută ca urmare a unei serii de influențe străine, „*de dincolo de hotare*”. Căci numai amplificarea și „înstrăinarea” *transilvanismului* cu „*însușiri de import*” puteau justifica concluzia finală a „*necesității apărării europenismului împotriva Balcanului*”.

Prin astfel de raționamente deficitare, s-a ajuns ca, pornind de la „*premise defectuoase, inadins ticluite*”, minoritarii să poată trage „*concluzii finale, cu un sens mai adânc și mai abil: ungerii și sașii din Ardeal sunt datori, prin urmare, să apere un patrimoniu european [...] față de invazia Balcanului. Din Vechiul Regat, se înțelege.*”

Logica politică, invocată pentru a justifica trasarea unei linii de demarcație între Apus și Balcani, pentru „*îngrădirea spre nord și, mai ales spre sud, spre Vechiul Regat*” a Ardealului, devine falimentară de îndată ce este transferată nelegitim în sfera culturii. Punând „*față în față două categorii nepotrivite: cultura și politica*”, nu se obține decât „*devierea dintru început de la drumul neted al unei distincții sincere și serioase*”. Influența „*balcanică*” nu poate fi „*vrăjmașă*” europenismului, deoarece distincția este operată în spațiul privilegiat al culturii, în care diferențele nu sunt beligerante.

Grigore Ion încheie printr-o ingenioasă și spectaculoasă răsturnare de perspectivă: dacă „*transilvanismul minoritar*” se află în pericol, el nu trebuie apărat de hulita politică „*balcanică*”, ci tocmai de naționalismul

intolerant (nazist și fascist) apărut în „*tări cu o cultură mai ridicată, mai <europeană>*”.

Un ultim reflex al acestei dezbateri este înregistrat la 20 noiembrie 1928 de către ziarul clujean „Patria”, care relatează pe ton monden despre inițiativa Societății literare a scriitorilor unguri din Ardeal „Erdelyi Helicon” de a organiza, la 18 noiembrie, în sala festivă a Liceului romano-catolic, o serată literară a scriitorilor sași din Ardeal, la Cluj. Evenimentul este descris astfel:

„Nemții din Cluj erau prezenți în număr impunător, pe lângă elita intelectuală și aristocratică ungară, în frunte cu episcopul reformat Makkai, contele Banffi, baronul Keményi cu soția și întreaga gardă de scriitori unguri, grupați în jurul societății literare <Helicon>: d-na Maria Berde, Molter Karoly (Tg. Mureș), Taberi Géza (Oradea), Kós Károly, Aprily Lajos, Aron Tamás, Kádár Imre (Cluj) etc.

Au fost invitați și mulți intelectuali români.

Serata literară a fost deschisă de o alocuțiune caldă și avântată, pronunțată de d. Heinrich Zillich, animatorul grupului literar săsesc din jurul revistei brașovene <Klingsor>. D-sa a spus, între altele:

<- Cu o puternică nădejde, am răspuns la invitația dvs., venind din sudul Ardealului în metropola Ardealului. Multe am neglijat până acum. Am întârziat să ne cunoaștem vecinul din dreapta, vecinul din stânga, care trăiește și se hrănește din aceeași glie a Ardealului. Mereu alergând după himere în apus, am uitat că și în scumpa noastră patrie ardelenescă avem comori multe sufletești. Dar acum, pământul ne cheamă! E doar aceeași pâine ce mâncăm, același vin ce bem din pământul ardelenesc, de aceea trebuie să ne unim și trebuie să ne înțelegem. Dar asta nu cu rațiunea se poate face, ci din sentiment. [...]

La ora 12 noaptea, a avut loc banchetul [...] Primul toast l-a ridicat episcopul reformat Makkai, care a spus:

<- În seara asta ne-am regăsit două popoare, care locuim pe aceleași plaiuri. Așteptăm și pe al treilea.> (Aluzie la români; nota redacției.) [...] Ca preot, în seara aceasta împlinesc trei funcțiuni preoțești deodată: asist la un botez: la nașterea noului suflet ardelenesc. Asist apoi la nunta celor două popoare conlocuitoare, care s-au decis, în noaptea asta, să trăiască în bună armonie. Și, în același timp, asist la înmormântarea a tot ceea ce a fost rău în noi, a tot ce ne-a despărțit și dezbinat. Să fie înlăturate toate piedicile din cale liberei întâlniri a sufletelor din Ardeal. Dăm sufletul nostru, dvs. dați sufletul vostru și așteptăm, la întâlnire, și al treilea suflet din Ardeal. [...]

În numele scriitorilor sași, a răspuns d. Egon Hajdek, care a spus:

<- Nu ne-am așteptat la Cluj să bată atâtea inimi și pentru noi și să se poată aduna atâtia sași. (În ironie - nota red.) Noi ne-am însuflețit de mult pentru o nouă idee, pentru ideea ardelenescă. E ceva comun care ne leagă, e ceva care iese din acest pământ comun și ne poruncește să ne înțelegem. Ne bucură că cuvântul

nostru a găsit aici un bun ecou. La noi, în sudul Ardealului, nu prea am fost înțeleși, fiindcă e greu să fii profet în țara ta. Dar e greu să fii și poet. Avem prea mare concurență. Înțeleg pe scriitorii germani din Germania. De aceea, voim să dăm ceva specific ardelenesc în scrisul nostru, așa ca în concertul literilor germane.

Și voim să sperăm că va răsună și al treilea glas, pe lângă cele două glasuri diferite ce răsună acum din același scump Ardeal.>”¹⁹

Polemica din 1928 nu a reprezentat decât o primă confruntare de forțe, o precauță aproximare a potențialului combativ, evident mai puternic la București decât în Ardeal.

Publicînd, în 1930, eruditul său volum *Aspecte din literatura maghiară ardeleană. (1919-1929)*, Ion Chinezu va integra chestiunea *transilvanismului* într-un context pur științific, analizînd-o cu instrumentele specifice istoriei literare.

Întrucît peisajul politic nu era încă complet radicalizat, pentru o vreme, pare să se fi instalat acalmia. Heinrich Zillich însuși va considera oportun să-și modereze discursul și să-l canalizeze între malurile mai ferme și, deci, mai sigure ale apropierii culturale. Articolul pe care îl publică în 1931, *Colaborare culturală*²⁰, vădește, încă din titlu, schimbarea de ton.

Discursul se înscrie acum într-un demers de antropologie culturală. Structura eterogenă a provinciilor ce au intrat în componența României Mari este explicată prin poziția geografică diferită, care a favorizat ralierea lor la centre de putere și de cultură diferite, ceea ce a generat istorii distincte și a condus la „*diversitatea națională a populației*”. O „*atitudine lăuntrică*” și o „*alcătuire etică și spirituală*” specifice au creat îndelungate tradiții culturale, ale căror „*particularități imponderabile*” și diferențe spirituale sunt păstrate „*involuntar*”, printr-un proces egal cu „*viața însăși, care-și are legile ei proprii și se supune numai rar și greu normelor prescrise din afara ei*”.

Autorul subliniază apăsat că multiplele influențe, orientale sau apusene, „*nu știrbesc unitatea națională a poporului român*” și „*nu ating în nici un fel simțămîntul național al unității*”. „*Poporul român are mari forțe de impulsuni, [...] care îl unesc, îl fac să apară o unitate în exteriorizările cele mai naive și cele mai temeinice, în naționalitatea însăși.*” „*Manifestațiunile diferite*” sunt absolut firești, vizibile și „*între firea germanului de sud și a celui din nord și a altora analoage în Anglia, Franța și China*”. Ele trebuie privite ca ceea ce și sunt cu adevărat: niște tensiuni fertile. „*Din punctul de vedere al productivității culturale, diversitatea aceasta trebuie apreciată în mod pozitiv și considerată ca o rezervă de forțe a națiunii...*”

¹⁹ L.P., *O manifestare pentru solidaritatea ardelenescă. Scriitorii sași din Ardeal sărbătoriți de scriitorii unguri de la „Heliconul Ardelenesc”*, în „*Patria*”, X (1928), nr. 255 (marți 20 nov.), p. 5.

²⁰ Heinrich Zillich, *Colaborare culturală*, în „*Gîndirea*”, XI (1931), nr. 9 (sept.), p. 342-345.

Această „tensiune spirituală” este sporită, în România, de prezența considerabilă a minorităților. Ea nu reprezintă, însă, un factor de risc, de aceea majoritatea nu trebuie să cedeze tentației de se antrena într-o „atmosferă banală de ciocniri superficiale de forțe” pentru a se „impune celorlalți cu o forțată unilateralitate”. Ne aflăm într-un climat de tranziție, în care nu numai că „nu s-a pus măcar pe cale o înțelegere sinceră între majoritari și minorități”, dar „nici contrastul dintre apusul și răsăritul României n-a ajuns la o sinteză”.

În aceste momente, în care se plămădește o nouă societate, politica – „al cărei caracter principal este improvizarea” iar baza sa de idei este încă subminată de resentimente – „este incapabilă să perceapă sinteza vie și armonia spirituală a diferitelor calități ale acestei țări”. Rolul decisiv revine astăzi culturii, singura aptă „de a pune în acord particularitățile spirituale ale diferitelor regiuni și rase și a stabili o unire, care, cu timpul, să determine starea de sănătate a întregului corp”²¹.

Schimbarea de optică se regăsește în sobrietatea cu care Nichifor Crainic recenzează articolul: „Considerațiile pe care le face Heinrich Zillich asupra diferențelor regionale și a diferitelor influențe europene în configurarea spirituală a României Mari concordă, în mare parte, cu cele formulate de Radu Dragnea în substanțialul său studiu *Spiritul românesc creator*”²².

Dacă polemica din 1928 a avut meritul că a tăiat nodul gordian și a simplificat o situație neclară și tensionată ce risca să se permanentizeze steril, prin revenirea din 1931, *transilvanismului* i se oferea șansa de a deveni o realitate operantă.

Fragment din volumul în curs de apariție *Singurătăți asurzitoare. Minoritățile etnice în presa culturală românească dintre cele două războaie*.

²¹ Ibidem, p. 345.

²² Nichifor Crainic, *Colaborarea culturală*, în „Gândirea”, XI (1931), nr. 9 (sept.), p. 371.

Partidul Comunist Român din Cluj în 1945

Artur Lakatos

Universitatea „Babeş-Bolyai”

This paper deals with the problem of Communist Party structures in the county of Cluj in the year of 1945, its evolution, structural dynamics and inquires of its members. Based primarily on archive documents, is treating subjects related to organizational work, member recruiting strategies, political education on worker's and rural population's level, expectations of simple Party members on social and economical sphere and they way how Party officials tried to manage the members demands.

Keywords: Romanian Communist Party, Cluj, organization, social composition, political education

Probleme organizatorice legate de structura de partid în județul Cluj

În ultima vreme a crescut, în istoriografia română, interesul pentru studierea evoluției comunismului autohton, a acțiunilor și structurilor acestuia.¹ Scopul acestui articol este de a prezenta evoluția structurilor de partid, respectiv a câtorva structuri organizatorice direct afiliate acestora, a chestiunilor de organizare pe verticală de jos în sus, considerând că în literatura de specialitate apărută până în momentul de față s-a pus mai mult accentul pe intervențiile venite din partea structurilor superioare și implicațiile acestora la nivel local, decât pe o analiză a specificităților locale, luate în considerare, în majoritatea cazurilor, și de către superiorii imediați. În acest context, prezentarea se face nu atât în oglinda ideologiei sau a directivelor venite de la Centru, ci dintr-o perspectivă a socio-antropologiei, prin prisma realităților cotidiene existente la nivelul orașului Cluj și a regiunii rurale din vecinătatea orașului, respectiv din punctul de vedere al membrilor simpli din anul 1945, principalele probleme și preocupări ale

¹ O contribuție valoroasă la studierea evoluției structurilor de conducere ale PCR la nivel județean este reprezentată de lucrarea lui Liviu Țirău, *Dezvoltarea structurilor de putere ale Partidului Comunist Român în județul Cluj 1945-1946*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, vol. 32, 1993, pp. 273-282. Referințe parțiale importante se pot găsi în: Yehuda Lahav, *Soviet Policy and The Transylvanian Question (1940-1946)*, The Hebrew University of Jerusalem, The Soviet and East European Research Center, Research paper no. 27, Jerusalem, 1977; Balogh Edgár, *Férfimunka (Emlékirat 1945-1955)*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986; Gáll Ernő, *Levelek, 1949-2000*, Korunk, 2009; Andreea Andreescu, Lucian Nastasă, Andreea Varga (eds.), *Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945-1955)*, Edit. CRDE, Cluj-Napoca, 2002, etc.

acestora fiind reflectate în textele documentelor vremii. Tocmai de aceea, am preferat să reducem impactul bibliografiei de specialitate de până acum în economia sistemului de referință a articolului nostru, și am acordat prioritate surselor primare, documentelor de Partid accesibile în Arhivele Naționale din județul Cluj, rapoartelor organizatorice, respectiv proceselor verbale ale ședințelor de celulă, toate acestea reprezentând sursa principală de referință.

Cea mai mare parte a istoriografiei consideră că, în momentul 23 august 1944, Partidului Comunist din România avea un efectiv care nu depășea 1000 de membri înregistrați². Această cifră, bazată aparent pe statisticile oficiale este, la rândul ei, posibil exagerată. S-ar putea ca în documentele oficiale de partid să fi fost înregistrați, cu adevărat, la această dată doar atâția membri activi, însă nu putem omite faptul că cea mai mare parte a simpatizanților comuniști nu își doreau să se înregistreze cu acte oficiale într-un partid aflat în ilegalitate, expunându-se în acest fel presiunilor exercitate de Poliție și de Siguranță. Foarte mulți comuniști se aflau, de asemenea, în afara granițelor țării. La rândul lor, condițiile politice și sociale din timpul războiului nu puteau avea un efect benefic asupra evoluției numărului membrilor de partid. În urma transformărilor de după război, numărul membrilor partidului comunist a sporit însă considerabil. O radiografie a acestora realizată la 1 iunie 1947³, la nivelul întregii țări, ne arată următoarea repartiție etnică și socială a numărului de membri înregistrați care atinsese deja 703.000 de indivizi:

Categorie socială	exprimat în procent	Categorie națională	exprimat în procent
muncitori	44,80%	români	79,59%
țărani	38,60%	maghiari	12,55%
funcționari	10,45%	evrei	4,16%
militari	0,85%	alți	3,90%
intelectuali, studenți	5,30%	-	-

Situația din județul Cluj era una mai specială, esența acesteia fiind bine sintetizată de Marcela Sălăgean. Conform acestei autoare, imediat după

² Dinu C Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, Edit. All, București, 1996, p. 29; Robert R. King, *History of Romanian Communist Party*, Hoover Institution Press, Stanford University, 1980, p. 64; Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX, 1918-1948*, Edit Paideia, București, 1999, p. 491.

³ I. Scurtu, Gh. Buzatu, *op.cit.*, p. 552.

eliberarea de sub ocupația maghiară a fost organizat, la Cluj, sediul Comitetului Regional al Partidului Comunist Român, a cărui autoritate se extindea asupra întregii Transilvanii. Odată cu înaintarea trupelor sovietice și cu intervenția directă a acestora în viața cotidiană a locuitorilor din Transilvania s-a produs o extindere rapidă a rețelei comuniste. Astfel, s-a ajuns la situația ca în fiecare reședință de județ să funcționeze câte o organizație municipală a PCR, fiind create, de asemenea, organizații în fiecare plasă. În cadrul acestora au fost organizate celule de partid, care îi cuprindeau pe comuniștii din institutele de învățământ, fabrici, spitale, poștă și căi ferate, precum și comitete de stradă.⁴ Valeriu Popa, student la Filologie la Universitatea Regele Ferdinand în acea vreme, își descrie sentimentele de surprindere și frustrare tinerească din acele vremuri în felul următor: *Nu aveam nici un semn că PNL și PNT ar fi existat aici în Transilvania. Exista doar Partidul Comunist.*⁵ Este evident că, în asemenea condiții, numărul membrilor de partid nu putea avea decât o evoluție ascendentă.

Această lucrare își propune să examineze problemele și preocupările acestor prime celule și a membrilor acestora pe parcursul anului 1945. Pentru atingerea acestui obiectiv, am parcurs documentele organizației centrale la nivel de raion, precum și procesele verbale ale ședințelor a 82 de celule diferite. Abordarea problemelor, mai ales când aceasta este realizată din perspectiva membrilor simpli de partid, se dorește a fi una de antropologie socială și istorică. Din lipsă de timp și de spațiu nu vom putea parcurge în detaliu toate posibilele problematici existente. În consecință, ne vom axa analiza pe următoarele șase aspecte: problemele legate de structura partidului la nivel general și județean, problematica celulelor de partid, problema prezenței membrilor de partid la ședințe și a activității acestora, probleme de disciplină internă și de raportare la organele statului, cu privire îndeosebi la justiția vremii, precum și percepția membrilor de partid comunist asupra evenimentelor de politică mondială a vremii.

Referitor la organizațiile Partidului Comunist din acea vreme au fost formulate mai multe observații cu caracter de șablon: membrii acestora ar fi fost în mare parte minoritari; nivelul de cultură al majorității membrilor era foarte redus, pentru că ideile comuniste nu au reușit să pătrundă în rândurile oamenilor educați; nu a existat o bază serioasă de selecție a membrilor de partid la nivelul satelor; structurile Partidului ar fi primit în rândurile lor numeroși membri ai unor organizații fasciste, etc. Parțial,

⁴ Marcela Sălăgean, *Administrația sovietică în Nordul Transilvaniei, noiembrie 1944-martie 1945*, Fundația Culturală Română, Cluj Napoca, 2002, p. 135-136.

⁵ Ionuț Țene, *Procesul de comunizare a universității clujene în memoria studentescă (1945-1948)*, "Anuarul Institutului de Istorie Orală", Cluj-Napoca, 2005, p. 138.

aceste afirmații ar putea fi considerate adevărate; ele conțin însă și o serie de exagerări, unele dintre acestea fiind chiar grosolane. În cele ce urmează vom reda două tabele care sintetizează situația membrilor PCdR, respectiv al organizațiilor de masă afiliate Partidului în luna martie 1945, la nivelul regionalei Cluj:

Județul	Categorie Socială				Sex		Naționalitate			Total general
	Muncitori	Țărani	Funcționari și intelectuali	Militari	M	F	Români	Maghiari	Evrei	
Cluj	1270	41	149	-	133 2	128	84	1303	70	1460
Someș	134	73	31	-	226	12	106	1109	22	238
Turda	331	347	42	-	704	16	413	282	25	720
Bistrița-Năsăud	63	19	10		88	4	51	22	19	92
Sălaj	62	30	16	-	95	13	30	59	19	108

În afară de datele cuprinse în acest tabel, mai trebuie să menționăm ca membri de partid din rândurile minorităților naționale trei germani la Cluj și un armean în județul Someș.

Situația membrilor de Partid Comunist, împreună și raportat la numărul de membri ai organizațiilor de masă, se prezintă în acel moment conform datelor prezentate în tabelul anexat.

Dacă analizăm aceste statistici⁶, vom putea observa câteva caracteristici specifice atât întregii regiuni, cât și județului Cluj. În primul rând, dintre toate județele Regionalei, în județul Cluj era cel mai mare număr al membrilor de partid muncitori, asta din cauza relativei bune industrializări al orașului Cluj. La rândul său, procentul etnicilor maghiari în partid este în acest caz covârșitor, numărul românilor și al evreilor fiind foarte redus în comparație cu numărul maghiarimii. Acest lucru se va schimba treptat în perioada următoare. Forțele sociale și politice aliate cu comuniști, cum ar fi Frontul Plugarilor, Apărarea patriotică și Uniunea Patrioților, care erau în esență organizații românești, aveau însă un număr apreciabil de membri. Partidul pare să fi fost deloc popular în rândurile Armatei, nefiind înregistrat nici un militar membru de partid, deși putem presupune existența unui

⁶ DJAN-Cluj. Fond 1. Dosar 1/1945. Fondul Comitetul regional PCR Cluj. Instrucțiuni, circulare, rapoarte de activitate, procese verbale ale Comitetului Regional. f 1-2.

anumit număr de simpatizanți în rândurile recruților și subofițerilor. Membri ai poliției rurale apar, însă, în rândurile organizațiilor de masă, deși prin tradiție, la țară nu erau puternice ideile socialiste.

La 27 decembrie 1945, Comitetul Județean Cluj al Partidului Comunist avea o componență⁷ relativ eterogenă. Repartizarea etnică ne dă următoarele cifre: 7 români, 6 maghiari și doi evrei. Majoritatea lor erau muncitori cu calificare, care lucrau fie în atelier propriu, fie în fabrici, singurul intelectual în sensul adevărat al cuvântului fiind Vasile Pogăceanu. Din cei 15 membri, două persoane erau femei. Este de remarcat totodată că din cei 15 membri al Comitetului, doar trei- Pogăceanu Vasile, Balazs Egon și Bojan Pavel- erau membri de Partid înainte de 1944.

La o primă analiză, putem deduce următoarele concluzii statistice: toți membrii conducerii județene proveneau exclusiv din Cluj, zona rurală nefiind reprezentată. Cu toții, în afară de Pogăceanu Vasile și Csiszár Polixena, proveneau din rândurile muncitorimii, iar cei doi intelectuali menționați au primit caracterizări destul de nefavorabile din perspectiva dezvoltării lor în viitor.

Românii erau de obicei bine reprezentați în diferitele funcții de conducere, acesta fiind probabil o politică a partidului și în regiunile în care membrii de naționalitate română erau în minoritate. Cu toate acestea, numărul membrilor de partid români era cu mult inferior ponderii românilor în cadrul populației generale. Conștientă de această realitate, conducerea de partid a dorit schimbarea acestui situații, atât la nivelul conducerii, cât și la nivelurile cele mai de bază. De exemplu, într-o ședință a celulei din întreprinderea Colibri, din 18 septembrie 1945, se cerea ca fiecare tovarăș cunoscător de limbă română să aducă în structuri cel puțin pe un membru de naționalitate română.⁸ De asemenea, într-un proces verbal al uneia dintre celulele Uzinelor Electrice se menționează, la 6 IV 1945: *din păcate, în rândurile celulei noastre nu avem tovarăș de origine românească.*⁹ În cazul ședințelor celulei depoului CFR, atragerea românilor în partid reprezenta un subiect constant; la 20 aprilie 1945, membrii celulei erau certați de Lajcsák datorită absenței membrilor de naționalitate română, considerată ca fiind un rezultat al muncii slabe a membrilor acesteia¹⁰. La 2 august 1945, problema aducerii unor români în celulă rămăsese încă deschisă în cadrul ședințelor acesteia.¹¹

O altă slăbiciune a organizației de Partid din Cluj era numărul relativ mic al membrilor din zona rurală. O listă din acest an conține 90 de

⁷ DJAN-Cluj. Comitetul Regional PMR Cluj. Arhiva de Partid. Dosar 2/1945. f 107

⁸ DJAN-Cluj. Fondul PCR Dosar 65/1945. celula Lady-Fadelas, Colibri. f 9.

⁹ DJAN-Cluj. Fondul PCR. Dosar 49/1945. Celula Uzinele Electrice. nr. I. f 2.

¹⁰ DJAN-Cluj. Fondul PCR. Dosar 10/1945. Oaș Cluj, CFR, celula Depou. f 1.

¹¹ *Ibidem*, f 10.

persoane din zona rurală care primiseră carnetul de partid; aceștia erau însă foarte puțini în comparație cu satele cu câteva sute sau chiar mii de locuitori, celulele sătești fiind în general formate din 4-5, sau, uneori, chiar 1-2 persoane. Nici unul dintre aceștia nu fusese membru de partid înainte de anul 1945.¹²

Deoarece majoritatea noilor membri proveneau din rândurile muncitorimii, cultura lor fiind de multe ori cu mari lipsuri, iar cunoștințele lor privind ideologia oficială a partidului lăsând de multe ori de dorit, au fost organizate cursuri de educare a acestora sub forma școlilor de cadre. Un raport referitor la școlile de cadre existente în ultimele luni ale anului 1945 ne prezintă următoarea situație:

Luna	Număr școli	Număr participanți
septembrie	12	360
octombrie	20	600
noiembrie	21	840
decembrie	20	880

Începând din septembrie s-au organizat și școli de agitatori, educația în aceste unități fiind mai scurtă, mai concentrată pe probleme practice; pregătirea ideologică era aici mai slabă decât în școlile de cadre, scopul principal al acestor organisme fiind acela de a pregăti agitatori abili, care să poată desfășura activități de recrutare și de propagandă. Numărul mediu de elevi ai școlilor de agitatori era de 30-50.¹³ La sfârșitul anului, existau în total în județul Cluj un număr de trei școli de cadre: la Cluj, Huedin și Aghireș, având un număr total de 805 audienți.¹⁴

Un raport privind propaganda de partid desfășurat în această perioadă, datat în luna octombrie, ne prezintă următoarea situație:

Numai în cursul lunii septembrie s-au ținut, în județ, seminarii în 27 serii, cu 805 elevi. Dintre aceștia, 23 de seminarii au fost ținute la Cluj, 2 la Aghireș, având tematici ca *Clasele și conștiința de clasă, Partidul, Fascismul, etc.*

Sedințe cu responsabili de propagandă la nivelul celulelor s-au ținut săptămânal, în care au fost dezbătute problemele întâlnite de către aceștia în cadrul celulelor proprii, primind indicații pentru interpretarea acestora e către un activist cu rang mai înalt de partid. Una din datoria agitatorilor era, în acele condiții, și strângerea de date despre speculanți pieței negre și despre sabotori.

¹² DJAN-Cluj. Comitetul Regional PMR Cluj. Arhiva de Partid. Dosar 2/1945. f 68-81.

¹³ DJAN-Cluj. Fondul PCR. Dosar 7/1945. Secția educație politică. Rapoarte de activitate. f 1-3.

¹⁴ *Ibidem*, f 4.

Accent important a fost pus și pe cărți și ziare. Dacă privim circulația presei de partid în oglinda cifrelor, în luna septembrie au fost distribuite 2475 ziare numai în cadrul muncii țărănești. Partidul în acel moment dispunea în județ de 31 de biblioteci, pentru a căror dezvoltare s-au făcut eforturi pentru achiziționarea unor opere de bază a ideologiei comuniste și cărți cu conținut științific, pentru educarea într-o direcție bună a membrilor, dar și a celor interesați în general.¹⁵

La nivelul celulelor, avem multe date, cuprinse în procesele verbale de ședințe, referitoare la persoanele trimise în școlile de cadre, deoarece acest lucru era considerat de o mare importanță, putând afecta viața și activitatea întregii celule sau chiar a structurilor superioare acestora. De exemplu, în cadrul celulei fabricii de tricotaje "Helios", în 19 septembrie 1945, s-a înscris patru persoane în școala de cadre; în paralel cu aceasta, s-au organizat și cursuri de limbă română pentru acei muncitori care nu înțelegeau această limbă.¹⁶

Era considerată de a fi de o maximă importanță și imprimarea unor cărți, precum și difuzarea presei de partid. Conform unui raport, în 9 luni s-au publicat în total 25 de scrieri diferite, într-un tiraj total de 230.000. Dintre acestea, opt erau operele lui Marx, Engels, Lenin și Stalin. Alte șapte publicații se ocupau de probleme teoretice și practice la nivelul organizației de partid. Celelalte zece erau opere istorice și literare având ca tematică cel de-al doilea război mondial, în care accentul era pus pe distrugerile fasciste și pe activitățile partizanilor.

S-a considerat a fi un mare succes faptul că aceste cărți s-au și cumpărat masiv. Astfel, cartea lui Stalin, "Fundamentele leninismului", a fost tipărită și vândută într-un număr de 10.000 exemplare, iar cartea lui Laptjev, "Agricultura sovietică în timpul războiului", în 5.000 de exemplare. Conform documentului, aceste cărți ar fi ajuns în mâinile cetățenilor, afirmație care ar putea ridica anumite semne de întrebare. Ne lipsesc însă datele privind aria de răspândire geografică ale acestora, iar în lipsa lor, toate analizele legate de aceste afirmații nu pot fi decât simple speculații.¹⁷

Conform unui alt raport, la sfârșit de an apar următoarele date legate de organizarea activităților de propagandă: existau în total 20 de școli de cadre, 16 la Cluj, 2 la Aghireș și 2 la Huedin, având aproximativ 800 de elevi în total. Se țin ședințe săptămânale la care trebuie să participe toți propagandiștii și există o școală de agitație cu 46 elevi. Sunt luate în evidență 31 de biblioteci deținătoare de materiale de partid. În total, se vând 820 de

¹⁵ DJAN-Cluj. Secția educație politică. Dosar 7/1945. f 12-13.

¹⁶ DJAN-Cluj. Fondul PCR. Dosar 64/1945. Celula Fabrica de Tricotaje Helios. f 4.

¹⁷ DJAN-Cluj. Secția educație politică. Dosar 7/1945. f 15-16.

„scânteii” [ziare „Scânteia”], la CFR existând 70 de abonați, iar la Dermata peste 100 de cumpărători, restul cititorilor provenind din alte instituții. Concurența, dar totodată completarea „Scânteii” este asigurată de alte 7 ziare locale, la nivel clujean. În județ există în total 94 de echipe artistice diferite, dintre care 34 la Cluj și alte 64 în alte localități. Ziare de perete: 116 la număr, 15 în alte locuri decât în Cluj. S-a ținut până în acel moment 7 „zile de partid”, 5 la Cluj, 2 la Huedin. Ultima zi de partid de la Cluj a fost ținută împreună cu social-democrații. O propagandă intensă s-a făcut în cazul armatei, prin difuzarea de ziare ca: „Scânteia”, „Graiul Nou”, „România Liberă” și „Scânteia Ilustrată”, în valoare totală de 120.000 lei, precum și 50 de exemplare zilnic din ziarul social-democrat „Făclia”. Partidul a mai oferit Armatei 200 de bilete de cinema gratuite.

Pentru munca la sate s-a împărțit 700 ziare românești și maghiare și 432 broșuri, în limbile română și maghiară, în valoare totală de 85.060 lei.¹⁸

După cum vedem, efortul investit în propagandă era unul masiv, și foarte important, mai ales raportat la standardele vremii. Nu există însă indicatori care să măsoare eficiența acestora pe termen scurt, și astfel nu putem determina în ce măsură propaganda a fost utilă sau nu. Efecte în mod sigur a avut, dar se poate ca acestea să nu fi fost întotdeauna cele scontate.

Principalele obiective asupra cărora s-a pus accent în această perioadă sunt sintetizate, pe puncte, într-un plan de lucru pe luna decembrie 1945:

1. Aducerea a mai multor români în școlile de cadre
2. Organizarea mai multor zile de partid, de calitate superioară celor anterioare
3. Întemeierea școlii de agitatori pentru cei de naționalitate română
4. Reanalizarea tuturor acelor obiective care au fost prevăzute în circularele de până în acel moment.
5. Campanie pentru pregătirea alegerilor. Ținerea unor adunări și ședințe la nivelul meseriilor și al cartierelor.
6. Acțiune de colectare de cărți pentru bibliotecile de la țară.
7. Organizarea lipirii de afișe pe autobuzele din oraș.
8. Dotarea Sediului de Partid cu un megafon.
9. Inițierea unor agitatori maghiari.
10. Găsirea unui activist cultural de naționalitate română.
11. Crearea unui grup cultural la nivel central.
12. Începerea cursului împotriva analfabetismului.
13. Publicarea unor cărți cu basme pentru copii.

¹⁸ *Ibidem*, f 18.

14. Crearea și dezvoltarea mai multor grupuri culturale.
15. Colectare de abonați pentru „Scânteia”.
16. Controlarea și reîmprospătarea gazetelor de perete.¹⁹

Rapoarte detaliate și bine structurate avem în cazul organizațiilor UTC, care reprezenta baza organizațională pentru tineretul Partidului. În cele ce urmează vom reproduce și analiza datele unui asemenea raport de activitate, care conține informații bine definite privind componența acestui organism pe luna iunie 1945 - în total (general) la 1 iunie 1945 UTC avea 1423 membri, iar la 30 iunie 1987 membri²⁰. În urma rezultatelor muncii lor, UTC-ul avea următoarele componență în luna iunie:

Data	1 iunie	30 iunie
Muncitori	695	875
funcționari	67	99
țărani	419	655
elevi	151	254
studenți	91	104
fete	503	675
băieți	920	1312
români	74	117
maghiari	1348	1870

În luna iulie, recent organizatul Tineret Progresist (OTPR, care de fapt luase locul UTC-ului) avea 600 de membri, organizația pătrunzând în toate școlile, atât românești cât și maghiare, cu excepția liceelor Regina Maria și George Barițiu, „unde mișcarea este mai restrânsă”. În cazul Universității, cea mai bună situație era la Facultatea de Medicină, unde erau 40 de membri înscriși. La universitatea maghiară, în momentul respectiv nu se organizase încă nimic, studenții fiind plecați în vacanță.

Ceea ce poate fi important este faptul că sunt menționate câteva nume, atât ale susținătorilor, cât și ale „dușmanilor externi”. Astfel, între susținătorii TP-ului, conform acestui document, se număra la liceul Barițiu profesorul Victor Pop, prof. Emilia Handa, prof. Mureșanu, la Liceul Ortodox, prof. Lenuța Moldovan, la școala normală, prof. Petruca, la Primărie, Stoica, la Liceul Comercial, prof. Iosif Tóth, prof. Vasile Florea. Cu bani a ajutat Episcopia Ortodoxă, cu 5000 lei și organizația economică

¹⁹ *Ibidem*, f 21.

²⁰ DJAN-Cluj. Comitetul Regional PCR Cluj. Arhiva de Partid. Comitetul Județean PCR Cluj. Secția Tineret. Rapoarte de activitate. Dosar 5/1945. f 1.

MAGISZ, tot cu 5000 lei. Se vorbește în schimb și despre opozanți, în felul următor²¹:

...și unicul sediu pe care l-a avut i s-a luat. Mișcarea Tineretului Progresist este sabotată de următorii profesori: Școala normală de prof. Nușfeleanu, în Liceul Ortodox de către directorul școlii, la Universitate : prorectorii Rusu și secretarul Opreanu din Facultatea de Medicină.

În privința celor despre care se spune că s-ar fi opus organizării acestor structuri de tineret de stânga ar fi interesant de urmărit, ce li s-a întâmplat după 1948, în urma preluării puterii de către comuniști. Dar acesta va fi subiectul unui alt studiu.

Raportul din 1 septembrie ne dă o situație și mai detaliată cu privință la numărul membrilor și la organizarea acestora atât în oraș, cât și în zona rurală. La această dată, tineretul muncitor din oraș era organizat în 5 circumscripții, după cum urmează:

Circumscripția I, avându-l ca responsabil pe Kovács Andor, avea cca. 70 de membri, dintre care participau în medie la ședințe 50. Adunările se țineau la Sindicatul Lemnarilor.

Circumscripția II îl avea ca responsabil pe un anume Madarasi, și își avea sediul la Sindicatul Fierarilor. În aceasta erau încadrați tineri muncitori de la Fabrica de Oțel, firmele Orion, Pap, Oltean, etc. Numărul membrilor era 120, și avea activități culturale și sportive intense, precum și 2 grupuri organizate pentru muncă la sate. Tot de această circumscripție aparținea organizația de la Ferma Nagy Gábor, cu un număr de 30 de tineri.

Circumscripția III îl avea ca responsabil pe un anume Kulcsár, iar sediul la Str. Pap nr. 65, în două camere mici. Adunările se țineau la Sindicatul Pielarilor, având activități culturale și sportive. La această circumscripție aparțineau fabricile Iris și Dermata, la aceasta din urmă fiind în curs de organizare un grup din tineri români. Circumscripția avea în total cca. 100 membri.

Circumscripția IV îl avea ca responsabil pe Sipos, iar sediul la Sindicatul CFR. Aici aparțineau tinerii din CFR și Ravag, circumscripția având în total 100 membri.

Circumscripția V consta din organizația de la căminul de ucenici de pe Calea Moșilor, unde era ajutată de secretarul căminului Codrescu.

Numărul total al tinerilor muncitori se ridică la cca. 420 membri.

În cazul Universității Regele Ferdinand exista o organizație puternică doar în cazul facultății de Medicină, cu 150 de studenți înscriși, iar la universitatea în limba maghiară două grupuri mai restrânse, unul din

²¹ *Ibidem*, f 4.

sociologi, cu 60 membri, și unul din economiști, cu 20 membri. La Litere existau alți 20 membri, iar la facultatea de Medicină 80, dar situația acestei din urmă organizații era neclară, documentul nespecificând din ce cauză. În total, erau deci înscriși 185 de studenți. În cazul elevilor, la sfârșitul anului școlar încheiat au fost înscriși cca. 4000 de elevi, însă marea parte a declarațiilor de intrare au rămas la școli, organizația OTPR având legături numai cu cca. 60-80 elevi.

În cazul satelor s-a mers, în principiu, pe organizațiile de plasă. În plasele Mociu, Sărmaș și Călata nu existau organizații, la Gilău doar comitete de comune, fără comitet de plasă. Comitete de plasă bine organizate existau la Huedin, Aghireș, Hida și Borșa. În total în aceste plăși erau înregistrați 1200 tineri organizați pe teritoriul a 36 comune, cu legături în alte 17 sate în care organizațiile urmau să se extindă. Din totalul de 1200 membri, 500 erau români.²² La nivelul întreprinderilor și altor instituții, s-au dat următoarele directive încă din aprilie, privind funcționarea ideală a celulelor, după cum reiese din ședința școlii de cadre ținut în atelierele CFR la 15 V 1945, din cuvântarea secretarului Kozma²³, care concentrează asupra trei probleme importante: lipsa membrilor de naționalitate română în celule, numărul prea mare a unor celule (conform indicațiilor date, numărul membrilor unei celule n-ar trebui să depășească 40 de membri), și problemele de disciplină și de comportament neadecvat al unor aderenți noi, care sunt deja utilizate deja împotriva Partidului de către rivali politici al acestuia.

Pe când în oraș problemele legate de organizare erau cele menționate de mai de sus, la țară unele probleme aveau un statut diferit, iar altele erau similare. Cert este că, la nivelul satelor, organizațiile Partidului au pătruns cu mult mai greu, din diferite motive. Un raport privind activitatea resortului țărănesc, întocmit pe luna iulie 1945, sintetizează foarte bine problemele de organizare în zonă²⁴, în felul următor : deși există pe teritoriul județului Cluj 34 de celule țărănești, cu 835 de membri de partid, nu există celule deloc în 198 (sic!) comune. Se confruntă în general cu două probleme : naționalismul, atât cel românesc, cât și cel maghiar, respectiv atitudinea unor personalități locale, dușmănoase ideilor comuniste, între care se găsesc, printre alții, și social-democrați.

Reiese clar că problema națională se manifesta într-un mod mult mai radical, primitiv și violent la nivelul satelor decât la nivel orășenesc.

²² *Ibidem*, f 5-6.

²³ DJAN-Cluj. Fondul PCR. Orașul Cluj. Sectorul CFR. Celula Atelierele CFR. Dosar 9/1945. f 5.

²⁴ DJAN-Cluj. Comitetul Regional PMR Cluj. Arhiva de Patid. Resortul Țărănesc. Dosar 6/1945. f 6.

Conflicte nu odată violente au existat aproape tot timpul între locuitorii maghiari și români ai orașului, însă la nivelul conducerii și al elitelor se încerca, nu numai în cazul comuniștilor, trecerea acestora sub tăcere în măsura în care acesta era posibil, și erau rare cazurile de destrămarea a unor relații de bună prietenie, colaborare și colegialitate din cauza diferențelor naționale. În cazul satelor, însă, situația era alta, fapt ilustrat, printre altele, prin încăierarea de la Hida din 18 martie 1945, când țăranii români au atacat un muncitor maghiar venit de la Dermata, care ținea o cuvântare în limba maghiară; răspunzând atacului, colegii acestuia (12 la număr) au tras cu pistoale și au aruncat grenade asupra atacatorilor.²⁵

Nivelul scăzut al forței de control a Partidului Comunist și aliaților acestuia este ilustrat de faptul că puteau să existe comune în care primarul putea fi fără probleme independent, situația și mai interesantă prin faptul că în această perioadă primarii erau numiți, ca și prefecții, având mai mult un statut de funcționar public decât cel de ales local. Problema s-a pus în ședința pompierilor de la Dermata în felul următor, în 14 VI 1945²⁶:

Czakó István a întrebat dacă poate să fie într-o comună primar cineva, dacă nu e membru al vreunui partid sau al unei alte organizații? Celula a analizat situația și a concluzionat că în acel caz toate partidele organizate trebuie să fie foarte slabe. În asemenea cazul un partid, sau mai multe partide împreună trebuie să aibă puterea ca să facă o propagandă prin care să-l facă ales pe candidatul lor.

Celulele din orașul Cluj funcționau pe baza unor ședințe de celulă, în care se dezbăteau problemele actuale și obiectivele de atins fie din inițiativă proprie, fie din ordine superioare. Pe parcursul activității mele de cercetare nu am găsit nici o urmă de critică la adresa ordinelor venite de sus, fapt care poate să aibă două explicații.

O explicație pozitivă ar fi aceea că între persoanele aflate în eșaloanele superioare ale partidului și viața cotidiană a oamenilor simpli, care formau aceste celule, nu exista o distanță foarte mare, iar membrii ierarhiei superioare de partid nu pretindeau lucruri care ar fi putut fi considerate irealizabile sau inutile. O a doua explicație ar fi că nu s-a îndrăznit comentarea sau criticarea acestora; în cazul în care aceasta a fost totuși făcută, cei care au întocmit procesele verbale de ședință nu au menționat aceste lucruri, de teama posibilelor efecte negative pe care asemenea comentarii le-ar fi putut avea asupra carierei lor.

²⁵ DJAN-Cluj. Serviciul Secret de Informații Cluj-Turda. Biroul de Cenzură. Dosar 9/1944-1947. f 131. apud Andreea Andreescu, Lucian Nastasă, Andreea Varga (eds), *op.cit.*, p. 79-80.

²⁶ DJAN-Cluj. Fondul PCR. Dosarul 29/1945. Sectorul Herbak, celula pompieri. f 1.

Evenimentele anului 1945 au anunțat transformările majore din anii care au urmat. Fără victoria Alianților asupra nazismului, fără intrarea trupelor Armatei Roșii pe teritoriul României, fără efectuarea primelor reforme cu caracter socialist și fără întărirea Partidului Comunist autohton nu ar fi fost posibilă preluarea puterii de stat în România de către un partid politic totalitar. Dacă până în 23 august 1944 Partidul Comunist din România se afla în ilegalitate, suportând toate consecințele negative ale acestui statut, după acest moment el a evoluat într-o conjunctură cât se poate de favorabilă, în cadrul căreia dezvoltarea sa a atins dimensiuni de nebănuț. Afirmarea sa a fost implementată de sus în jos, cu directive clare de la eșaloanele superioare, nefiind însă lipsită de o anumită flexibilitate. Accentul a fost pus în această perioadă mai mult pe recrutarea unor noi membri, implementarea rigidă a doctrinelor marxist-leniniste fiind lăsată în plan secund. În acest sens, direcțiile de acțiune au vizat organizarea de programe culturale și recreative, aprovizionarea noilor membri și a simpatizanților partidului cu literatură de specialitate, iar în mediul rural, munca voluntară de ajutorare a țăranilor de către activiștii de la oraș și de către cei mobilizați de aceștia. Totodată, s-a încercat crearea și menținerea echilibrului intern între diversele categorii sociale și între naționalitățile care conviețuiau în acest mediu multicultural. După cum am încercat să demonstrăm prin acest studiu, aceste fenomene își găsesc reflectarea în documentele oficiale interne ale vremii.

Anexa 1.

Județ	PCR	UTC	Sindicat	AP	UP	FP	NTPR	Pionieri	ARLUS	Madosz	Femei	Coopera-tive	Politi	Total
Cluj	1460	578	22142	3852	402	10807	În formare	23	65	14887	-	10437	188+105	64946
Someș	238	180	3900	560	-	17800	În formare	-	100	6000	-	-	-	28778
Turda	720	342	5702	597	51	28645	33	-	325	14955	-	-	86	51466
Bistrița-Năsăud	92	150	3047	200	-	13284	-	-	-	1806	10	2000	-	20489
Salaj	108	94	3253	158	-	17167	-	-	-	14297	73	479	385	36094

Détente în centrul Europei: succesele și limitele Ostpolitik-ului și Deutschlandpolitik-ului german

Gabriela GHINDEA

Universitatea „Babeș-Bolyai”

During the dynamic 1960s-1970s the world experienced a new phase in the East-West conflict: the Cold War gradually turned into Détente, the confrontation into antagonistic cooperation. The Federal Republic of Germany developed, next to the Détente-concepts of the two superpowers (USA and SU) and the multilateral Détente-concept of the CSCE, two specific forms of Détente: the *Ostpolitik* and the *Deutschlandpolitik*. The following paper aims to provide an overview of the two concepts, their practical implementation, their successes and limitations.

Keywords: détente, ostpolitik, Deutschlandpolitik

1. Ostpolitik și Deutschlandpolitik: aspecte introductive

În a doua jumătate a secolului XX sistemul internațional a fost marcat în mod determinant de conflictul Est-Vest. La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial în sistemul internațional se prefigura o nouă fază, cea a bipolarismului, caracterizată de un sistem de securitate centrat în jurul celor două superputeri, SUA și URSS, al căror scop simultan era atingerea hegemoniei globale. Această tendință a fost dublată de ambele părți de afirmarea unui sistem de ordine socio-economic și politic-cultural consistent. Nașterea în regim de concurență a unor sisteme de securitate cu veleități atotcuprinzătoare a dus la formarea de blocuri politico-militare, în care s-au afirmat tipare de acțiune diferite, dependențe structurale și între care, clivajul a fost adâncit de influența ideologică.¹ Prin urmare, printre elementele constitutive ale confruntării Est-Vest s-au numărat și caracteristicile antagonice ale unei ordini liberal-democratice și cele ale unei lumi comuniste, cu ample implicații la nivel politic și social.²

În contextul bipolarismului s-au constituit trei niveluri paralele de interacțiune. Un prim nivel a fost caracterizat de raportul dintre SUA și

¹ Anselm Doering-Manteuffel, "Internationale Geschichte als Systemgeschichte", in: Wilfried Loth, Jürgen Osterhammel (ed.), *Internationale Geschichte. Themen- Ergebnisse-Aussichten*, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München 2000, pp. 110.

² Michael Meimeth, "Ost-West- Konflikt", in: Werner Weidenfeld/ Karl- Rudolf Korte (ed.), *Handbuch zur deutschen Einheit 1949-1999*, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 1999, p. 607.

URSS și asumarea rolului lor de puteri militare mondiale și forțe conducătoare ale sistemelor de alianțe politico-militare adverse. Cel de-al doilea nivel a vizat raportul dintre statele est- și vest-europene, marcat de conflictul privind ordinea europeană și definirea rolului URSS în cadrul ei. Cel de-al treilea palier a fost reprezentat de conflictul german cu Europa de Est și astfel, de reafirmarea unei "chestiuni germane" în mijlocul Europei.

Pe acest fundal, la începutul anilor '60, considerați în istoriografie "ani deosebit de dinamici"³, caracterizați de transformări și adaptări semnificative, s-a prefigurat, la nivel general, un proces de apropiere între Est și Vest care a transformat Războiul Rece în Détente⁴, confruntarea în cooperare antagonică. Criza cubaneză din 1962, precedată de cea a Berlinului (1958/1961), iminența unui război nuclear, precum și stabilizarea relațiilor dintre cele două superputeri, SUA și URSS, pe baza conservării pactului nuclear și a interesului comun în non-proliferarea armelor atomice la scară mondială, au favorizat conturarea unui dialog de destindere, care a culminat în 1975 cu Actul de la Helsinki.⁵

În ansamblu, acest tip de politică a urmărit crearea unui sistem de relații de dependență reciprocă între state prin încheierea de acorduri, tratate și convenții, integrând dimensiuni legate de sfera politică, cea a securității statelor, sfera economică și, nu în ultimul rând, cea culturală. El a reușit să modifice caracterul conflictului ideologic, dar nu și să pună capăt confruntării.⁶ Destinderea a fost abordată în sistemul internațional în mod

³ Crizele și reorientările din sistemul internațional au fost dublate și pe plan intern de transformări semnificative la nivel social și cultural. Vezi de pildă Axel Schildt/ Detlef Siegfried/Karl Christian Lammers (Ed.), *Dynamische Zeiten. Die 60er Jahre in den beiden deutschen Gesellschaften*, Hamburg 2000. De asemenea Hermann Glaser, *Deutsche Kultur. Ein historischer Überblick von 1945 bis Gegenwart*, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 1997.

⁴ Termenul de Détente devine celebru și intră în vocabularul politic al anilor '60 datorită formulei propuse de generalul de Gaulle: détente-entente-coopération. În lucrare el este folosit în sensul său larg, ca *destindere*.

⁵ A se vedea de exemplu: Arne Hofman, *The Emergence of Détente in Europe*. Brandt, Kennedy and the Formation of Ostpolitik, Routledge, London 2007 sau Wilfried Loth, Georges-Henri Soutou (ed.), *The Making of Détente. Eastern and Western Europe in the Cold War 1965-1975*, Routledge, New York 2008.

⁶ La sfârșitul conflictului Est-Vest, politica de destindere a suscitât din nou discuții aprinse. Criticii ei au acuzat faptul că aceasta ar fi contribuit la stabilizarea regimurilor comuniste și că ar fi neglijat susținerea mișcărilor de opoziție din țările respective. Ei porneau de la ideea că, o politică mai ofensivă a Occidentului, care să exercite o presiune politică și economică mai intensă, ar fi dus mai repede la prăbușirea dictaturilor comuniste. Această dezbatere nu constituie o noutate. Și în anii '70, când tratatele încheiate de Bonn cu Moscova, Varșovia, Praga și Pankow erau deja semnate, dezbaterea gravita în jurul întrebării, dacă destinderea nu servea primordial URSS, subminând astfel capacitatea Vestului de a-și apăra propriile valori. Susținătorii destinderii argumentau, pe

diferit, ca și consecință a originilor istorice aparte ale conflictelor, ce au dat naștere la priorități specifice, dar și ca urmare a diferențelor existente la nivel de ordine socială și a conceiverii variate a strategiilor de politică externă.

Astfel, alături de politicile de destindere formulate de SUA și URSS și de conceptul multilateral de destindere dezvoltat în cadrul CSCE, s-a impus și cel promovat de RFG, cunoscut în literatura de specialitate ca "Ostpolitik"/ "Neue Ostpolitik" și atribuit îndeosebi guvernării social-liberale Brandt-Scheel (1969-1974), deși cu certe antecedente încă din perioada guvernărilor anterioare.⁷ În ianuarie 1967, reluarea relațiilor diplomatice cu România a reprezentat începutul concret al Ostpolitik-ului german. Guvernul de la Bonn a inițiat astfel o nouă fază conceptuală a politicii sale externe, renunțând de facto la inflexibila doctrină Hallstein, care până atunci împiedicase orice tentativă de destindere coerentă din partea Bonnului.⁸ În cadrul acestei politici România s-a bucurat de un statut deosebit, inaugurând pe multe planuri relații de cooperare între cele două țări, membre a blocuri politico-militare adverse. Această poziție a început să se relativizeze în 1971, fapt devenit cert în 1974, după stabilirea de relații diplomatice și cu celelalte țări din Pactul de la Varșovia, pe măsura schimbării priorităților guvernului de la Bonn și a autoizolării României, în urma transformării regimului în dictatură personală a lui Ceaușescu.⁹

de altă parte, că numai un astfel de fenomen ar fi condus la depășirea pe termen lung a clivajului european. Acest lucru arată cât de controversată este și a rămas această temă și cât de variate sunt evaluările conflictului Est-Vest, ale Războiului Rece și ale destinderii în literatura de specialitate. Bune sistematizări ale istoriografiei pe această temă se găsesc la Odd Arne Westad (ed.), *Reviewing the Cold War. Approaches, Interpretations, Theories*. Franc Cass & CO.Ltd, London 2000. De asemenea la Ann Lane, "Introduction: The Cold War as a History", in: Klaus Larres/ Ann Lane (Ed.), *The Cold War. The Essential Readings*, Blackwell Publishers, Oxford 2001, pp. 1- 17.

⁷ Guvernarea lui Willy Brandt marchează punctul de turnură în evoluția Ostpolitik-ului, de la Brandt destinderea se va desfășura în alt cadru, grație instrumentelor juridice, create de acesta. Dar conceptul de Ostpolitik devenise obișnuit în jargonul politic al vremii încă de la începutul anilor '60, originile sale situându-se chiar în anii '50. Vezi de exemplu Wolfgang Schmidt, "Die Wurzeln der Entspannung. Der konzeptionelle Ursprung der Ost- und Deutschlandpolitik Willy Brandts in den fünfziger Jahren", in: *VfZ*, 51. Jahrgang, Heft 4, Oktober 2003, pp. 521- 564.

⁸ Doctrina se baza pe dreptul monopolului de reprezentare a tuturor germanilor de către RFG și urmărirea izolarea internațională a RDG, considerând inițierea de relații diplomatice cu noul stat, și deci recunoașterea sa, "act ostil" împotriva RFG. Doctrina se baza pe teoria "nucleului statal", conform căreia Germania continua să existe, chiar după înfrângere, în limitele granițelor din 31 decembrie 1937, suveranitatea sa fiind restrânsă doar de facto la teritoriul fostelor zone vestice de ocupație. Rüdiger Marco Booz, *Hallsteinzeit*, Bouvier Verlag, Bonn 1995, passim.

⁹ Vezi Anneli Ute Gabanyi, "Die Aufnahme der diplomatischen Beziehungen zwischen Bundesrepublik Deutschland und Rumänien (31. Januar 1967). Voraussetzungen und

Divizarea Germaniei a fost expresia cea mai vizibilă a conflictului Est-Vest. În consecință, Ostpolitik-ul german a fost dublat de Deutschlandpolitik, conceput ca politică de dialog cu RDG și având ca obiectiv final desăvârșirea unificării germane. După un debut sinuos și o desfășurare sinusoidală, s-a sfârșit o dată cu atingerea acesteia în octombrie 1990. Evoluția în paralel a celor două concepte a fost dificilă, uneori ele suprapunându-se, alteori împiedicându-se reciproc și, în același timp, procesul general de destindere.

Dacă punctul culminant al Deutschlandpolitik-ului a constat în realizarea unificării Germaniei, primele succese palpabile ale Ostpolitik-ului, cu profunde implicații pentru sistemul internațional, dar și pentru conștiința europeană au fost tratatele încheiate de guvernul de la Bonn cu guvernele de la Moscova, Varșovia, Praga și Pankow și secundate de Acordul Cvadripartit asupra Berlinului. Articolul următor își propune o expunere sinoptică a contextului și a consecințelor încheierii acestor tratate.

2. Guvernarea Brandt-Scheel (1969-1974) și afirmarea Noului Ostpolitik

Anul 1969 a reprezentat un punct de turnură în evoluția Ostpolitik-ului, determinat de venirea la guvernare a Micii Coaliții, formată din social-democrați (SPD) și liberali (FDP), sub conducerea cancelarului Willy Brandt. În literatura de specialitate, anul 1969 este asociat cu o "schimbare de putere" și cu debutul unei ere noi¹⁰, care se vor dovedi marcante pentru întreaga desfășurare ulterioară a relațiilor Est-Vest. Atât un cadru internațional favorabil, cât și dorința de reformă, care însuflețea o mare parte din opinia publică germană, au constituit premise favorabile pentru ca Ostpolitik-ul proiectat la începutul anilor '60 să poată fi concretizat 10 ani mai târziu, sub forma tratatelor bilaterale de renunțare la forță, încheiate cu statele din centrul și estul Europei.

Cumpăna dintre deceniile 6 și 7 a avut pentru istoria conflictului Est-Vest caracterul unei schimbări de macaz, anunțată deja de marile crize de la începutul deceniului (Berlin și Cuba). La sfârșitul anilor '60, relațiile dintre cele două super-puteri s-au transformat din confruntare în cooperare antagonică, intrând într-o eră a negocierilor.¹¹ După intervenția din

Folgen", în: Cătălin Turliuc/ Flavius Solomon (Ed.), *Punți în istorie. Studii româno-germane.*, Ed. Cantes, Iași 2001, pp. 165- 179.

¹⁰ Vezi cartea foarte documentată a lui Arnulf Baring, care se intitulează în acest sens: *Machtwechsel. Die Ära Brandt – Scheel*, Ullstein Verlag, Berlin 1998 și care reprezintă un studiu detaliat al perioadei Micii Coaliții.

¹¹ Niedhart, Gottfried, "Zustimmung und Irritationen: Die Westmächte und die deutsche Ostpolitik 1969/70", in: U. Lehmkuhl/C.A. Wurm/H. Zimmermann (ed.):

Cehoslovacia, din august 1968 și proclamarea doctrinei Brejnev, URSS și-a delimitat clar pozițiile de pe care era dispusă să negocieze (destindere, dar în același timp descurajare a tendințelor comuniste de reformă sau a celor policentriste). Pe de altă parte, tocmai intervenția de “disciplinare” a Cehoslovaciei a furnizat imboldul necesar reluării discuțiilor, Moscova străduindu-se să facă uitat acest “derapaj al istoriei”.¹² În același timp, URSS urmărea printr-o politică de destindere, obținerea de avantaje politice și economice, mai ales în contextul izbucnirii conflictului sino-sovietic la râul de graniță Ussuri și al cursei intense de înarmare a anilor '60. O reglementare cooperativă a conflictului cu Statele Unite ar fi permis evitarea unei noi runde în cursa de înarmare, menținerea parității relative în domeniul nuclear, precum și neutralizarea efectelor negative ale politicii de apropiere de China, inițiată de Nixon. Devenea astfel clar pentru Moscova, că o receptivitate crescută din partea ei la începuturile de destindere ale Occidentului, implica și șansa stabilității politice, a ameliorării situației sale economice și o creștere a securității militare – toate acestea putând fi obținute acum pe calea cooperării și nu a confruntării. De aceea, Moscova era dispusă să-și nuanțeze politica sa privind Germania, lăsând de înțeles, că recunoașterea conform dreptului internațional a celor două state germane nu trebuia în mod obligatoriu să influențeze toate tratativele.¹³

SUA, pe de altă parte, încercau să tragă consecințele de rigoare din catastrofa războiului din Vietnam și din supra-angajamentul său global. Ca atare, doctrina Nixon a renunțat la conceperea rolului SUA ca jandarm mondial, limitându-se la cel de arbitru al regulilor de interacțiune între membrii sistemului internațional. Dat fiind că superioritatea militară părea inaccesibilă, a fost preferat „conceptul de suficiență”, care să permită SUA să își reducă eforturile politico-militare. Pentru aceasta era nevoie de o colaborare parțială cu URSS și o reinterpretare a sistemului internațional, văzut până atunci numai în dimensiunea sa bilaterală. Kissinger și Nixon au elaborat în acest sens o strategie pentagonală, care se baza pe relațiile trilaterale dintre SUA-URSS-China, dar care includea și Japonia și Europa Occidentală. Această strategie a permis cooperarea cu URSS, ținută de altfel sub presiune grație relațiilor americano-chineze.¹⁴ Realpolitiker convins,

Deutschland, Großbritannien, Amerika. Politik, Gesellschaft und Internationale Geschichte im 20. Jahrhundert. Festschrift für Gustav Schmidt, Stuttgart 2003, p. 228.

¹² Willy Brandt, *Begegnungen und Einsichten. Die Jahre 1960-1971*, Hoffmann und Campe Verlag, Hamburg, 1976, p. 283.

¹³ David F. Patton, *Cold War Politics in Postwar Germany*, New York 1999, pp.61.

¹⁴ Ernst Otto Czempel, “Die USA und Westeuropa: Asymmetrie, Interdependenz, Kooperation”, in: Knapp, Manfred/ Krell, Gert (Ed.), *Einführung in die Internationale Politik*, München 1999, p.93.

Kissinger a dublat doctrina lui Nixon cu așa-zisa *linkage-policy*, încercând să atragă URSS într-un sistem de relații reciproce, în care, la nivel informal, exista o articulare (*linkage*) între diferitele probleme. Cu alte cuvinte, obținerea unui acord într-o chestiune presupunea concesiile în altă problemă. În același timp, strategia lui Kissinger pornea de la premisa, că stabilirea ordinii nu este valabilă numai între cele două blocuri politico-militare, ci și în cadrul lor. Această viziune a devenit vizibilă în cadrul doctrinei Sonnenfeldt, care, în anii '70, vedea drept responsabilitate istorică, asumarea de către URSS, în calitatea sa de super-putere, a impunerii ordinii în Europa de Est. Prin urmare, SUA porneau de la acceptarea doctrinei suveranității limitate a lui Brejnev, ca mijloc de impunere a ordinii în *commonwealth*-ul socialist și de raționalizare a hegemoniei sovietice asupra țărilor din estul Europei.¹⁵ La sfârșitul anilor '60 vremea cruciadelor retorice trecuse, relațiile internaționale nu mai erau percepute ca joc de sumă nulă, iar condominiul era inclus în ideea de destindere.

Pe de altă parte, și Europa Occidentală era interesată de o îmbunătățire a relațiilor cu URSS. Raportul ministrului de externe belgian, Pierre Harmel, din 14 decembrie 1967, constatase acest lucru, sintetizând: „securitatea militară (...) și politica de destindere nu sunt contradictorii, ci reprezintă o completare reciprocă.”- un început concretizat în „semnalul de la Reykjavik” (25 iunie 1968), care viza o reducere de trupe în Europa.¹⁶ Propunerea unor reduceri de trupe în ambele tabere era un răspuns potrivit pentru așa-zisul Apel de la Budapesta, prin care Pactul de la Varșovia propunea, la 17 martie 1969, convocarea unei conferințe europene pentru securitate și cooperare.¹⁷ De asemenea, o dată cu retragerea lui de Gaulle din NATO, în aprilie 1969, și alianța occidentală părea mai stabilă. Astfel erau întrunite destule premise care să faciliteze dialogul celor două Mari Puteri.

În RFG, compatibilitatea cu direcția de destindere a Marilor Puteri pe plan extern și o mare omogenitate a politicii Micii Coaliții au devenit premisele ideale pentru o dinamizare a politicii externe germane. Cancelarul social-democrat Willy Brandt a găsit în ministrul de externe liberal Walter Scheel un partener cu viziuni asemănătoare în politica externă. Ambii au venit cu inovații în domeniul politicii de Détente, izvorâte din teama că menținerea doctrinei Hallstein și a unei retorici legaliste asupra status-quo-ului vor împiedica conturarea unei orientări noi în Ostpolitik, putând duce, în caz extrem, chiar la izolarea RFG.¹⁸

¹⁵ Colinn McInnes, *Security and Strategy in the New Europe*, Routledge 1992, p.11.

¹⁶ Vezi Helga Haftendorn, *Deutsche Außenpolitik, Deutsche Außenpolitik zwischen Selbstbeschränkung und Selbstbehauptung*, Stuttgart 2001, pp.175.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Vezi Arnulf Baring, op.cit., pp.233

Perspectivile pe termen lung ale politicii noii guvernări au gravitat în jurul stabilirii unui echilibru între Est și Vest și a intensificării cooperării dintre cele două blocuri. Având în vedere că separația Germaniei nu putea fi depășită într-o perioadă de timp apropiată, prioritatea a devenit o relaxare a granițelor pentru a nu se pierde sentimentul apartenenței la aceeași națiune a germanilor de o parte și de alta a graniței. Însă destinderea a fost condiționată de formarea unui climat al încrederii, care la rândul său se baza pe recunoașterea realităților politice postbelice. Brandt a stabilit astfel necesitatea creării unui cadru juridic, care să reglementeze pe noi baze relațiile Est-Vest.¹⁹ Căutarea reconcilierii cu vecinii din Est s-a profilat așadar ca o completare a politicii de reconciliere cu Vestul desfășurată de cancelarul Adenauer.

Instrumentul acestei politici a fost conceptul „transformării prin apropiere”, expus de șeful Departamentului de Presă și Informații al landului Berlin și un apropiat al lui Willy Brandt, Egon Bahr deja în 1963, concept de la care Brandt a pornit și în politica sa de ministru de externe al Marii Coaliții. Scopul era edificarea unei „ordini europene de pace”²⁰ – temă centrală în majoritatea discursurilor politice ale lui Brandt. El recunoaștea necesitatea menținerii ferme în NATO și CEE, dar RFG își asuma din 1969 dinamica proprie a unui proces de destindere.

Pe termen mediu și scurt guvernarea Brandt/Scheel și-a fixat următoarele trei obiective: îmbunătățirea relațiilor cu URSS, relații normale cu statele est-europene și stabilirea unui modus vivendi între cele două părți ale Germaniei. Brandt a accentuat în același timp că această politică trebuie să beneficieze de confirmarea și sprijinul statelor occidentale. În ceea ce privește relațiile cu celălalt stat german, atitudinea nouă a Micii Coaliții a fost formulată deja din prima declarație a guvernului, din 28 octombrie 1969, în care se arăta că noul guvern își propune să continue politica guvernărilor precedente, însă se semnala dispoziția de a purta tratative cu regimul de la Pankow, pe baza egalității și fără discriminări. În același timp, cancelarul accentua că între cele două state trebuie să existe „legături speciale” care să țină seama de problema națională. Reunificarea germană era concepută în cadrul „ordinii europene de pace” și deci plasată într-un viitor nedeterminat.²¹ Cu acestea, Brandt și-a asumat spulberarea ultimelor

¹⁹ Christian Hacke *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland: Von Konrad Adenauer bis Gerhard Schröder*, Ullstein Verlag, 2003, p.176.

²⁰ Vezi în acest sens volumul *Friedenspolitik in Europa*, Fischer-Verlag, Frankfurt am Main 1968, i.e.eseurile “Perspektiven unserer Ostpolitik” și “Priorität Europa”.

²¹ Vezi declarația guvernului Brandt din 28 octombrie 1969 în fața Bundestagului în *Willy Brandt. Reden und Interviews*, Bonn 1969, p.11. Declarația este relevantă din perspectiva schimbării limbajului politic – cancelarul evitând folosirea termenilor „separație”, „despărțire” etc.

iluzii germane privind o reunificare în viitorul apropiat. Până la Brandt niciun cancelar nu își asumase acest risc, după el toți vor continua această linie a Deutschlandpolitik-ului.

Însă Brandt nu a uitat să precizeze că asemenea tuturor popoarelor și germanii aveau dreptul la autodeterminare. Acest concept era de fapt echivalent cu „reunificare”, dar cancelarul a preferat această exprimare imprecisă, diferențiindu-se de predecesorii săi, care încercaseră să ascundă descurajarea lor privind evoluția Deutschlandpolitik-ului. Pe de altă parte, discursul său politic corespundea realității – la momentul respectiv nu se știa în ce măsură o politică de destindere ar fi dus la reunificarea germană.

Noul curs al Ostpolitik-ului promovat de Brandt și Bahr s-a născut așadar din decizia de a face un pas mai departe față de ceea ce realizaseră guvernările precedente, valorificând însă succesele lor. Spre deosebire de Ostpolitik-ul guvernării anterioare, noul curs recunoaște pretenția de Mare Putere a URSS și rolul ei în Europa de Est și încearcă includerea sistematică a RDG în procesul de destindere, pentru a se putea trece la o fază următoare, cea a stabilirii unui *modus vivendi* între cele două state germane, care ar fi evoluat ulterior spre reunificarea germană în cadrul unei Europe unite.

Tratatul germano-sovietic, germano-polonez, germano-german și ulterior cele germano-cehoslovace s-au desfășurat în paralel cu politica de destindere americano-sovietică. Acest lucru a evitat, pe de-o parte, o reîntoarcere la lipsa de dialog a deceniului trecut, pe de altă parte, nu a însemnat întotdeauna concordanță de conținut. Ritmul rapid dezvoltat de Ostpolitik-ul german și independența acestei politici au provocat din nou suspiciune și iritare la Aliații occidentali. Exista pericolul ca tratativele germano-sovietice și demersurile de destindere ale Franței să concureze temporar încercările de destindere ale celor două Mari Puteri, evoluând într-o „întrecere Paris-Bonn înspre Moscova”.²² Ritmul alert al Ostpolitik-ului Miciei Coaliții a afectat nu în ultimul rând și guvernarea în sine, pentru că toate succesele Ostpolitik-ului, care dezvoltase o dinamică proprie, au fost măsurate în funcție de rezultatele deja obținute, supunând guvernul presiunii succesului.

3. Implementarea noii Ostpolitik/ Deutschlandpolitik

Guvernul Brandt-Scheel era hotărât să recunoască status-quo-ul postbelic, dar să nu capituleze în privința nici unui aspect pe care îl implica această recunoaștere. În primul rând, conform preambulului Legii Fundamentale privind reunificarea, tratatul care urma să reglementeze relațiile RFG-RDG

²² John McCloy în cadrul unei Conferințe a industriașilor americani și germani, New York, 7 decembrie 1970, apud Werner Link, op.cit., p. 579.

nu avea voie să consfințească separarea definitivă a celor două state, fără a lăsa posibilitatea unei reunificări, realizabile într-un viitor nedefinit. În al doilea rând, Bonn prefera soluția juridică a unui tratat bazat pe renunțarea la forță, unui tratat de pace.²³ O a treia premisă o constituia condiționarea recunoașterii granițelor și a RDG de încheierea unui acord satisfăcător asupra Berlinului.²⁴ În același context s-a decis anularea oficială a doctrinei Hallstein doar după reglementarea sub formă de tratat a relațiilor germano-germane. În relațiile cu Polonia și Cehoslovacia problema centrală era soarta germanilor din Silezia, Pomerania, Prusia Orientală și respectiv a germanilor sudeți. Nu în ultimul rând, trebuia clarificată tactica negocierilor și alegerea persoanelor potrivite. Bonn a decis să înceapă la Moscova, având în vedere, că negocieri fără sau împotriva Moscovei erau imposibile. De asemenea, pentru a evita resuscitarea „complexului Rapallo”, dar și pentru că își înțelegea Ostpolitik-ul ca și contribuție importantă la politica de destindere a Occidentului, Brandt și-a asigurat acordul Aliaților înainte de demararea negocierilor propriu-zise.²⁵

3.1 Tratatul cu Moscova (12 august 1970)

Tratativele cu Moscova privind încheierea unui tratat de renunțare la forță au început în decembrie 1969 și au fost purtate de ambasadorul german la Moscova, Helmut Allardt și ministrul de externe sovietic, Andrei Gromyko. Allardt s-a dovedit însă un negociator netaalentat, discuțiile tinzând să devină sterile și fără viitor, având în vedere că Moscova își menținea cu obstinație dreptul de intervenție în RFG, specificat de articolele 53 și 107 ale Cartei Națiunilor Unite și solicita recunoașterea conform normelor dreptului internațional a RDG.²⁶ Paralel s-au desfășurat însă o serie de contacte secrete între cancelaria de la Bonn și Kremlin,²⁷ care vor avea ca și

²³ Un tratat de pace ar fi implicat încetarea drepturilor celor patru Mari Puteri asupra Germaniei și retragerea trupelor de pe teritoriul german, fapt care ar fi putut avea consecințe imprevizibile pentru echilibrul Est-Vest. De asemenea pentru menținerea enclavei politice Berlin, Bonn avea nevoie vitală de prezența celor trei Puteri Occidentale. Vezi Arnulf Baring, op.cit, pp. 345.

²⁴ Experiența istorică arătase statutul de focar de crize al Berlinului și în același timp utilizarea sa de către RDG și URSS ca instrument de șantaj în obținerea obiectivelor sale.

²⁵ Este vorba de anunțarea Consiliului NATO și a “Grupului celor Patru” - grup diplomatic germano-aliat, care a funcționat la Bonn. În acest context trebuie privit și demersul lui Brandt în sprijinul integrării europene. Ostpolitik însemna Europapolitik.

²⁶ Gregor Schöllgen, *Willy Brandt. Die Biographie*, Ullstein Verlag, Berlin 2003, p. 102.

²⁷ Asemenea lui Adenauer, Brandt era decis să mențină conducerea tratativelor sub controlul direct al cancelariei. Spre deosebire de Adenauer el consulta însă și Ministerul Afacerilor Externe, i.e. pe Scheel. Arnulf Baring, op.cit., pp.324.

consecință înlocuirea lui Allardt cu Egon Bahr, secretar de stat în cadrul cancelariei și un apropiat al lui Brandt.²⁸

Între 30 ianuarie - 22 mai 1970 s-au desfășurat 55 de ore de discuții Bahr-Gromyko. Bahr va nota ulterior că superioritatea sa ca începător diplomatic în fața celui mai bătrân ministru de externe al lumii, derivase din faptul că își pregătise mai bine conceptul discuției, anticipând fiecare mișcare a lui Gromyko și că își surprinsese partenerul de discuție expunându-și de la început tot planul de dezbateri.²⁹

O relevanță psihologică deosebită au avut-o punctele care vizau sentimentul identitar german. Având în vedere că Gromyko insistă în menținerea articolelor 53 și 107 ale Cartei Națiunilor Unite și ținând cont de faptul că nici Puterile Occidentale nu doreau să abroge aceste articole, Bahr a reușit să convină ca toate litigiile să fie rezolvate exclusiv prin mijloace pașnice (articolul 2 al Tratatului RFG cu URSS). Gromyko refuza includerea dreptului la unitatea germană în tratat. Bahr obținuse în schimb o învoială separată (definitivată de Scheel) și materializată sub forma „Scrisorii pentru unitatea germană”,³⁰ prin care, din punct de vedere juridic, URSS nu avea drept de veto în procesul de obținere a reunificării germane. Era o concesie importantă pentru guvernul vest-german, aflat în timpul negocierilor sub presiunea opiniei publice germane, care îi reproșa acestuia că recunoașterea status-quo-ului înseamnă definitivarea separației germane. În același context, Bahr a stabilit că granițele în Europa sunt „inviolabile” și nu „nemodificabile”, după cum dorea partea sovietică. Cu alte cuvinte, modificarea granițelor era posibilă, dacă exista consimțământul părților.³¹ Scrisoarea conținea așadar constatarea că tratatul negociat nu se află în contradicție cu „țelul politic” al RFG de „a activa în vederea creării unui cadru de pace în Europa, în care poporul german își obține prin liberă autodeterminare unitatea.”³² Ea a fost acceptată fără proteste de către partea sovietică, dar este încă neclar dacă Moscova a luat-o doar oficial la cunoștință sau i-a acceptat și conținutul.³³

²⁸ Autor al conceptului „transformare prin apropiere”, Bahr era un pionier al Ostpolitik-ului și un bun cunoscător al materiei. El putea negocia de pe poziții mult mai flexibile decât un diplomat de carieră, care trebuia să ceară permanent instrucțiuni de la Bonn. Pe de altă parte, un eventual eșec nu ar fi fost pus pe seama Ministerului Afacerilor Externe. Peter Koch, *Willy Brandt. Eine politische Biographie*, Ullstein Verlag, Berlin 1998. p.341.

²⁹ Egon Bahr, *Zu meiner Zeit*, Goldmann Verlag, 1998, p. 286.

³⁰ Heinrich Siegler, *Dokumentation zur Deutschlandfrage in Verbindung mit der Ostpolitik*, vol. VI, p. 417. Denumirea în lb. germană: „Brief zur deutschen Einheit.”

³¹ Ibidem.

³² Ibidem.

³³ Gregor Schöllgen, op.cit., p.106.

În privința raportului RFG-RDG, Bahr a susținut că Bonn nu avea dreptul de a recunoaște RDG conform dreptului internațional, dat fiind că nu avea autoritatea de a lua decizii asupra întregului teritoriu german. Dar dacă URSS era dispusă să renunțe la drepturile sale (ca una din cele patru Puteri) asupra Germaniei, atunci se năștea o situație nouă și negocierile trebuiau purtate de pe alte poziții.³⁴

Gromyko s-a găsit astfel pus în postura de a explica regimului de la Pankow că nu putea obține recunoașterea sa de iure, ci doar de facto, precum și asigurarea Bonnului că ambele țări vor deveni egale din punct de vedere al drepturilor, un exemplu fiind calitatea de membru al Națiunilor Unite.³⁵ Toate acestea aveau să se întâmple în cursul destinderii.³⁶ Mai simplu spus, o formalizare a relațiilor avea să intervină după normalizarea lor.

Rezultatele negocierilor au fost sistematizate în cele zece puncte ale „hârtiei lui Bahr”.³⁷ Aceasta reprezenta baza negocierilor viitoare ale Bonnului cu Moscova, Varșovia, Praga și Berlinul de Est. Multe din punctele ei au fost preluate fără modificări în tratatul cu Moscova. La 1 iulie 1970 documentul a devenit, datorită unei indiscreții, neelucidate încă,³⁸ public – toate rezultatele negocierilor căpătând astfel un caracter definitiv și orice modificare însemnând pierdere de prestigiu pentru una din părți. El a provocat vii dezbateri la nivelul opiniei publice, o opoziție strictă din partea partidelor creștin-democrate CDU/CSU, indignare la Varșovia (mai ales că Bahr nu numai că recunoștea status-quo-ul european, dar indirect se plasa și pe poziția doctrinei Brejnev, dat fiind că viitorul tratat reglementa și chestiunea graniței Oder-Neisse și tratatul de la Moscova forma un tot unitar cu viitoarele tratate cu Varșovia, Praga și Berlinul de Est) și surprindere în cadrul NATO (cu toate că acesta fusese informat inițial de demersul negocierilor). De asemenea, „hârtia lui Bahr” dovedea cât de mult venise în întâmpinare guvernul Brandt/Scheel celui de la Moscova. Bonn recunoștea în același timp rolul de conducere al URSS în blocul estic și de asemenea în relațiile Est-Vest. Acceptarea tezei celor două state, semnarea

³⁴ Egon Bahr, op.cit., pp.289.

³⁵ RFG era în acel moment deja membră a multor structuri internaționale și avea un observator acreditat la ONU.

³⁶ Vezi Peter Bender, *Zweimal Deutschland. Eine ungeteilte Nachkriegsgeschichte 1945-1990*, Pantheon, 2009, pp.108.

³⁷ Denumirea în lb. germană: „Das Bahr-Papier”.

³⁸ Partea sovietică a acuzat Ministerul Afacerilor Externe German de scurgeri voite de informații. Pe de altă parte este puțin probabil ca Ministerul Afacerilor Externe și-ar fi asumat în mod conștient un scandal, care ar fi pus în pericol cursul negocierilor, pe lângă scandalul provocat în societatea germană, care oricum reacționa foarte sensibil la noua „filozofie a recunoașterii”, propuse de Brandt.

tratatului privind neproliferarea armelor atomice la 28 noiembrie 1969, încheierea celor trei acorduri economice cu URSS, la 1 februarie 1970 și deschiderea în aceeași lună a discuțiilor în vederea unei colaborări tehnologice mai strânse au grăbit definitivarea negocierilor.

Tratatul a fost legat și de chestiunea Berlinului. În timp ce Alianții doreau o confirmare a drepturilor lor asupra Berlinului, Bonn urmărea mai ales ameliorări pragmatice ale situației în oraș și în jurul orașului. Bonn a condiționat astfel ratificarea tratatului cu Moscova de o reglementare satisfăcătoare a chestiunii Berlinului.³⁹

Modul în care cele două părți semnatare au interpretat prevederile tratatului a fost diferit, însă acesta oferea pentru prima dată o bază juridică pentru o mai bună desfășurare a relațiilor bilaterale și pentru reglementarea conflictelor, fiind din acest punct de vedere un succes al guvernării Brandt-Scheel.

3.2 Tratatul cu Varșovia (7 decembrie 1970)

Negocierile au început la 5 februarie 1970 și au fost purtate între secretarul de stat al Ministerul Afacerilor Externe German, Ferdinand Duckwitz, și vice-ministrul de externe Jozef Winiewicz. Ele au debutat într-o atmosferă încordată, premisele psihologice fiind cu totul altele decât la Moscova. Dacă la Moscova se negocia cu o putere împotriva căreia interesele germane trebuiau impuse, la Varșovia statutul Poloniei de primă victimă a lui Hitler nu putea fi ignorat. O altă dificultate a constituit-o pentru Duckwitz faptul că Bahr negocia în paralel cu Moscova. Reglementarea graniței Oder-Neisse prin tratatul cu URSS a provocat revolta lui Gomulka, acesta considerând că recunoașterea graniței era astfel un „cadou al rușilor” și nu „un merit al polonezilor.”⁴⁰ Pe de altă parte, alegerea lui Duckwitz ca negociator se dovedise inspirată, el fiind un partener de discuție respectabil pentru polonezi, datorită atitudinii sale curajoase împotriva regimului nazist.⁴¹

În aceste condiții primordială era stabilirea unei baze a normalității, ca atare în preambulul tratatului a fost menționat statutul de „primă victimă” a Poloniei. De asemenea tratatul devenea ceea ce tratatul de la Moscova nu era - un tratat de consfințire a granițelor. În articolul I era recunoscută de iure granița Oder-Neisse ca limită vestică a Poloniei, abia articolul II proclamând principiul renunțării la forță în reglementarea

³⁹ Christian Hacke, op.cit., 176.

⁴⁰ Peter Bender, *Die Neue Ostpolitik und ihre Folgen. Vom Mauerbau bis zur Vereinigung*, dtv-Verlag, München 1995, p 180.

⁴¹ Duckwitz salvase mulți evrei danezi în timpul regimului nazist, fiind cunoscut și datorită moralității sale ireproșabile. Ibidem.

problemelor litigioase, și, spre deosebire de Tratatul cu Moscova, acesta nefiind direct legat de recunoașterea graniței.

Negocierile au fost afectate de sensibilități juridice, care se vor dovedi o „greșeală politică.”⁴² Bonn considera că tratatul cu Polonia este valabil până la încheierea unui tratat de pace, care ar fi dus la încetarea drepturilor celor patru Mari Puteri asupra Germaniei și ar fi deschis posibilitatea reunificării germane. Or, o Germanie unită era un stat nou și nu putea fi legată de tratatul cu Polonia. Dar Bonn omitea faptul, că un tratat de pace și obținerea unității germane erau posibile, doar dacă Germania unită recunoștea granița vestică a Poloniei.⁴³ O altă sensibilitate a fost provocată de limitarea în timp a tratatului, considerat valabil numai până la încheierea unui tratat de pace, de aici decurgând lipsa caracterului definitiv al celor stabilite și faptul că vechea stare de drept era încă valabilă, și cu aceasta Silezia era în continuare germană. Brandt și Scheel au reușit însă să convingă partea polonă că intenția guvernului german era de a recunoaște definitiv granița poloneză, dincolo de detaliile juridice, de care trebuiau să țină seama.⁴⁴

Critica opiniei publice germane nu s-a lăsat așteptată. Ea nu viza atât recunoașterea graniței, cât negocierile, considerate a fi fost prost purtate, pentru că Duckwitz nu reușise să înscrie în tratat ca și „contrafavor” din partea polonezilor chestiuni legate de reunirea familială, de dreptul de emigrare a etnicilor germani din Polonia, de vizite familiale etc.⁴⁵ Cifrele sunt și ele imprecise: „câteva zeci de mii” înseamnă în ochii polonezilor 30.000 persoane, iar ai guvernului german 100.000 persoane.⁴⁶ Problema emigranților a fost înscrisă în afara tratatului într-o „notă informativă” a guvernului polonez. În aceasta se arată că persoanele care pot dovedi „apartenența lor etnică la poporul german”, pot emigra în unul din cele două state germane, ținând cont de condiția „respectării legilor în vigoare din Polonia”. Astfel, emigrarea era condiționată de definiția „apartenenței de netăgăduit la etnia germană”, fapt care va lăsa loc pentru multe abuzuri. Problema va fi reglementată la 9 octombrie 1975.⁴⁷

⁴² Peter Bender, *Die Neue Ostpolitik*, p.181

⁴³ RDG făcuse deja acest pas în 1950 prin tratatul de la Görlitz. Gregor Schöllgen, op.cit., p.109

⁴⁴ Peter Bender, *Die Neue Ostpolitik*, p.182

⁴⁵ Toate acestea alcătuiesc un complex de probleme foarte sensibil, prin care toate guvernele, începând cu Adenauer, au încercat să-și legitimeze sau dimpotrivă să-și relativizeze Ostpolitik-ul.

⁴⁶ Peter Bender, *Die Neue Ostpolitik*, p.183.

⁴⁷ După Conferința de Cooperare și Securitate de la Helsinki s-au încheiat două acorduri germano-poloneze, semnate de cancelarul H. Schmidt și de șeful de partid, E.

Semnarea tratatului a fost însoțită de un gest celebru și foarte controversat al cancelarului Brandt, dar simbolic pentru omul politic Willy Brandt și pentru relația sensibilă germano-poloneză.

În dimineața zilei de 7 decembrie 1970 protocolul prevedea depunerea de coroane la monumentul celor dispăruți în ghetoul Varșoviei. Brandt a îngenuncheat spontan⁴⁸, spre surprinderea tuturor. Era un gest cu dublă semnificație, care va face înconjurul lumii, legând imaginea cancelarului german de esența operei sale politice, căci Brandt oferea în acel moment imaginea celui care pășea și simbolic calea grea a reconcilierii cu Estul. El va nota ulterior: „Sub povara istoriei germane recente, am făcut ceea ce fac oamenii, când nu mai au cuvinte.”⁴⁹ Dar în același timp gestul se voia un apel, adresat propriilor concetățeni, de a-și asuma trecutul, și îndeosebi organizațiilor de refugiați, cei mai fervenți oponenți ai Ostpolitik-ului său.⁵⁰ Reacțiile la gestul cancelarului au fost diferite. Un martor ocular nota: „Atunci îngenunchează el, cel care nu are nevoie s-o facă, pentru toți, care ar fi trebuit, dar nu au îngenuncheat, pentru că nu îndrăznesc, pentru că nu pot sau pentru că nu pot să îndrăznească.”⁵¹ Dar o anchetă realizată de „Spiegel” în acele zile arată că numai 41% dintre cei chestionați considerau gestul cancelarului potrivit, 48% îl credeau deplasat, iar 54% din categoria de vârstă 30-60 ani se declarau împotriva.⁵²

Atmosfera rece a negocierilor s-a menținut și după gestul lui Brandt, devenind vizibilă și prin faptul că nu s-au stabilit relații diplomatice decât în 1972. O stare de normalitate a relațiilor a intervenit abia după ratificarea tratatului. Însă aceasta va fi exemplară pentru legăturile speciale, bazate și pe considerente morale, care există și astăzi între cele două state.

Gierek, care prevedeau: dreptul de emigrare pentru 120.000 germani în decursul a 4 ani, în schimbul achitării paușale a pretențiilor poloneze la pensii, care însumează la acea dată 1,3 miliarde DM. La acestea se adaugă un credit de 1,3 miliarde DM, în condiții deosebit de avantajoase pentru partea polonă. Gregor Schöllgen, op.cit., p.110.

⁴⁸ În toate interviurile, memoriile și luările de poziție consultate, Brandt a asigurat că nu fusese un gest premeditat.

⁴⁹ Willy Brandt, *Begegnungen und Einsichten*, p.525.

⁵⁰ Vezi de pildă discursul adresat poporului german în seara zilei de 7 decembrie 1970. Heinrich Siegler, op.cit., p.582

⁵¹ Peter Koch, op.cit., pp.356.

⁵² Literatura de specialitate a analizat momentul din multiple perspective. Despre dramaturgia acestui act politic vezi Christoph Schneider, *Der Warschauer Kniefall. Ritual, Ereignis und Erzählung*, UVK Verlagsgesellschaft, Konstanz 2006; Thomas Berger, “The Power of Memories and Memories of Power. The Cultural Parameters of German Foreign Policy Making since 1945”, in: Müller, Jan Werner (Ed.), *Memory and Power in Post-War Europe: Studies in the Presence of the Past*, Cambridge University Press, 2002.

3.3 Acordul celor Patru Puteri asupra Berlinului (3 septembrie 1971)

Acordul Cvadripartit asupra Berlinului a constituit un răspuns de compromis la interesele tuturor părților. Din 1945 a fost evident faptul că Berlinul reprezenta scena unde conflictul Est-Vest se juca cu cea mai mare intensitate, un progres al politicii de destindere și al rezolvării chestiunii germane fiind legat de o reglementare, acceptabilă pentru toți cei implicați, a problemei Berlinului.

Situația sa geopolitică precară era contrabalansată de garanția militară și politică a celor trei Puteri Occidentale, care răspundeau de fiecare dată la presiunile URSS sau RDG cu hotărârea fermă de a apăra Berlinul de Vest (de la pod aerian până la amenințarea cu un conflict armat). Pe de altă parte, Occidentul nu putea interveni în micile crize și contra șicanelor la care erau expuși cetățenii germani pe drumurile de acces spre "enclava politică", care o constituia Berlinul de Vest în cadrul RDG.

Puterile Occidentale, mai ales RFG, erau interesate în primul rând de o ameliorare a accesului civililor în oraș, precum și de menținerea celor "3 Essentials"⁵³: dreptul Puterilor Occidentale la prezența în Berlin, la accesul prin Germania de Est la Berlin, precum și obligația de a acorda berlinezilor din Vest posibilitatea de a-și alege conform principiului liberei autodeterminări forma de viață pe care o doresc.⁵⁴

Reglementarea situației Berlinului nu a ținut propriu-zis de Ost- și Deutschlandpolitik-ul Micii Coaliții, Berlinul aflându-se până în 3 octombrie 1990 sub tutela celor patru Aliați. Dar o istorie a încheierii Acordului reflectă eforturile anterioare, ale Marii Coaliții, Kiesinger/Brandt, de a determina negocieri asupra Berlinului. Reticența Puterilor Occidentale deriva din conștientizarea puținelor mijloace de acțiune pe care le aveau la dispoziție, și care își dovediseră precaritatea în situații de criză: blocada Berlinului 1948/1949, amenințările sovietice de la sfârșitul anilor '50, construirea Zidului în 1961 și șicanele pe drumurile de acces. Un punct nevralgic îl reprezenta faptul că traficul civil rămăsese nereglementat de la Acordul Jessup-Malik, din 1949. În urma schimbului de note între RDG și URSS, din septembrie 1955, traficul intra în subordinea controalelor efectuate de autoritățile RDG, și era ca atare expus abuzurilor acestora.⁵⁵ Prin urmare, o

⁵³ Christian Hacke, op. cit., p.196.

⁵⁴ Primarul Berlinului, Klaus Schütz reunește în formula celor "3Z" dorințele orașului său: 1) Zuordnung (repartizarea Berlinului de Vest RFG), 2) Zugang (acces dinspre RFG spre Berlinul de Vest), 3) Zutritt (dreptul de acces al berlinezilor din Vest în Estul Berlinului și în toată RDG). Peter Bender, *Zweimal Deutschland.Eine ungeteilte Nachkriegsgeschichte 1945-1990.*, pp. 117.

⁵⁵ Vezi *Die Berlin Regelung. Das Viermächte-Abkommen über Berlin und die ergänzenden Vereinbarungen*, Sieglar, op.cit, p.321.

rezolvare a acestei situații se afla printre prioritățile Puterilor Occidentale și ale RFG.

URSS era la rândul ei interesată de un acord, întrucât de încheierea acestuia depindea ratificarea tratatelor de la Moscova și Varșovia. De asemenea, proiectul unei conferințe europene pe teme de securitate și cooperare era realizabil numai în măsura în care, și URSS și-ar fi dovedit intenția de destindere a relațiilor, prilej oferit de reglementarea situației Berlinului.

RDG era interesată de încheierea unui acord, pentru a nu periclita tratativele începute pentru un tratat privind fundamentele relațiilor dintre RFG și RDG, ceea ce ar fi însemnat și punerea sub semnul întrebării a recunoașterii sale internaționale.

SUA, la rândul lor, vedeau într-un Acord asupra Berlinului posibilitatea obținerii unor succese în domeniul controlului înarmării, pentru că după ratificarea tratatelor cu Estul în Bundestag-ul german, dialogul americano-sovietic ar fi continuat într-o altă atmosferă.⁵⁶ Toate aceste interese legate de problema Berlinului dovedesc în ce măsură „chestiunea germană” era un produs al politicii mondiale și politica externă germană era un reflex al strategiei politice mondiale occidentale.

Tratativele au început oficial la 26 martie 1970, reunind cei trei reprezentanți ai Puterilor Occidentale și pe cel al URSS. Deși din partea guvernului vest-german nu participa nici un reprezentant, RFG și-a exercitat influența asupra Puterilor Occidentale prin așa numita “Bonner-Vierer-Gruppe” (grup diplomatic germano-aliat), care se întrunea separat, și asupra URSS, datorită faptului că în paralel se negocia tratatul germano-sovietic. Un rol important a revenit și de această dată așa-ziselor „backchannels”, discuțiilor purtate de Egon Bahr și Valentin Falin (ambasadorul sovietic la Bonn), și întrevederilor dintre Bahr și Kenneth Rush (ambasadorul american la Bonn).⁵⁷

Discuțiile au putut avansa datorită faptului că, la propunerea lui Egon Bahr, probleme ce păreau “nerezolvabile”, pentru că se refereau la principii de drept ale Marilor Puteri în Berlin, au fost eludate, părțile limitându-se la rezolvarea chestiunilor practice.⁵⁸ Astfel, datorită limbajului folosit s-a ajuns la celebra formulă de compromis: în prima parte a acordului apare sintagma “domeniul de interes comun”, prin care Occidentul înțelegea întreg Berlinul, RDG și URSS însă numai Berlinul de Vest, menținându-și în continuare pretenția că Acordul nu se referă la Berlinul de Est sau la Berlinul unitar.⁵⁹

⁵⁶ Începuseră tratativele SALT și URSS se află sub presiunea intensificării conflictului sino-sovietic. Gregor Schöllgen, op.cit., p. 113

⁵⁷ Ibidem, p.115.

⁵⁸ Ibidem, p.116.

⁵⁹ Christian Hacke, op. cit., p. 197.

Nu a existat o variantă germană autentică a acordului, francezii temându-se că o astfel de variantă ar deschide posibilitatea unui aranjament germano-german, greu de controlat. La Paris conceptul lui Brandt și Bahr era interpretat în sensul că Ostpolitik-ul avea să ducă pe termen lung nu la o menținere, ci la o depășire a status-quo-ului actual.⁶⁰

Acordul Cvadripartit asupra Berlinului s-a bazat pe reciprocitatea concesiilor făcute. Moscova declara că circulația între Berlinul de Vest și RFG “nu va fi împiedicată”, desfășurându-se “în modul cel mai simplu și rapid” – fapt important, pentru că astfel URSS garanta din nou accesul din și înspre Berlin, preluând responsabilitatea pe care o cedase RDG la sfârșitul crizei Berlinului. Puterile Occidentale, la rândul lor, asigurau URSS că sectoarele vestice ale Berlinului nu sunt “parte constitutivă a Republicii Federale Germania și nu vor fi nici în viitor administrate de ea.”⁶¹ O altă concesie făcută Bonnului consta în îmbunătățirea “liniilor de comunicație între sectoarele occidentale ale Berlinului cu “alte ținuturi ale RDG.”⁶² Avantajele care derivau de aici pentru populația ambelor state erau considerabile. Pentru prima dată de la reglementarea permiselor de trecere în 1966 berlinezii din Vest au putut trece în Berlinul de Est sau călători în RDG, fără limitarea ocaziilor la sărbători sau vizite ale rudelor.⁶³

În ceea ce privește reprezentarea RFG în Berlin au survenit câteva schimbări, cea demonstrativă fiind redusă,⁶⁴ cea de substanță rămânând însă neatinsă. Până la reunificare nu vor mai avea loc în Berlin sesiuni ale Bundestag-ului sau ale Bundesrat-ului. Nici Adunarea Federală nu mai avea dreptul de a se întruni în sectoarele occidentale, cu motivația că Berlinul de Vest nu era parte constitutivă a RFG, neavând voie să fie administrat de aceasta.⁶⁵ Problema principală din perspectiva RFG rămânea însă reprezentarea nesatisfăcătoare a Berlinului de Vest pe plan extern de către RFG. Pe de-o parte, Bonn avea dreptul de a reprezenta consular persoane care aveau domiciliul stabil în părțile vestice ale Berlinului, pe de altă parte această prevedere, neclar formulată, trebuia statuată explicit în fiecare nou acord încheiat de RFG.⁶⁶

Dificultăți de interpretare au apărut și în cazul conceptului „legături”. În timp ce RFG privea Acordul ca modalitate de dezvoltare a legăturilor

⁶⁰ Gregor Schöllgen, op.cit., p. 114.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem.

⁶³ Peter Bender, *Die Neue Ostpolitik.*, p.192

⁶⁴ Alegerea lui Gustav Heinemann ca președinte, în martie 1969, rămâne ultimul act cu caracter politic simbolic desfășurat de RFG la Berlin.

⁶⁵ Christian Hacke, op.cit., p. 198.

⁶⁶ Ibidem p.199

Berlinului occidental cu RFG, RDG și URSS încearcă să reducă importanța acestor legături la nivel de relații economice și tehnice.⁶⁷

URSS a primit dreptul de a-și deschide un Consulat General în Berlinul de Vest, de asemenea posibilitatea de a-și intensifica activitățile comerciale cu RFG. RDG era și ea satisfăcută, căci pentru prima dată primea în cadrul Acordului denumirea statală spre care tindea, simțindu-se în același timp întărită în concepția că Berlinul de Est este capitala RDG.⁶⁸

Chiar dacă Acordul celor Patru Puteri asupra Berlinului nu a putut rezolva toate problemele legate de separația Germaniei, el a oferit un cadru juridic pentru un modus vivendi perfectibil, mai ales printr-o politică pragmatică. De asemenea, prin dubla legătură de condiționare⁶⁹ care exista între acesta și tratatele cu Estul, Acordului îi revenea o importanță deosebită în ratificarea celor două tratate de către Bundestag-ul german și crearea unor premise favorabile pentru negocieri cu Berlinul de Est și cu Praga. O a treia semnificație poate fi derivată din împletirea vizibilă a Ostpolitik-ului german cu politica de destindere americană și vest-europeană, pentru că Nixon considera Acordul asupra Berlinului un test cu rezultate pozitive pentru cooperarea americano-sovietică în domeniul SALT.⁷⁰

3.4 Tratatul cu RDG

Discuțiile cu RDG au reînceput în octombrie 1970.⁷¹ Tratatul RFG cu URSS fusese semnat, Moscova arătându-se interesată și de o reglementare a chestiunii Berlinului. În acest context RDG a propus deschiderea de negocieri pe tema îmbunătățirii relațiilor germano-germane, a tranzitului și a prezenței RFG în Berlin, sperând ca prin aceasta să obțină mai multă

⁶⁷ În decembrie 1971 se încheie primul acord germano-german referitor la tranzit. Controalele sunt eliminate, la fel și taxele individuale, guvernul RFG plătind o taxă fixă pe an: inițial 235 milioane DM, iar din 1980, 525 milioane DM pe an. Sunt reglementate și vizitele, fiind posibile mai multe vizite pe an până la o durată totală de 30 zile. Se aprobă și vizite cu autoturismul propriu, deși cu aprobări speciale. Ibidem, p. 198

⁶⁸ Gregor Schöllgen, op.cit., p. 115.

⁶⁹ Inițial Bonn condiționase satisfacerea celor două tratate de un acord satisfăcător asupra Berlinului. La rândul ei, Moscova va condiționa semnarea protocolului final al Acordului Cvadripartit asupra Berlinului de ratificarea tratatelor cu Estul de către Bundestag-ul german.

⁷⁰ Vezi Willy Brandt, *Begegnungen und Einsichten*, p. 400

⁷¹ RDG se simte sub presiune în contextul Ostpolitik-ului activ desfășurat de Mica Coaliție, a menținerii doctrinei Hallstein și a condiționării Conferinței pentru Cooperare și Securitate de încheierea unui acord de principii germano-german. În aceste condiții au loc două întâlniri între Willy Brandt și Willi Stoph la Erfurt (19 martie 1970) și Kassel (21 mai 1970) cu un succes limitat, urmând o "pauză de gândire". Despre întâlnirile Brandt-Stoph și punctele de discuție vezi Peter Koch, op.cit., p. 556.

influență asupra negocierilor celor patru Puteri privind Berlinul. O altă motivație a fost dată de "doctrina Scheel", care prevedea ca cele două state germane să fie admise în ONU, abia după reglementarea relațiilor de bază germano-germane.⁷² Faptul că RDG vedea în calitatea de membru ONU un mijloc de a obține recunoașterea internațională și de a încheia relații diplomatice, a grăbit reluarea dialogului.

La 15 iunie 1972 a început un larg schimb de opinii la nivel de secretari de stat, între Egon Bahr și Michael Kohl, care va pune bazele viitorului tratat privind relațiile RFG-RDG.⁷³ Evoluția discuțiilor a fost marcată de o schimbare importantă în conducerea SED. Brejnev a hotărât schimbarea la 7 mai 1971 a lui Walter Ulbricht cu Erich Honecker.⁷⁴ Având în vedere că ultimul se încadra mai bine în conceptul sovietic, care promitea RDG, deși cu prețul unor renunțări (renunțarea la controlul asupra circulației de tranzit prin Berlin, acceptarea legăturilor Berlinului de Vest cu Bonnul etc.) recunoașterea în cele din urmă a stătalității sale în Vest și admiterea în cadrul ONU, și tratativele celor patru Mari Puteri au putut persevera. Rezultatele discuțiilor germano-germane au fost: patru înțelegeri adiacente la Acordul Cvadripartit asupra Berlinului, un tratat privind circulația între cele două state, și tratatul privind bazele relațiilor dintre RFG și RDG.

Primele au fost încheiate între 30 septembrie - 20 decembrie 1971 și reprezentau un protocol privind poșta, un acord privind circulația de tranzit, o convenție referitoare la schimburi teritoriale, și o convenție care reglementa schimburi de vizite.⁷⁵

Un început exemplar al relațiilor bilaterale a fost asigurat însă de tratatul care reglementa circulația, fiind primul tratat de stat încheiat între RFG și RDG. Punctul său forte era însă crearea de facilități de călătorie în sensul dorit de RFG. Pentru prima oară cetățeni din RDG, care nu erau încă pensionari, primeau dreptul de a călători în RFG, în cazul unor chestiuni familiale urgente.⁷⁶

La 8 noiembrie 1972 a fost încheiat tratatul privind bazele relațiilor dintre RFG și RDG.⁷⁷ Tratatul conținea 3 elemente comune cu tratatul

⁷² Arnulf Baring, op.cit., p. 556.

⁷³ Ibidem, p. 558.

⁷⁴ Ulbricht devenise prea independent, Brejnev suspectându-l că va da curs politicii de apropiere, propuse de Brandt. Or Brejnev, asemănător lui Kissinger, era de acord cu destinderea - însă doar dacă rămânea apanajul Marii Puteri. Cu alte cuvinte "doar hegemonul avea dreptul să practice détente, în nici un caz micul aliat, pe cont propriu". Peter Bender, *Die Neue Ostpolitik.*, p. 194.

⁷⁵ Gregor Schöllgen, op.cit., p. 119

⁷⁶ Peter Bender, *Die Neue Ostpolitik.*, p 195

⁷⁷ Tratatativele decisive sunt purtate de Egon Bahr, Leonid Brejnev și Erich Honecker. Arnulf Baring, op.cit., pp.572

privind reglementarea traficului: formalizarea relației interstatale, facilități umanitare și stabilirea de domenii, în care avea să se coopereze și să se încheie acorduri în interesul ambelor părți.

RFG trebuia prin urmare să abandoneze pretenția monopolului de reprezentare a tuturor germanilor, să renunțe la doctrina Hallstein, acordând RDG egalitate în drepturi. Tratatul a stabilit că suveranitatea fiecărui stat se limitează la teritoriul său. Cu acestea statalitatea RDG este recunoscută, cu toate că nu era legitimată democratic. Cetățenia RDG nu a fost însă recunoscută. Cele două state erau reprezentate pe teritoriul vecin prin reprezentanțe permanente, subordonate Cancelariei Federale și nu Ministerul Afacerilor Externe German.⁷⁸ Problema națională era prezentă în tratat numai sub forma constatării unor concepții diferite, în ceea ce o privește.

Cel mai mare câștig al lui Egon Bahr l-a constituit reglementarea circulației în zonele de graniță și restabilirea relațiilor familiale și de vecinătate din teritoriile despărțite de graniță. Pentru prima dată s-a stabilit formal procedura de reunificare familială.⁷⁹

Tratatul oferea RDG posibilitatea de a fi recunoscută pe plan internațional. În schimbul recunoașterii și a unor sume substanțiale, RDG permitea o serie de facilități umanitare, iar între 1963 – 1989 răscumpărarea de către RFG a peste 30.000 de deținuți.⁸⁰ În același timp, RDG trebuia să își asume riscul deschiderii în fața influențelor RFG, prin permiterea, de exemplu, a acreditării de corespondenți de presă vest-germani în RDG, măsură contrabalansată de o înăsprire a unor dispoziții administrative și la nivel de partid.⁸¹

Tratatul cu RDG a fost foarte controversat și supus unor interpretări diferite. El a creat o construcție de drept care conferă relațiilor inter-germane un statut deosebit, greu de înțeles în exteriorul RFG, unde era catalogat ca un act care confirma dubla statalitate germană, ca un „surogat al unui tratat de pace”, ca un „tratat al separării”. Criticile au venit și din interior, argumentul de bază fiind faptul că tratatul nu era compatibil cu preambulul Legii Fundamentale.

⁷⁸ Cu toate că nu este vorba de ambasade, ci doar de reprezentanțe permanente, diferența de statut între cele două state s-a redus până la un nivel simbolic. Cele două state întrețineau relații conform normelor dreptului internațional. Cu aceasta, Deutschlandpolitik-ul devine politică externă, însă una particulară, ținând cont de situația aparte a celor două state. Gregor Schöllgen, op.cit., p.123.

⁷⁹ Circa 8 milioane de oameni au posibilitatea să călătorească în regiuni aflate în apropierea graniței. Peter Bender, *Die Neue Ostpolitik*, p.197

⁸⁰ Gregor Schöllgen, op. cit., p.124

⁸¹ Cadrele de partid trebuiau să aibă cât mai puține contacte cu Vestul; orice abatere trebuia raportată detaliat. Peter Bender, op. cit., p. 198

Guvernul și Curtea Constituțională Federală au oferit o altă interpretare a tratatului, văzut ca și o construcție juridică, menită să certifice statutul deosebit al relațiilor germano-germane. Brandt însuși a legat conceptul de națiune, respectiv „problema națională”, de relațiile speciale existente între RDG și RFG. Națiunea era concepută în sensul comunității de limbă, cultură, istorie și legături inextricabile de natură familială sau personală între germanii celor două state.⁸²

În pofida a numeroase nemulțumiri, legate de rezolvarea chestiunilor umanitare și de evoluția relației germano-germane, în general tratatul a contribuit, la fel ca și tratatele anterioare, la trasarea unui cadru favorabil desfășurării unor relații bazate pe rațiune și interese de stat. Egon Bahr a concluzionat: „Până acum n-am avut nici un fel de relații, acum avem măcar proaste și acesta este un progres.”⁸³

4.5 Tratatul cu Praga (11.12.1973)

În pofida faptului că acest tratat nu prezenta teoretic o problematica la fel de dificilă ca și cea a precedentelor tratate, negocierile cu Praga au durat cel mai mult (octombrie 1970 – iulie 1974). Primele sondări au început în octombrie 1970, negocierile oficiale fiind deschise abia la 7 mai 1973.

La Praga, germanii au negociat de pe o poziție mai fermă, dată de prestigiul internațional, pe care îl avea deja guvernarea Brandt/Scheel în urma încheierii celorlalte tratate (confirmată și de obținerea Premiului Nobel pentru Pace de către Brandt). Pe de altă parte, guvernul cehoslovac se confrunta cu o lipsă de popularitate, mai ales că era catalogat ca și „lichidator al primăverii de la Praga”.

În centrul dezbaterii s-a aflat problema Acordului de la München (29 septembrie 1938). Praga și Aliații doreau declararea acordului ca nul încă de la încheierea sa. RFG susținea că Germania a reprezentat doar o parte care a semnat acest Acord (alături de Marea Britanie, Franța și Italia). Această poziție a RFG se explică din consecințele juridice, pe care le-ar fi avut o recunoaștere ca atare, asupra situației germanilor sudeți, fiind astfel legitimată alungarea lor, precum și toate consecințele care derivă de aici.

Prin urmare, tratatul încheiat a fost caracterizat printr-un grad mare de compromis. Se proclama astfel că Acordul de la München a fost impus printr-un act de forță Cehoslovaciei, însă de către regimul nazist și nu de către Reich-ul german. Și în cazul acestui tratat, similar celui încheiat la Moscova, renunțarea la forță (art.3) era stipulată înaintea proclamării inviolabilității granițelor (art.4). Tratatul conținea în articolul 2 o serie de

⁸² Willy Brandt, *Begegnungen und Einsichten*, p.76.

⁸³ Egon Bahr, op. cit., p.424

con condiționări referitoare la declararea nulă a Acordului de la München, legate mai ales de problema cetățeniei, pretenții materiale, etc.⁸⁴

Tratatele cu Estul au constituit obiectul unor dezbateri furtunoase atât la nivel politic⁸⁵, cât și juridic⁸⁶, în presa și societatea germană⁸⁷ a timpului. Ele au fost legate în prima jumătate a anilor '70 de multe temeri și speranțe atât ale germanilor, cât și ale partenerilor lor de tratat. Până la încheierea Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa (Helsinki, august 1975), temerile s-au concentrat în jurul faptului că o dată cu aceste tratate și noua filozofie propusă de Ostpolitik-ul guvernării Brandt s-au abandonat și țelurile reunificării naționale, stipulate în preambulul Legii Fundamentale. Cu alte cuvinte, Ostpolitik-ul a determinat sfârșitul Deutschlandpolitik-ului. De cealaltă parte se aflau speranțele Estului că tratatele și Actul Final de la Helsinki au avut valoarea unor tratate de pace, cu acestea "chestiunea germană" fiind închisă. În cea de-a doua jumătate a anilor '70 și apoi în anii '80, tratatele și-au dovedit viabilitatea ca instrumente politice, economice și culturale ale deblocării, mărinind spațiul de acțiune al RFG în Europa Centrală și de Est.

4. Concluzii

Scopurile Ost- și Deutschlandpolitik-ului au constat în reglementarea conflictelor cu Europa de Est, crearea unui modus vivendi cu RDG și diminuarea consecințelor separației germane în vederea redobândirii unității naționale. Ostpolitik-ul a determinat o schimbare esențială a climatului politic, contribuind activ la evoluția politicii de destindere globală. De

⁸⁴ Dieter Bingen, "Die Ostverträge", în Werner Weinfeld/Karl Rudolf Korte (ed.), *Handwörterbuch zur deutschen Einheit*, p.546

⁸⁵ Vezi votul de neîncredere constructiv din 27 aprilie 1972 al lui Rainer Barzel (șeful opoziției CDU/CSU), care eșuează cu doar două voturi. Brandt convoacă noi alegeri pentru 19 noiembrie 1972, SPD câștigând cu mai puțin de 1% diferență alegerile. În centrul campaniei electorale se aflase Ost- și Deutschlandpolitik-ul, iar rezultatul este totuși o confirmare a politicii lui Brandt. Arnulf Baring, op.cit., p.601

⁸⁶ Bavaria denunță neconstituționalitatea tratatelor la Curtea Constituțională Federală. Decizia din 13 iulie 1973 (una din deciziile de la Karlsruhe) certifică compatibilitatea tratatelor cu Preambulul Legii Fundamentale, fiind o remarcabilă interpretare a realităților istorico-politice. Se arată că tratatul încheiat cu RDG urmărește, ca și cele precedente, crearea unui modus vivendi cu cealaltă parte. Chestiunea germană rămâne deschisă din punct de vedere juridic, fapt relevat și de existența Reprezentanțelor permanente și neexistența ambasadelor, precum și de subordonarea primelor Cancelariei Federale, și nu Ministerul Afacerilor Externe German. Ibidem, p.549

⁸⁷ Vezi campania de presă desfășurată de ziarele concernului de presă Axel Springer, "Bild" și "Quick", specializate în indiscreții legate de Ostpolitik - de pildă publicarea "hârtiei lui Bahr", în iunie 1970.

asemenea a favorizat crearea unui cadru de destindere care cuprindea ambele tabere, odinioară antagonice: Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa. Până la începutul anilor '80, când procesul de detensionare a relațiilor se blochează din nou, părțile au dovedit, chiar dacă numai pentru scurtă durată, viabilitatea tratatelor încheiate.

Ostpolitik-ul a deschis RFG Estului și Estul RFG, într-un lung și sinuos proces care s-a desfășurat cu intermitențe. Până atunci spațiul estic fusese conceput doar ca zonă de interes economic și nu ca partener, cu drepturi egale în discuțiile politice. Această deschidere a permis mărirea spațiului de acțiune a RFG și în țările Lumii a Treia, datorită abandonării de către acestea a doctrinei Hallstein. RFG a devenit astfel pentru multe din țările lumii cel mai important partener comercial și politic. Creșterea influenței RFG în cadrul CEE și NATO a determinat respectarea sa în Est, acest lucru contribuind în același timp la creșterea ponderii sale în Vest. Deschiderea spre Est a însemnat și posibilitatea de a pătrunde într-o *terra incognita*, și o modificare a imaginii despre adversarul tradițional. Tratatul au deschis calea colaborării și pe plan cultural, academic, schimburile efectuate au contribuit la o modificare a mentalității opiniei publice din ambele părți.

Ostpolitik-ul promovat de RFG a stat sub semnul continuității. La fel cum Adenauer a trasat linii ferme prin Westpolitik-ul său, asigurându-se că succesorii săi nu vor abandona legătura RFG cu Occidentul, așa și Brandt a impus o linie în politica germană de deschidere spre Est care va fi urmată de toți cancelarii după el. Ostpolitik-ul promovat de Brandt s-a înscris în acest proces de continuitate, nepunând sub semnul întrebării ancorarea RFG în Vest, ci dimpotrivă constituindu-se ca o completare la Westpolitik-ul adenauerian.

Politica de destindere germană a trebuit să țină permanent seama de ritmul celei promovate de Alianța săi. De multe ori au loc neconcordanțe de ritm și conținut, provocând iritare în Occident. Dezvoltarea Ostpolitik-ului german, a dovedit însă un grad crescut de independență, arătând că și ponderea RFG în cadrul sistemului internațional se modificase.

Deși tratatele încheiate au fost interpretate de părți în funcție de interesele lor, în general s-a căzut de acord asupra faptului că destinderea în Europa trebuia să fie ireversibilă. URSS a urmărit prin politica sa de destindere în primul rând o confirmare și stabilizare a situației sale, RFG a avut permanent în vedere menținerea din punct de vedere juridic a "chestiunii germane" deschisă, pentru a permite o viitoare reunificare, în cadrul unei "ordini europene de pace".

Dacă relația RFG cu URSS poate fi catalogată ca cea mai importantă componentă a Ostpolitik-ului, atunci relația germano-poloneză a fost cea mai dificilă parte a sa. Polonezii au încercat să contrabalanseze ascensiunea

politică și economică a RFG printr-o permanentă evidențiere a vinei istorice germane. Nereglementarea satisfăcătoare a situației etnicilor germani din teritoriile de acum poloneze a dovedit limitele Ostpolitik-ului și dezbaterile furtunoase pe această temă au marcat relațiile bilaterale încă mult timp.

Ostpolitik-ul a permis recunoașterea RDG pe plan internațional și crearea unui spațiu de mișcare mai larg al RDG față de Moscova. Pe de altă parte deschiderea spre Vest s-a dovedit deosebit de riscantă pentru conducerea SED, pentru că accesul la o altă realitate îi contesta acum și cea din urmă veleitate de legitimitate. Bonnul a urmărit în relația cu Berlinul de Est atât menținerea principiilor naționale cât și o politică de ameliorare a situației cetățenilor germani de dincolo de Zid. De aici a rezultat o dublă politică de cooperare și de izolare.

Berlinul a constituit aproape trei decenii cauza și locul desfășurării conflictului Est-Vest. Aici politica de destindere a fost cel mai greu încercată, dar aici și-a găsit și cea mai puternică confirmare. Acordul Cvadripartit asupra Berlinului a reglementat, în pofida unor ambiguități voite, sau poate tocmai de aceea, chestiunile deosebit de sensibile de aici. De asemenea, el a pus capăt folosirii Berlinului ca mijloc de șantaj.

În concluzie se poate spune că Westpolitik-ul lui Adenauer, pe care l-au continuat toți cancelarii a permis ajutorul american și toleranța vest-europenilor, ducând la consolidarea democratică a statului vest-german. Ostpolitik-ul lui Brandt, continuat de Schmidt și Kohl a permis reconcilierea cu Estul și crearea unei atmosfere de încredere, care a facilitat acceptarea ideii unei Germanii reunificate. Este meritul ambelor tipuri de politică de a fi dus la o realizare a celei de-a doua reunificări germane, care spre deosebire de prima, s-a desfășurat în armonie cu restul Europei.

Reprezentarea acțiunii violente în discursul oficial din România în perioada comunistă

Călin Morar-Vulcu

Universitatea „Babeș-Bolyai”

In this paper I have two goals: (i) to describe the organization of (violent) actions in the official discourse of communist Romania, trying to show in what way it varied during three stages of Romanian communism: Stalinism, post-Stalinism, and late socialism and (ii) to identify what types of agency it prescribed for the agents of these actions and, consequently, how the political community envisaged in the discourse looked like. My analysis follows two axes: transactivity (Theo van Leeuwen) and congruent – noncongruent representation (Halliday and Matthiessen). In the first period, violence seems to be “in the open”, with relatively clear agents and patients and actions expressed more or less congruently. Now, violence seems to be a form of political mobilisation and activation, as it is “owned” both by the state *and* by the society. The following periods witness a progressive tendency towards eliminating agents, endowing with agency “false agents” and expressing action noncongruently. Thus, social action in general (and violence in particular) becomes less conceivable in dynamic terms, as the activity of autonomous agents and more in situational terms, as the effect of an unexplained determinism. Violence (now exclusively state-owned) retreats from the mainstream discourse, but remains an ominous presence in the background. The actors previously enfranchised politically in the discourse of violence are progressively divested of agency.

Keywords: violence, discourse, class struggle, political community, stalinism, enemy

1. Introducere

În societățile comuniste, violența nu era un produs secundar al unei societăți deficiente, ci o caracteristică structurală a acestora.¹ Pentru democrațiile populare, lupta împotriva vechilor clase sociale precum burghezia și moșierimea figura printre primele obiective de după preluarea totală a puterii, și era necesar să fie justificată într-un fel sau altul. Practica violenței nu era unilaterală: conținea, bineînțeles, acte de violență fizică, dar avea și o foarte importantă componentă discursivă. În acest proces de lichidare a

¹ Peter Holquist, „State violence as technique. The logic of violence in Soviet totalitarianism”, in Amir Weiner (ed.), *Landscaping the human garden. Twentieth-century population management in a comparative perspective*, Stanford, Stanford University Press, 2003, p. 20.

„vechii lumi”, discursul oficial nu era doar o sumă de „simple vorbe” despre violență, ci era o parte a practicii. Înțeleg noțiunea de practică socială în sensul lui Norman Fairclough, conform căruia „(f)iecare practică constă într-o articulare a diferite elemente sociale într-o configurație relativ stabilă care include întotdeauna discursul.” Practicile sociale includ, conform aceluiași autor, elemente cum ar fi activități, subiecți și relațiile lor sociale, instrumente, obiecte, timp și loc, forme de conștiință, valori și discursuri. Aceste elemente se află într-o relație dialectică unul cu altul, se conțin reciproc parțial, fără a fi reductibile unul la celălalt. În această rețea de elemente, producerea de sens (discursul) este un element *sine qua non*, al cărui rol trebuie stabilit în fiecare caz prin analiză.² În cazul României, în același timp cu radicalele transformări sociale și economice, realitatea era definită și prin discurs. Acesta contura o imagine a societății care includea actorii care o populau, acțiunile acestora, o anumită rețea cauzală și temporală, pe scurt, lumea socială în care se produceau aceste transformări, intrând într-o relație dialectică cu practica violenței. Mai mult, conceput ca o sumă de acte de limbaj, discursul avea un efect concret în contexte concrete: descria în același timp realitatea, dar și prescria roluri și comportamente și, astfel, construia o anumită realitate politică.

Acest articol are un dublu scop: (i) să încerce să descrie organizarea acțiunilor violente în cadrul discursului oficial, urmărind să surprindă evoluția acesteia în trei etape succesive din istoria comunismului românesc: stalinismul, post-stalinismul și socialismul târziu³ și (ii) să încerce să identifice ce tip de capacitate de acțiune (*agency*) prescriau aceste reprezentări ale violenței pentru agenții lor și, în consecință, ce tip de comunitate politică conturau ele. În subsidiar, articolul mai încearcă să abordeze situarea discursului violenței în economia acțiunii regimului comunist în prima sa perioadă. Unul dintre cadrele interpretative ale studierii regimurilor comuniste susține că, în perioada de început a comunismului românesc, relația dintre Partidului Muncitoresc Român și societate era caracterizată prin separarea dintre partid și restul societății și prin exercitarea dominației partidului (strategii violente de transformare socială și economică), nu prin construcția unei comunități politice.⁴ Partidul, conform acestei opinii, nu a urmărit

² Norman Fairclough, *Analysing discourse: textual analysis for social research*, London, Routledge, 2003, p. 205. Pentru descrierea discursului ca practică, vezi Norman Fairclough, *Critical discourse analysis: the critical study of language*, London, New York, Longman, p. 97.

³ Bineînțeles, această delimitare conține un anumit grad de arbitrar, diferitele etape fiind considerate nu ca segmente esențializate și diferite unele de altele, ci mai degrabă ca repere orientative.

⁴ Kenneth Jowitt, *National development and revolutionary breakthroughs. The case of Rumania*, Berkeley, University of California Press, 1971, pp. 114-130.

construcția legitimității decât într-o etapă ulterioară (după 1955), când a început să integreze selectiv aspecte ale tradiției într-o strategie legitimatoră. În acest cadru, violența este văzută ca având un sigur rol, cel de instrument de coerciție asupra societății, iar legitimitatea este văzută ca putând lua naștere doar prin includerea tradiției, nu prin fabricarea *de toutes pièces* a unor relații și identități noi. Recent, Kevin Adamson⁵ pune sub semnul întrebării viziunea conform căreia coerciția era singurul pilon al relației partidului cu societatea în această perioadă și susține că discursul violenței era locul în care practica violenței și comunicarea socială se articula într-o strategie complexă care urmărea formarea unui consens asupra politicilor partidului. Intenționez să testez ipoteza lui Adamson din perspectiva concretă de investigare pe care mi-am propus-o, anume reprezentarea acțiunilor violente în discurs. Utilizez un cadru teoretic derivat din analiza de discurs, aplicat asupra unui corpus de texte din presa anilor 1948-1965 și asupra unor volume de documente oficiale editate cu ocazia unor reuniuni oficiale ale PCR/PMR din perioada 1965-1989 (plenare, congrese etc.).

1. Metodă

Când vorbim despre violență, ne referim, de obicei, la acțiuni violente. Identificarea *pattern*-urilor reprezentării violenței în discurs necesită un cadru analitic pentru studierea reprezentării acțiunilor în discurs în general. Un astfel de cadru a fost propus în domeniul analizei de discurs de către Theo van Leeuwen⁶. Acest cadru este destul de extins și vizează o taxonomie a reprezentării actorilor și acțiunilor în discurs, însă îl voi folosi doar parțial. Potrivit lui van Leeuwen, în discurs sunt reprezentate câteva mari tipuri de acțiuni, precum acțiunile mentale, afective, semiotice și materiale. Acțiunile materiale sunt, în general, exprimate prin verbe de acțiune; cele semiotice prin verbe de semnificare, iar cele mentale prin verbe care exprimă procese de gândire, de percepție sau senzoriale. De vreme ce acțiunile violente sunt, în general, acțiuni materiale, mă voi concentra asupra lor. Acestea pot fi de două tipuri: tranzactive și netranzactive (în mod similar, dar nu identic cu tranzitivitatea și intranzitivitatea, care sunt proprietăți ale verbelor). Acțiunile tranzactive se caracterizează prin faptul că sunt efectuate de un *agent* și resimțite de un *pacient*, conform schemei *agentul acționează asupra pacientului*. Spre deosebire de acțiunile tranzactive, cele netranzactive se caracterizează prin faptul că nu au pacient – de exemplu,

⁵ Kevin Adamson, „Discourses of violence and the ideological strategies of the Romanian Communist Party, 1944-1953”, *East European Politics and Societies*, vol. 21, 2007, pp. 559-587.

⁶ Theo van Leeuwen, „Representing Social Action”, *Discourse and Society*, vol. 6, 1995, nr. 1, pp. 81-106.

„prietenia între naționalitățile conlocuitoare și poporul român *înfloresc*”. La rândul lor, acțiunile materiale tranzactive pot fi de două feluri: *interactive* și *instrumentale*. Cele interactive admit ca pacient oameni sau actori cu caracteristici umane (a *învăța* pe cineva, a *convince*, a *îmbrățișa* etc.). Cele instrumentale admit ca pacient atât actori care au caracteristica +uman, cât și actori neumani; așa cum spune van Leeuwen, acțiunile instrumentale reprezintă oamenii ca fiind intersanjabili cu obiectele:⁷ a *lua*, a *mișca*, a *împinge*, a *împărți*, a *ridica*. Limbajul administrativ și birocratic conține cu predilecție reprezentări de acest tip. Ce tip de acțiuni efectuează actorii unui discurs este important din punctul de vedere al modului în care acel discurs concepe realitatea socială. De regulă, actorii care efectuează cu predilecție acțiuni materiale tranzactive sunt situați mai sus în ierarhia de putere a societății în care funcționează discursul respectiv decât cei care sunt mai degrabă pacienți sau decât cei care efectuează acțiuni netranzactive, care nu au o prea mare influență asupra realității exterioare actorului. În mod similar, actorii care efectuează acțiuni mentale care implică raționare au un statut mai înalt decât cei care acționează afectiv.

Toate aceste acțiuni pot fi reprezentate congruent sau metaforic. Conceptul de metaforă gramaticală și corolarul său, reprezentarea congruentă sau necongruentă, au fost introduse de lingviștii M.A.K. Halliday și Christian Matthiessen cu scopul de a descrie tranziția de la concret la abstract în realizarea lingvistică a descrierii experienței umane.⁸ O realizare tipică sau congruentă,⁹ așa cum o numesc cei doi lingviști, este una care include, gramatical vorbind, agentul în poziția de subiect al propoziției, acțiunea sub forma unui verb și pacientul sub forma unui complement direct/obiect. Reprezentările necongruente sau metaforice sunt transformări ale acestei scheme de bază care implică pierdere de informație semantică, transformarea categoriei gramaticale a unor elemente, eliminarea reperelor temporale sau schimbarea focalizării în propoziție (vezi tabelul 1).

1.	Ion l-a ucis pe Nicolae.	Nivelul natural
2.	Nicolae a fost ucis de către Ion.	Modificare a focalizării, diateză pasivă, dar nu există pierdere de informație.
3.	Nicolae a fost ucis.	Agentul (Ion) este eliminat.
4.	Uciderea lui Nicolae.	Acțiunea este reificată. Reperele temporale dispar.

⁷ Ibidem, p. 90.

⁸ Michael A. K. Halliday, Christian M. I. M. Matthiessen, *Construing Experience Through Meaning: A Language-based Approach to Cognition*, London and New York, Cassell, p. 48 și urm.

⁹ Pentru o critică a separării în congruent și necongruent, vezi Norman Fairclough, *Analysing discourse*, pp. 143-144.

5.	Moartea lui Nicolae.	Acțiunea umană voluntară este eliminată, acțiunea anterior reificată este atașată pacientului ca atribut al acestuia și nu este văzută ca o acțiune voluntară a unui alt actor. Responsabilitatea pentru acțiune se disipează.
6.	Moartea/decesul	Reificare agregabilă într-o statistică, pacientul este eliminat.

Tabelul 1. Deplasarea congruent - necongruent

Procesul deplasării de la reprezentarea congruentă la cea metaforică este important din două motive. În primul rând, el este asimetric din punct de vedere informațional: realizările mai abstracte pot fi deduse din cele concrete, invers însă nu, așadar în stadiile mai abstracte informația este definitiv pierdută. În exemplele de mai sus, propoziția 6 poate fi dedusă din propoziția 1, invers însă este imposibil. În al doilea rând, acest proces nu este neutru: o anumită realizare implică întotdeauna o alegere între variante, astfel că ceea ce discursul lasă deoparte sau alege este semnificativ și, deci, merită studiat.

Așadar, încerc să identific modul de reprezentare a acțiunilor materiale descrise mai sus, combinat cu funcționarea metaforei gramaticale. Toate acestea vor fi cartate pe „harta socială” a regimului comunist, care avea o configurație aparte. În primul rând, exista un grup *noi* incluzând vorbitorul și pe actorii asociați acestuia (probabil partidul). Apoi, exista un grup – pe care îl voi denumi *grupul licit* – format din diverse clase și categorii constituite prin aplicarea unor criterii precise, dar nu reciproc exclusive: cele două clase neantagoniste, țărănimea și clasa muncitoare, femeile, tineretul, *oamenii muncii*. Acestea intrau într-un sistem de legitimitate diferențiată,¹⁰ constituind ceea ce se numea *poporul* sau *poporul muncitor*. În fine, al treilea grup ar putea fi numit cel al claselor și categoriilor *ilicite* (clasele exploatare, reacțiunea, burghezia, chiaburii, imperialiștii etc.), care, pentru ca edificarea socialismului să fie încununată de succes, trebuia exclus din această nouă comunitate politică.

2. Analiză

2.1. Perioada stalinistă

Viziunea clasică a acțiunii politice în regimul comunist în general și în prototipul său stalinist în special acordă partidului comunist un rol primordial: partidul, un actor social hipertrofiat, domină societatea și pătrunde în

¹⁰ Călin Morar-Vulcu, *Republica își făurește oamenii. Construcția identităților politice în discursul oficial în România, 1948-1965*, Cluj-Napoca, Eikon, pp. 110-137.

toate interstițiile sale. În mod corespunzător, ceilalți actori sunt reprezentați ca fiind supuși acțiunii acestui actor atotputernic, și acest lucru este cu atât mai adevărat în cazul acțiunilor violente asupra actorilor „negativi”, asupra dușmanului. Prin prisma acțiunilor materiale, partidul pare să fie într-adevăr cel mai puternic agent, el acționează interactiv și instrumental asupra majorității celorlalți actori și este foarte rar pacient al acțiunii vreunui alt actor.¹¹ Pacienții tipici pentru acțiunile partidului sunt actorii grupului licit, care sunt obiectul a ceea ce am putea numi „beneficializare”:¹² acțiuni interactive benefice (sunt educați, îndrumați, ajutați) și instrumentale benefice (ridicați, mobilizați, atrași, organizați). Este de remarcat însă că partidul nu acționează direct asupra dușmanului decât foarte rar.

Violența este introdusă în discurs prin descrierea acțiunilor efectuate de grupul ilicit (dușmani) asupra celui licit. Aceste acțiuni sunt de obicei interactive și radicale (dușmanul a *ucis*, *asasinat*, *a vărsat sângele* clasei muncitoare) sau au o componentă semiotică sau mentală (*înșeală*, *răspândesc zvonuri*).

1. Care om muncitor nu și-a simțit inima clocotind de ură împotriva bandei de speculanți, chiaburi și legionari care *au măcelărit* și *ucis* în chinuri îngrozitoare muncitori și țărani muncitori, ca Lazăr Cernescu, țaran înaintat care a rămas credincios până în ultima clipa idealurilor pentru cari a luptat?¹³ (notă: am păstrat particularitățile ortografice și gramaticale ale textelor originale. Sublinierile îmi aparțin, în afara cazurilor indicate).
2. Deaceea, ei *au lovit* în primul rând în comuniști, în aceia a căror viață întreagă constituie o pildă vie a patriotismului clasei muncitoare, poporului muncitor.¹⁴

Inamicii acționează și instrumental, într-o paradigmă economică - exploatează - sau în una a coerciției (*înrobesc*, *întemnițează* popoare etc.). Acțiunile sunt situate în trecut (în cazul dușmanilor de clasă de pe teritoriul României) sau chiar în prezent, când este vorba despre acțiunile dușmanului extern sau ale dușmanului disimulat. Putem observa că pacienții acestor acțiuni sunt

¹¹ În ceea ce privește pasivizările, partidul este actorul cel mai puțin pasivizat dintre actorii analizați (cca. 4%). Acestea sunt acțiuni efectuate asupra partidului mai ales în anii 1948-1949, în contextul epurărilor din partid. Ele sunt legate de tema intruziunii inamicului. Vezi Călin Morar-Vulcu, *op. cit.*, p. 190.

¹² În lipsa unui termen mai adecvat, adopt (și adaptez) termenul „beneficialisation” pe care îl folosește Theo van Leeuwen, „The representation of social actors”, in Carmen Rosa Caldas-Coulthard, Malcolm Coulthard (eds.), *Texts and practices: Readings in Critical Discourse Analysis*, New York, Routledge, 1996, p. 45.

¹³ „Patriotismul - izvor de fapte mărețe”, *Scânteia*, 15 iulie 1949, p. 1.

¹⁴ „Să strivim năpărcile!”, *Scânteia*, 24 iunie 1949, p. 1.

considerați umani (un corolar al calității de acțiune interactivă). Din această cauză, respectivele acțiuni au o încărcătură morală suplimentară.

Pe de altă parte, actorii iliciți sunt ei înșiși pacienți în raport cu alți actori. Ei sunt obiectul acțiunilor interactive (*demascare, descoperire, izgonire*), însă numărul și varietatea acestora sunt mici. Aceste acțiuni sunt fie abstracte (*demascarea dușmanului*), fie efectuate de membri individuali ai actorilor colectivi liciți, precum în exemplul 3. Apoi, sunt pacienți ai acțiunilor instrumentale, în cadrul metaforelor gravitaționale/ale echilibrului (*burghezia este răsturnată de la putere*), separării (*dușmanul este eliminat, expulzat, îngrădit*), distrugerii (*lovit, anihilat, zdrobit*).

3. La noi, muncitorii împreună cu țărani *au izgonit* pe moșieri, au dat pământul în mâna celor ce-l muncesc (...) Masele muncitoare *au izgonit* pe capitaliști, au trecut fabricile și băncile în proprietatea întregului popor.¹⁵

Comarate cu acțiunile interactive efectuate de grupul ilicit, acțiunile interactive efectuate asupra acestuia și reprezentate congruent sunt radicale, dar nu finale: în vreme ce acțiunile interactive (desfășurate în majoritate în trecut) ale inamicului au inclus (dar nu s-au limitat la) *ucidere, decapitări, asasinate*, acum dușmanul este supus la acțiuni precum *lovirea, izgonirea, descoperirea și demascarea*, adică acțiuni care, deși afectează puternic pacientul, nu implică moartea acestuia (ex. 4 și 5).

4. Toate organele de Stat, justiția, miliția, percepția, etc., trebuie să aplice legile și măsurile Statului, în spiritul alianței cu țăranul mijlocăș, sprijinindu-l și ocrotindu-l pe acesta, *lovind* fără cruțare în elementele exploatare de la sate.¹⁶
5. *Va trebui să-i descoperim, să-i demascăm și să-i lovim* fără cruțare, pe ei și pe agenții lor.¹⁷

Aceasta nu înseamnă, bineînțeles, că inamicul este menajat: violența este prezentă din plin în acțiunile instrumentale, care sunt principalul mijloc prin care actorii iliciți sunt reprezentați ca pacienți ai acțiunii violente. Aici putem recunoaște două tipuri de acțiuni: instrumentale violente efectuate de actori colectivi în mod individual sau în asociere (poporul, clasa muncitoare, partidul etc.) asupra actorilor colectivi (*răsturnare, lovire, zdrobire*) respectiv instrumentale violente extreme precum *a elimina, a anihila*. Când sunt repre-

¹⁵ Gheorghe Gheorghiu-Dej, „Pentru înflorirea patriei și pentru bunăstarea poporului, pentru pace și socialism”, în Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări, 1955-1959*, București, Ed. Politică, 1959, p. 248.

¹⁶ „Să întărim alianța cu țăranul mijlocăș”, *Scânteia*, 25 iunie 1949, p. 1.

¹⁷ „Crește conștiința de clasă, crește spiritul de răspundere al muncitorimii!”, *Scânteia*, 16 iunie 1948, p. 1.

zentate congruent, primele sunt efectuate de către stat/organe de stat sau actori din grupul licit (clasa muncitoare sau poporul), cu care partidul este asociat în calitate de inspirator sau de lider. Ultimele sunt de cele mai multe ori necongruente, deci actorii nu pot fi decelați cu ușurință. De fapt, acțiunile instrumentale tind să fie, în general, mai puțin congruente în comparație cu cele interactive. Faptul că sunt acțiuni instrumentale – adică își tratează pacienții ca pe niște lucruri, nu ca pe niște indivizi umani – și mai puțin congruente le face pe acestea să aibă o încărcătură morală explicită mai mică. Comparate cu acțiunile efectuate de clasele exploatoare în trecut, acestea par neutre și nu reclamă neapărat o judecată morală (*a răsturna, a elimina sau a desființa* un actor colectiv nu este același lucru cu *a înrobi, a ucide* indivizi concreți).

Violența împotriva inamicului este formulată necongruent în trei moduri: punerea în prim plan a instrumentului și împingerea agentului în fundal (ex. 6), eliminarea agentului pasiv (ex. 7) și, mai ales în cazul acțiunii instrumentale, substantivizarea/reificarea și implicit eliminarea agentului (ex. 8):

6. Deaceea acum, când *prin lupta Partidului*, a clasei muncitoare, capitaliștii au primit o lovitură foarte puternică, să ne încordăm puterile pentru bătăliile ce vor urma.¹⁸
7. Alianța s'a încheat în focul luptei organizate și conduse cu succes de partidul nostru pentru înfăptuirea reformei agrare, în urma căreia moșierimea exploatoare de veacuri a țărănimii muncitoare *a fost lichidată* ca clasă.¹⁹
8. *Politica de îngrădire* și eliminare a elementelor capitaliste dela sate se împletește cu munca pentru constituirea de întovărășiri agricole.²⁰

În același timp, reificarea este doar parțială, de vreme ce pacienții sunt clar menționați (capitaliștii, chiaburimea, elementele capitaliste), iar la agenți se face aluzie – se susține că există forțe sociale care acționează sau ar trebui să acționeze ca agenți împotriva inamicului de clasă sub atenta îndrumare a partidului.

Temporalitatea și modalitatea²¹ pot să ne furnizeze indicii suplimentare cu privire la inserția în realitate a enunțurilor. Aceste dimensiuni ale

¹⁸ Tudor Savin, „Partidul ne cheamă: La muncă și la luptă pentru construirea socialismului!”, *Scânteia*, 18 iunie 1948, p. 1.

¹⁹ „Despre alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare”, *Scânteia*, 11 noiembrie 1952, p. 2.

²⁰ Ibidem.

²¹ În sens lingvistic sau logic, modalitatea este situarea unui enunț într-unul din domeniile *necesitate, posibilitate sau certitudine*.

enunțurilor variază în funcție de agentul lor. Acțiunile „celor răi” nu sunt modalizate, adică ele se situează în domeniul evidenței și realului: au avut sau vor avea loc cu adevărat și de aceea pericolul implicat de agenții lor este evident și el. Pe de altă parte, acțiunea violentă îndreptată împotriva inamicului este în general virtuală când este reprezentată congruent (*trebuie să demascăm dușmanul*) și reală când este reprezentată necongruent și instrumental (*eliminarea claselor exploatoare*). Deci, acțiunea dușmanului este reală, iar acțiunea la care acesta trebuie supus mai degrabă virtuală: ceva *trebuie* făcut în viitorul imediat.

Un alt aspect relevant în acest context este economia acțiunilor semiotice în această perioadă. Acțiunile semiotice indică capacitatea unui actor de a produce sens într-un anumit context. Ele sunt exprimate de verbe precum *a vorbi*, *a afirma*, *a spune*, *a scrie* sau de echivalente și pot fi propriu-zise (atunci când discursul arată ce fel de sens este creat, ca în cazul citării unui lider comunist: Lenin spune că ...) sau comportamentale, atunci când conținutul acțiunii nu este menționat, ci este reținut doar învelișul „exterior”, comportamental al acesteia (ei *strigă*). În cazul nostru, în perioada stalinistă acțiunile semiotice sunt efectuate de actori precum cei individuali și cu un statut înalt (Gheorghiu-Dej, de exemplu, este un actor reprezentat ca acționând semiotic foarte frecvent). Actorii iliciți sunt reprezentați și ei ca agenți ai unor acțiuni cu o componentă semiotică, dar care sunt deviate: ei au *vorba mieroasă*, *răspândesc zvonuri*, *induc în eroare*. Discursul nu înregistrează în primul rând ce spun ei, ci mai degrabă comportamentele care însoțesc producerea de sens, uneori violente sau frizând animalitatea – ei *latră*, *urlă*. Se poate observa că destinatarii comunicării în discursul oficial sunt, evident, actorii din grupul licit. Cei din grupul ilicit sunt un auditoriu accidental (*overhearers*). Comunicarea cu ei și convingerea lor nu este considerată ca având rost, spre deosebire de comunicarea cu actorii liciți (de exemplu, cu *țăranul mijlocăș*, care formează obiectul expres al acțiunii de *convingere* în cursul campaniei de colectivizare). Relațiile dintre actorii pozitivi și cei iliciți nu se situează într-un cadru al contestării, discuției și convingerii, deci al posibilității medierii diferendelor, ci în cadrul conflictului deschis și ireductibil: acțiunea semiotică este considerată improprie, se caută eliminarea inamicului.²²

²² În legătură cu maleabilitatea dușmanului, Amir Weiner sesizează tranziția produsă în perioada stalinistă în URSS de la conceperea diferențiată a grupurilor inamice, dintre care unele erau reformabile și puteau fi recuperate, la amalgamarea lor într-un tot, ca expresii ale aceleiași esențe nereformabile. Amir Weiner, „Nature, nurture, and memory in a Socialist utopia: delineating the Soviet socio-ethnic body in the age of Socialism”, *American Historical Review*, vol. 104, 1999, nr. 4, pp. 1115-1116.

3.1.1. Rolul imaginii dușmanului în distribuția violenței

Pe lângă descrierea strictă a acțiunilor, pentru a avea o imagine clară a cine sau ce este pacientul acestor acțiuni, este necesar să ne orientăm atenția către descrierea inamicului. Trebuie remarcat, în primul rând, faptul că acesta este clasificat în detaliu – există nenumărate categorii – și este descris, în general, mai degrabă ca ceea ce este decât ca ceea ce face. Caracteristicile dușmanului sunt deci imuabile, ceea ce generează o predictibilitate a comportamentului acestuia – un chiabur rămâne dușman indiferent ce „mască” socială adoptă. Dușmanul este construit în două moduri contradictorii: puternic și capabil și, respectiv, slab și neputincios. Prima ipostază este fie deplasată în trecut, când acești actori acționau deschis împotriva poporului, clasei muncitoare sau țărănimii, fie are loc în prezent, când ei acționează împotriva poporului și legii, dar pe ascuns, disimulat și foarte periculos. Ei sunt dotați cu rațiune – sunt frecvent prezentați ca fiind angajați în acțiuni mentale (complotază, uneltesc etc.) – și faptul că ei nu sunt imediat descoperiți de un stat care și-a consacrat tot efortul represiv identificării și anihilării este o probă în plus a capacității lor mentale.

Cea de-a doua ipostază este cea a dușmanului în timpul și ulterior descoperirii sale sau așteptându-și pedeapsa. Cea mai caracteristică acțiune interactivă a acestei perioade este cea a *demascării* dușmanului, care se referă cel mai frecvent la chiaburii care au pătruns în întovărășiri sau chiar în partid cu scopul de a le sabota din interior. În această etapă, sensul acțiunii violente este inversat: chiaburii/dușmanii sunt confrunțați cu violența, ei acționează netranzactiv sau reacționează afectiv, demonstrând un nivel scăzut de raționalitate (*turbează*).

9. *Turbați de furie că nu mai pot exploata și jefui pe cei ce muncesc, înnebuniți de ura ce le-o provoacă marile succese ale poporului muncitor în lupta sa pentru o viață mai bună, fără exploatatori, ei caută să lovească, tâlhărește, în cuceririle democratice ale poporului, în munca, avutul și viața celor mulți.*²³
10. (Oamenii muncii) văd cum pe măsură ce este bătut, pe măsură ce devine mai slab, dușmanul de clasă *se înversunează, spumegă de furie neputincioasă, recurge la mijloace extreme, și este gata de orice mișelie.*²⁴
11. (T)oate aceste *svârcoliri de fiară* ale dușmanului se izbesc și se sfarmă de vigilența revoluționară a muncitorilor și a oamenilor muncii.²⁵

²³ „Să strivim năpârcile”.

²⁴ „Să întărim vigilența poporului muncitor!”, *Scântea*, 23 octombrie 1948, p. 1.

²⁵ Ibidem.

Nu doar crima, ci și reacția dușmanilor după descoperirea și capturarea lor cer excluderea din societate. Odată capturați și puși în fața unei foarte severe pedepse, dușmanii nu se preocupă de propria soartă ca oameni, ci sunt furioși că nu mai pot să exploateze, să saboteze și, în general, să își continue activitatea în detrimentul poporului (ex. 9). Cu alte cuvinte, incapacitatea de a își urma existența determinată social (ca membru al unei clase sociale) este, pentru dușmani, mai importantă decât pierderea vieții biologice. Subiectivitatea lor este distorsionată, nu mai este individuală, ci dictată de clasă. În același timp, reacțiile lor umane (frică, durere etc.) nu sunt prezentate. În acest mod, dușmanul este transformat într-un simplu obiect al violenței. Mai mult, prin reacțiile sale și prin descrierea cu ajutorul metaforelor poluării și mizeriei²⁶ (prin acțiunile și prin simpla sa existență, el poluează corpul pur pe cale de a se constitui al poporului muncitor), dușmanul este dezumanizat,²⁷ ceea ce garantează o dată în plus expulzarea din comunitate. Chiar când nu încalcă legea, chiaburii sunt plasați la limita sa, undeva între lege și fărădelege. Împotriva lor sunt necesare acțiuni precum *îngrădirea* (așa încât să nu își poată răspândi influența nefastă și să nu mai poată exploata) și *demascarea*.

Această imagine a dușmanilor îndeplinește o dublă funcție. În primul rând, descriși în termeni umani sau biologici,²⁸ aceștia sunt aduși în proximitatea cognitivă a comunității pentru ca aceasta să realizeze pericolul pe care ei îl prezintă în mod concret. Apoi, discursul dorește să garanteze că, deși periculoși, dușmanii pot fi învinși, deoarece sunt elemente disfuncționale în corpul social și sunt condamnați de însăși natură. Utilizarea violenței împotriva lor – de la demascare până la eliminare – este în firea lucrurilor. Violența este așadar o necesitate, iar scoaterea dușmanului în afara domeniului uman vine în întâmpinarea acestui imperativ. Odată dezumanizați, dușmanii pot fi supuși cu mai mare ușurință discursului administrativ al eliminării – ei nu trebuie concepuți ca oameni în carne și oase, ci expresii pseudosubiective ale unui dușman obiectiv.

3.1.2 Violență și comunitate politică

Violența în practica politică comunistă era justificată în două mari moduri. Primul se bazează pe textele clasicilor – Engels, Lenin, Stalin – care considerau că violența este inevitabilă în cursul tranziției de la capitalism la comu-

²⁶ Vezi Amir Weiner, *op. cit.*, p. 1120.

²⁷ În legătură cu dezumanizarea dușmanului, Kevin Adamson, *op. cit.*, p. 578.

²⁸ S-ar putea spune chiar adoptând termenul lui Giorgio Agamben, că ipostazele concrete ale dușmanului sunt reduse la nivelul de „vieți nude”, care se situează în domeniul neacoperit de lege. Cf. Giorgio Agamben, *Homo Sacer. Sovereign power and bare life*, Stanford, Stanford University Press, 1998, pp. 10-11.

nism și că trebuie să continue în decursul edificării noii societăți.²⁹ Cel de-al doilea se bazează pe o logică vindicativă și punitivă în care partidul era cel care răzbuna nedreptățile trecutului sau prezentului comise de clasele exploatatoare asupra celor exploatate. Aceste două surse teoretice ale violenței produceau două viziuni diferite ale comunității politice. Pentru prima, societatea este activă și structurată ierarhic, cu partidul și clasa muncitoare în frunte și cu celelalte clase și categorii în ordine descendentă. Aici, violența este văzută ca o etapă necesară în direcția eliminării oricărei exploatare și, implicit, a oricărei violențe. În acest proces, rolul principal trebuie să fie îndeplinit de clasa muncitoare, dar până ce aceasta ajunge la o deplină conștiință de sine, sarcina va fi dusă la îndeplinire de partid, care se folosește de aparatul de stat moștenit de la regimul burghez. Cel de-al doilea mod de justificare izvorăște dintr-o viziune tradițională a pedepsei pentru fapte rele și apelează la criteriile precum standardele morale „universale”. Partidul/statul acționează în numele unei comunități egalitare și pasive de oprimați care așteaptă ca suferința sa să fie compensată. Pentru aceasta din urmă, orientarea temporală *atunci-acum* este esențială – ca să funcționeze ca argument, realitatea prezentului trebuie opusă realității trecutului de-a lungul unei narațiuni a evoluției de la rău la bine. Violența are, în această accepțiune, un rol reparator.

Actele violente comise de actorii iliciți luau, după cum am văzut, forma unor acțiuni interactive finale, iar temporalitatea și modalitatea examinate mai sus sugerează o schemă simplă de acțiune și reacție: atunci, ei au recurs la violență, acum este rândul nostru să o facem. O parte a violenței reprezentate în discurs (luată global) era formulată în termeni interactivi, de vreme ce opera în cadrul metaforic al grupului social ca indi-

²⁹ În *Anti-Dühring* Friedrich Engels scrie: „(V)iolența joacă în istorie și alt rol, și anume un rol revoluționar, (...) ea este, cum spune Marx, moașa oricărei societăți vechi care poartă în sine o societate nouă, (...) ea este instrumentul cu ajutorul căruia se realizează mișcarea socială, sfărâmând formele politice anchilozate și moarte (...)”. Vezi Friedrich Engels, *Anti-Dühring. Domnul Eugen Dühring revoluționează știința*, București, ed. PMR, 1952, ed. a II-a, secțiunea a II-a, cap. 4, p. 215. În ceea ce-l privește pe Lenin, el formulează necesitatea violenței în mai multe scrieri, una dintre ele fiind *Statul și revoluția*: „(...) dictatura proletariatului aduce totodată o serie de îngrădiri ale libertății pentru asupritori, exploatatori, capitaliști. Pe aceștia trebuie să-i reprimăm spre a elibera omenirea de robia salariată. Împotrivirea lor trebuie s-o sfărâmăm prin forță, și este limpede că acolo unde există reprimare, unde există violență, nu există libertate, nu există democrație (...) Democrație pentru majoritatea uriașă a poporului și reprimarea prin forță, adică excluderea de la democrație, a exploatatorilor și a asupritorilor poporului – iată în ce constă schimbarea pe care o suferă democrația în perioada de trecere de la capitalism la comunism.” (subliniere în original). V. I. Lenin, „Statul și revoluția”, în V.I. Lenin, *Opere*, vol. 25, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1956, pp. 458-9. Pentru poziția lui Stalin în legătură cu violența, vezi Kevin Adamson, *op. cit.*, p. 565.

vid uman sau reprezenta acțiunea socială ca desfășurându-se între indivizi selectați metonimic din rândul diferitelor clase și categorii (ex. țărani din comuna *x* l-au demascat pe chiaburul *y*) și, probabil, era inevitabil să fie formulată astfel, de vreme ce în această formă era cel mai ușor utilizabilă în atingerea unui anumit consens popular.³⁰ Exista, așadar, o tendință de a descrie conflictele sociale în termeni umani (de exemplu, descrierea detaliată a crimelor burgheziei împotriva muncitorilor sau ciclul nedreptate – restabilirea dreptății – pedeapsă/răzbunare ca formă narativă clasică de readucere a echilibrului în comunitate). Dar a gândi în astfel de termeni reducea contradicțiile sociale la contradicții interpersonale și invoca soluții în termeni umani. Punctul de vedere al partidului era că, din contră, este important să nu se considere violența care popula discursul doar ca izvorând din diferențe personale între indivizi luați separat. Partidul cere acțiune nu în aceiași termeni ca acțiunile comise de *ei* (a ucide etc.), ci acțiune interpretabilă în același timp ca pedeapsă justă pentru fapte concrete, dar și ca expresie a necesității progresului prin depășirea contradicțiilor de clasă. Departe de a fi aleatorie sau bazată pe caracteristici umane „eterne” precum lăcomia, ura etc., violența trecutului fusese, într-un fel, necesară și dictată de poziția de clasă a făptașilor; acum, violența trebuia de asemenea exprimată de pe o poziție de clasă și era la fel de necesară. Lupta de clasă era postulată ca o realitate care există obiectiv, dar era dificil de identificat ca atare, deoarece dușmanii erau camuflați sub o înfățișare falsă. Frecvent, partidul emitea indicații în legătură cu modul în care trebuie recunoscuți dușmanii și modul lor de acțiune cu scopul de a permite acțiuni (violente) împotriva lor, chiar în condițiile în care aceștia nu se manifestau violent (ba chiar se comportau neprovocator). Astfel, ciclul acțiune – reacție era rupt. Regula era acțiunea violentă preventivă (dedusă din postulate generale ale teoriei), nu cea punitivă (cauzată de fapte concrete).

În practică, aceste două variante nu au funcționat niciodată solitar, fiind combinate în funcție de strategia partidului de construire a consensului. Cel mai frecvent, violența punitivă era subordonată funcțional luptei de clasă, fiind prezentată ca un moment din evoluția generală. De aceea comunitatea era prezentată în acest dublu mod, contradictoriu: pe de o parte egalitară și pasivă, așteptând acțiunea partidului (exprimată prin acțiunile numite mai sus „beneficializări”, un discurs esențial și insuficient examinat prin care partidul construia comunitate politică în toată perioada comunistă) și fiind obligată să își recunoască debitul moral față de acesta, dar și, pe de altă parte, conștientă, orientată spre acțiune și organizată ierarhic.

³⁰ Cf. Kevin Adamson, *op. cit.*, pp. 560-561.

Această ierarhie este structurată în funcție de o diviziune socială a violenței, observabilă în distribuția acțiunilor analizate mai sus: actorii licii efectuează acțiuni subordonate unei tactici stabilite de partid de luptă de clasă care cuprinde diverse etape. Prima ține de interactivitate și se concentrează cu predilecție în jurul metaforei demascării, în care sunt implicați actori în calitate de membri ai claselor sociale, apoi urmează etapa acțiunilor instrumentale moderate sau radicale, efectuate de stat și organele sale sau de actori nenumiți. Așadar, acțiunea legală (instrumentală) întreprinsă de stat este completată prin împuternicirea discursivă a unei serii de agenți (activiști de partid, funcționari, țărani, muncitori, femei etc.) să identifice dușmani și să acționeze asupra lor sau să se ralieze luptei dusă împotriva acestora de către alți actori precum partidul sau statul.³¹ Discursul creează un spațiu care, în primul rând, permite poporului/oamenilor, anterior neemancipați din punct de vedere politic (și femeile sunt de amintit în mod special) să intre în politică ca diverse categorii și clase (oamenii muncii, intelectuali, femei, tineri etc.), nu ca cetățeni. În al doilea rând, creează o comunitate de acțiune pentru această societate și, deci, o comunitate politică. Este important de subliniat că discursul îi înfățișează pe toți acești actori licii ca devenind agenți ai violenței *după* preluarea puterii de către partid; anterior, ei (mai ales țărani, dar și muncitorii și femeile etc.) sunt reprezentați ca fiind obiectele pasive ale violenței dușmanilor de clasă.

Proporția mare de modalitate indică faptul că partidul considera că este nevoie ca actorii să recunoască necesitatea acestei distribuții ordonate a acțiunilor. Lupta de clasă era tocmai o *luptă*, nu un proces judiciar (discursul juridic și acțiunea penală normală au o pondere relativ scăzută în economia violenței și represivității) și nici – la cealaltă extremă – o reglare de conturi criminală și anarhică izvorând din interese înguste. Ea trebuia să fie relativ ordonată, dictată de legitățile istorice. În același timp, era *de clasă*, nu de partid sau de stat: câmpul confruntării este „clasele împotriva claselor”, nu doar gestionarea legitimă a violenței sau dezbaterea de viziuni politice alternative. Acțiunile instrumentale violente exprimate necongruent – dar girate transparent de către partid-stat – aveau rolul de a completa violența deja existentă în societate, de a garanta că societatea nu se va reîntoarce în vechea stare de echilibru după ce dreptatea va fi restabilită și că va fi integral transformată.

³¹ Așa cum spune Claude Lefort, partidul reprezintă societatea însăși ca putere conștientă și activă, de vreme ce nu mai există o delimitare vizibilă între stat și societatea civilă, iar societatea și diviziunile sale licite acționează ca extensii ale statului. Vezi Claude Lefort, *The political forms of modern society. Bureaucracy, democracy, totalitarianism*, Cambridge, Massachusetts, MIT Press, 1986, p. 284.

Astfel, așa cum observă Kevin Adamson – partidul nu se înfățișează pe sine ca o minoritate care exercită o dominație totală asupra societății. Relativa lipsă de acțiune a partidului în privința dușmanului identificată mai sus (partidul acționează rar în mod direct asupra dușmanului) este probabil datorată faptului că partidul dorește să transmită că societatea însăși se curăță pe sine de paraziți și părți nedorite. Chiar dacă această acțiune era efectuată sub auspiciile sale, partidul nu intenționa să fie văzut ca luând măsuri în mod unilateral împotriva unui adversar politic. Din contră, stabilind o vinovăție obiectivă a dușmanului (ipostaziat sub forma chiaburului și amintind de mecanica deterministă a luptei de clasă), partidul își abstrage acțiunea, prezentându-se ca situat și el în mijlocul luptei generale. Uneori, chiar și partidul este afectat de dușmani („devierile” din 1952, epurările de după 1949 etc.).

Există limite, totuși, pentru această „activizare pentru violență”: acțiunea este exercitată de către clase asupra lor însele sau asupra altor clase sau categorii, unde trebuiau să identifice dușmanii; niciodată o acțiune de acest fel nu trece granița înspre partid. O altă limită este că acțiunea penală propriu-zisă – exprimată prin acțiuni instrumentale precum *eliminarea* – este finalmente întreprinsă de către stat, nu de către acești actori activați. Ce se întâmplă începând cu apariția statului și dispariția altor actori sociali din scenă, ce se întâmplă cu cei identificați ca dușmani, mai ales că după toate acțiunile lor malefice ei poartă stigmatul eliminării, nu mai constituie un teritoriu al discursului public.³² Pe cât de explicit este discursul când este vorba despre modalitățile de identificare și de acțiune asupra dușmanului la celelalte niveluri, pe atât este acesta de evaziv și aluziv în privința acțiunilor finale împotriva dușmanilor.

3.2 Discursul post-stalinist

În această etapă se produce, în primul rând, o evoluție lexicală: cele mai extreme concepte ale perioadei 1948-1953 sunt treptat abandonate³³ și, odată cu ele, anumiți termeni folosiți pentru descrierea actorilor iliciți. Dacă la începutul perioadei comuniste existau nenumărate categorii și subcategorii

³² Anne-Marie Roviello vorbește despre interzicerea comunicării în legătură cu actele de violență comise de regim, în paralel cu abundența propagandei acestuia în favoarea violenței. Vezi Anne-Marie Roviello „The hidden violence of totalitarianism: the loss of the groundwork of the world”, *Social Research*, vol. 74, 2007, nr. 3, p. 927.

³³ Vezi aici Nicolas Trifon, „Des mots en politique. La déstalinisation dans la lexicographie roumaine”, *MOTS*, 1989, nr. 21, pp. 102-108 și idem, „Le support lexicographique de la «déstalinisation» en Roumanie (suite et fin)”, *MOTS*, 1990, nr. 22, pp. 101-104.

ale dușmanului, acum rămân doar câteva: trădători, dușmani de clasă, criminali, spioni.³⁴ În consecință, numărul acțiunilor violente (atât comise de actorii iliciți, cât și cele exercitate asupra acestora) scade. Dispar în special acțiunile de *demascare* a dușmanului sau de *zdrobire* a sa, mai ales cele construite congruent. În mod corespunzător, există tendința de a crește gradul de abstractizare al acțiunilor violente și de a le face pe acestea mai necongruente.

Un astfel de caz de transformare este cel al *îngrădirii* chiaburilor. La început, formele predilecte sunt congruente: *chiaburimea este / a fost îngrădită, politica statului și partidului de îngrădire a chiaburimii* sau chiar *statul îngrădește chiaburimea*, cu alte cuvinte, se poate identifica destul de clar cine acționează asupra cui. La sfârșitul anilor '50 agenții (statul, partidul) dispar, iar acțiunea devine, pur și simplu, *îngrădirea chiaburimii*. O găsim în enunțuri din care agenții sunt greu de recuperat, precum *propoziția îngrădirea chiaburilor și atragerea țăranilor mijlocași au fost etape importante ale cooperativizării agriculturii*. Acțiunea interactivă violentă se retrage din prim-plan, fiind relegată la periferia discursului și societății și deposedată de implicații politice. În același timp, partidul este agentul altor acțiuni interactive exprimate în special prin metaforele educației, corpului și beneficiului în raport cu alți actori din grupul licit precum *țărănimea*. În această epocă, tema *nivelului de trai* devine tot mai prezentă.³⁵ Această temă contopește două vechi teme ale discursului oficial, atenția acordată individului înțeles ca corp și discursul beneficiului. Partidul se prezintă deci ca un actor puternic care împarte cu munificență beneficii unui pacient pasiv, conceput ca individ cu nevoi și dorințe și nu ca un actor politic dotat cu capacitate de acțiune.

O altă evoluție semnificativă este că ponderea acțiunilor netranzactive crește. Acțiunile violente ale primei etape sunt acum înlocuite de acțiuni precum *munca sau activitatea creatoare*. Acțiunea violentă cedează locul unei pasivizări generalizate a altor actori care anterior erau activați, relegându-i într-o zonă circulară a activității și retrogradându-i ca agenți. Actorii precum *clasa muncitoare și țărănimea* sunt înlocuiți treptat de etichete identitare precum *oamenii muncii*.

Așadar, scăderea ponderii acțiunilor violente și creșterea acțiunilor netranzactive transmit imaginea unei societăți în care acțiunile efectuate de

³⁴ Cristiana-Nicola Teodorescu compară utilizarea acestor categorii în trei texte: raportul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej la congresul PMR din februarie 1948 și rapoartele lui Nicolae Ceaușescu la congresele al IX-lea (1965) și al XIV-lea (1989) ale PCR. Cristiana-Nicola Teodorescu, *Patologia discursului comunist totalitar*, Craiova, Scrisul Românesc, p. 161.

³⁵ Gheorghe Gheorghiu-Dej, „Raport prezentat la plenara C.C al P.M.R. din 27-29 decembrie 1956”, în Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, decembrie 1955 - iulie 1959, București, Ed. Politică, p. 206 și urm.

actori se înscriu, de fapt, într-o mișcare naturală a lucrurilor (un determinism natural ia locul celui economic) și faptul că acțiunea nu are consecințe decât asupra celui care o efectuează. Dacă la început clasele și alte categorii licite completeau acțiunea penală a statului, acum accentul este pus pe legalitatea socialistă.

O întrebare legitimă ar fi cine este dușmanul în această etapă. Unul dintre modurile în care dușmanul este transformat este ceea ce s-ar putea numi „tranziția dușmanului în materie”, care apare paralel cu descreșterea utilizării sale în sens propriu (inamicul cu caracteristici antropomorfe). De această dată, nu un dușman încarnat, ci materia trebuie să cedeze în fața voinței puternice a oamenilor. În această tranziție, metaforele militare utilizate în discursul despre dușman sunt convertite în discursul muncii. Ideea sacrificiului în muncă, care este echivalată cu patriotismul, eroismul și apartenența la comunitatea politică, câștigă treptat teren. Eroul, care anterior lupta cu un dușman intern sau extern identificabil, devine erou în muncă, adică într-o activitate civilă, continuând o linie de discurs exploatată încă din zilele de glorie ale stahanovismului.

O altă modalitate de deplasare a dușmanului și, implicit, a violenței se poate observa în rearanjarea priorităților în cadrul construcției socialismului la sfârșitul anilor '50. În raportul său la congresul al III-lea al PMR din 1960, Gheorghe Gheorghiu-Dej se referă la formarea conștiinței socialiste nu prin eradicarea rămășițelor vechii societăți, ci în următorii termeni:

Partidul nostru desfășoară o intensă activitate pentru dezvoltarea conștiinței socialiste și a noilor trăsături de comportare a oamenilor (...) Capătă o însemnătate tot mai mare judecata opiniei publice, a colectivității, formele obștești de influențare a celor care încalcă normele vieții sociale, de combatere a manifestărilor nesănătoase ale unor elemente înapoiate ale societății.³⁶

Din acest text se poate observa că dușmanii nu mai sunt punctul focal al discursului ca actori concreți. Acum, în locul lor apar comportamente sau mentalități greșite. Societatea nu mai este mobilizată pentru a identifica un dușman care se deosebește într-atât de cel ce vorbește, încât comunicarea cu el sub forma acțiunii semiotice nu are rost, așa cum am văzut că se întâmpla în perioada anterioară. Acum, ea trebuie să acționeze tocmai înspre corectarea „elementelor înapoiate” prin intermediul influențării obștești sau de către colectiv. Transformarea pare atât de accentuată, încât influențează chiar definirea luptei de clasă, despre care vorbește Gheorghe Gheorghiu-Dej în 1960:

³⁶ Gheorghe Gheorghiu-Dej, „Raportul Comitetului Central al PMR la congresul al III-lea al Partidului”, în Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, august 1959-mai 1961, București, Ed. Politică, 1961, p. 178.

*În prezent, activitatea ideologică, munca de lichidare a înrîmurilor educației burgheze din conștiința oamenilor este tărâmul principal al luptei de clasă, al luptei dintre vechi și nou.*³⁷ (sublinierea în original)

Desigur, retragerea dușmanului nu este o schimbare netă. Elementele discursului clasic revin uneori în legătură cu un eveniment sau strategie politică elaborată de partid, de exemplu schimbarea de strategie de la sfârșitul anilor '50 privitoare la colectivizare, în care discursul de clasă al primilor ani revine, împreună cu violența aferentă. Dacă în etapa anterioară violența era deschisă, acum există alternări între perioade „pașnice” și perioade violente, dar dușmanul și violența pot oricând să apară. De exemplu, în 1958 un text avertizează astfel asupra pericolului de a considera dușmanul înfrânt:

12. Partidul nostru a prevenit pe comuniști și pe oamenii muncii să nu se încinte cu iluzia că lupta de clasă ar fi dispărut sau că dușmanul de clasă ar fi renunțat la speranțele în restaurarea rînduieiilor capitaliste. Este de datoria organizațiilor de partid să-i educe pe membrii și candidații de partid, pe toți oamenii muncii în spiritul vigilenței revoluționare, pentru zădărnicierea oricăror acțiuni ale elementelor dușmănoase.³⁸

3.3. Socialismul târziu

La nivelul discursului, această etapă este o continuare a evoluțiilor înregistrate în cea anterioară, modificările fiind mai degrabă cantitative decât calitative. Un studiu publicat de Cornelia Ilie inventariază transformările care au loc la nivelul rolurilor semantice în enunțurile discursului oficial. În primul rând, se produce înlocuirea agentului cu construcții pasive fără agent³⁹, care pun în prim-plan rolurile de pacient și instrument al acțiunii (deciziile *au fost luate*). Apoi, sunt promovați ca agenți unii actori improprii pentru acest rol precum instituțiile sau efectele acțiunilor, care nu sunt realmente agenți în sensul că nu au caracteristici esențiale precum voință sau intenție: ⁴⁰ *conferința a decis că ...* sau chiar *documentele congresului arată că...* În al treilea rând, se observă o creștere generală a construcțiilor reflexive fără agent (*s-au luat hotărâri*).⁴¹ Pe lângă aceste transformări, trebuie amintită abstractizarea acțiunii prin substantivizare sau transformarea acțiunilor în lucruri (reificarea lor). Efectul este că acțiunile nu pot fi sondate prin

³⁷ Ibidem, p. 180.

³⁸ Ion Gălețeanu, Ada Gregorian, „Educarea candidaților de partid – sarcină de mare răspundere”, *Scânteia*, 11 mai 1958, p. 2.

³⁹ Cornelia Ilie, The ideological remapping of semantic roles in totalitarianism, or, how to paint white roses red. *Discourse and Society*, vol. 9, 1998, nr. 1, p. 62-63.

⁴⁰ Ibidem, p. 66.

⁴¹ Ibidem, p. 73.

întrebări de tipul „cine efectuează acțiunea?”, devenind astfel mai puțin sau deloc contestabile.

În reprezentarea acțiunii violente, capacitatea de acțiune (*agency*) este foarte importantă - ea leagă acțiunea violentă de un efector și de un actor care îi suportă consecințele. De vreme ce în această etapă toți actorii suferă un proces de volatilizare și separare de propriile acțiuni, condițiile gramaticale necesare pentru a exprima direct/congruent violența se modifică radical față de perioada stalinistă.⁴²

Acțiunea interactivă violentă este împinsă ferm în trecut, instrumentalizată și re-etichetată ca „politică”, deposedată de agenți și pacienți și asociată cu alte substantivizări/reificări similare. Acțiunile sunt acum lucruri finite, descrise retrospectiv (*zdrobirea dușmanului s-a datorat politicii ferme duse de partid*). Relatarea nu mai este paralelă cu fluxul experienței și acțiunea nu o surprinde în desfășurare, ci este o relatare istorică, care adoptă modalitatea certitudinii. Această transformare apare odată ce construcția socialismului începe să aibă o istorie proprie. Dacă la începutul perioadei comuniste relatările la trecut implicau doar perioada de dinainte de preluarea puterii de către partid, mai târziu chiar construcția socialismului este istorizată. Una dintre componentele acestei istorizări este deplasarea de la relatarea cauzală, în care timpul textului și timpul povestirii sunt izomorfe și verbele efectuează acțiunea la eliminarea actorilor, decuplarea timpului și transformarea verbelor în construcții substantivate abstracte.⁴³ Astfel, cauzalitatea poate fi realocată - de exemplu, o relatare din 1979 (ex. 13)

⁴² Aceasta nu este doar o strategie conștientă care urmărește activ să reducă violența din discurs, ci și consecința modificării de structură a discursului comunist observată în socialismul târziu de Alexei Yurchak și de Cornelia Ilie. Yurchak descrie tranziția între două modele succesive de discurs: „modelul pragmatic”, în care există un interpretator unic în persoana lui Stalin, care descrie ideologia dintr-un punct extern și folosește discursul pentru a obține efecte în realitate și „modelul semantic”, generat de dispariția interpretatorului extern autoritar (Stalin), în care vorbitorul este colectiv și descrierea se face concomitent din toate punctele, având grijă ca mărcile personale să fie reduse și corectitudinea discursului să fie asigurată de reproducerea de blocuri de discurs și printr-o intertextualitate generalizată. Astfel, discursul devine „normalizat”, în termenii lui Yurchak: este un discurs citațional, diferențele dintre texte sunt minime, iar asumarea auctorială a textelor este nulă. Modificarea capacității de acțiune (*agency*) și transformarea verbelor în substantive sunt două dintre transformările menționate și de Yurchak ca definitorii pentru discursul „normalizat”. Vezi Alexei Yurchak, *Everything was forever, until it was no more. The last Soviet generation*, Princeton, Princeton University Press, 2006, în special pp. 47-50 și 59-76. În aceste condiții în care reprezentarea acțiunii în general este afectată, nici reprezentarea violenței nu avea cum să urmeze o altă cale.

⁴³ J. R. Martin, „Making history. Grammar for interpretation.” in J. R. Martin, Ruth Wodak (eds.), *Re/reading the past. Critical and functional perspectives on time and value*, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins, 2003, pp. 45-46.

punea eliminarea burgheziei pe seama unui actor precum *naționalizarea* (care este, în sine, o acțiune) nu pe seama unor actori identificabili.

13. Naționalizarea, în 1948, a principalelor mijloace de producție a lichidat grupurile de bază ale burgheziei, care, pierzând puterea în stat, a încetat să mai joace un rol în viața țării.⁴⁴

În ceea ce privește tipurile de acțiune, este de notat aici că, în timp ce în perioadele anterioare partidul efectua acțiuni rectificative precum *a elibera* (țărănimea), *a ajuta* (femeile), acum cea mai mare parte a acestor acțiuni sunt efectuate de către partid în beneficiul unui actor lipsit de un contur concret, precum *masele*, *poporul* sau *oamenii muncii*. Clasele sociale, ca actori autonomi, nu mai sunt implicate în acțiuni și descrise dinamic, ci sunt descrise static sau pozițional, ca părți ale unei situații, precum în descrierea retrospectivă standard a edificiului politic al regimului (*Alianța dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare a constituit baza regimului democrat-popular*).

Punctul culminant al acestei tendințe este discursul națiunii socialiste, care este prezentată tot mai mult ca o familie armonioasă în interiorul căreia violența nu mai poate exista. Capacitatea de acțiune (*agency*) a actorilor colectivi precum clasele este strict limitată la acțiuni netranzactive sau secundare (ei *muncesc*, *participă*, *își aduc contribuția*, *înfloresc* etc.). De altfel, așa cum am remarcat în legătură cu perioada anterioară, proporția acțiunilor netranzactive crește în cazul tuturor actorilor discursului, inclusiv în cazul partidului comunist. Acțiunile nu mai sunt finite și radicale, ci continue și graduale.

Polul negativ nu are o înfățișare clară, fiind frecvent „fenomenele negative” sau o calitate generică precum vechiul, urâtul (*lupta dintre vechi și nou*, *lupta împotriva urâtului* etc.). Când este totuși necesară personalizarea, aceasta este produsă prin intermediul unor pronume (cei certați cu legea ...), nu prin intermediul unor substantive care atașează o etichetă stabilă unui individ.

Cu toate aceste modificări, este de remarcat că și în lumea impersonalizată a discursului socialismului târziu discursul corpului persistă.⁴⁵ Când există discuții despre consecințele negative ale unei greșeli

⁴⁴ Marin Nedelea, „Structura de clasă a României Socialiste”, în *Sistemul politic al Republicii Socialiste România*, București, Ed. Politică, 1979, p. 96.

⁴⁵ În acest context, o atenție specială merită violența implicată în discursul din jurul problemei natalității. În timp ce violența dispăruse din alte zone, aici ea subzistă și proliferază în combinație cu conceptualizări ale indivizilor ca „vieți nude” și cu o instrumentalizare extremă a corpului femeilor. De această dată, acțiunea instrumentală nu era efectuată pentru a elimina porțiuni din corpul națiunii, ci pentru a gestiona producerea de corpuri, o altă ipostază biopoliticii în practica politică comunistă.

individuale asupra societății, acestea sunt încadrate metaforelor corpului și existenței subumane. De exemplu, în cadrul plenarei PCR din noiembrie 1971, un vorbitor reproșează unor naivi că oferă „culcușuri calde” celor care încearcă să eludeze datoria de a munci. De asemenea, metaforele poluării subzistă, cum se întâmplă în exemplul 14. Totuși, deși încă mai există comportamente care trebuie eradicate, nu este vorba despre excizia fizică care operează prin intermediul metaforei grupului ca individ (precum eradicarea chiaburimii), ci despre atitudinile și comportamentele înapoate.

14. Am hotărât ca în județul nostru să *stîrpin* acest sistem de meditații la domiciliu; să determinăm să se organizeze meditații pentru întreaga masă de elevi.⁴⁶

În această perioadă, dușmanul nu se opune construcției socialismului, ci transgresează un tip de bun simț universal aferent normelor comunitare de conviețuire. Rezolvarea nu este de obicei violentă (nu există injoncțiuni de a demasca, lovi sau izgoni dușmanul). Dacă este interactivă, ea cuprinde acțiuni cu o componentă semiotică (actorii devianți trebuie *influențați*, trebuie să *li se explice* etc.). Dacă este instrumentală, este formulată abstract și în numele unui actor generalizat care nu este nici clasa, nici partidul. Actorul care este prezentat ca acționând sau având datoria să acționeze asupra acestor aspecte negative nu este identificat cu precizie, el nu este poporul, nici clasa muncitoare, ci un conglomerat format din societate și organele statului: *fiecare dintre noi sau statul, prin organele sale*. Acest conglomerat corespunde indistinției între stat și comunitatea politică promovată asiduu în ultimele două decenii în discursul oficial: partidul trece din rolul de avangardă a proletariatului în centrul națiunii, care devine o comunitate total licită, spre deosebire de situația din perioada stalinistă, când avea rolul de hegemon într-o comunitate ierarhică din perioada stalinistă. În mod corespunzător, etatizarea violenței înlocuiește diviziunea socială a violenței. Dușmanul nu este numit, ci este caracterizat perifrastic, prin acțiunile sale temporare (*cei care fac cutare și cutare lucru*). Astfel, deoarece comportamentul periculos nu mai este legat de o clasă anume, își reduce ponderea, dar devine mai greu de localizat, fiind astfel potențial ubicuu.⁴⁷ Din această cauză discursul violenței se transformă: chiar dacă este latent, poate să detecteze deficiențe în toată realitatea socială, nu doar în locuri strict circumscrise. Excluderea dușmanului din mijlocul *nostru* implică migrarea acestuia chiar în interiorul fiecăruia dintre noi. „Oamenii noi” ai socialismului târziu sunt obiectele unei suspiciuni latente.

⁴⁶ „Cuvântul tovarășului Ilie Cișu”, în *Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român, 3-5 noiembrie 1971*, București, Editura Politică, 1971, p. 271.

⁴⁷ Vezi Amir Weiner, *op. cit.*, p. 1120.

Acțiunile semiotice au un cu totul alt sens decât în perioada stalinismului clasic, în sensul că actorii negativi sunt deseori supuși acestui tip de acțiuni – ei nu mai sunt considerați actori cu care comunicarea nu are rost. În legătură cu acest fapt, este de discutat rolul discursului pedagogic: acesta crește în intensitate mai ales după așa-numitele „Teze din iulie” din 1971 și după plenara PCR din luna noiembrie a aceluiași an. *Oamenii muncii* sunt caracterizați nu prin calitatea lor de luptători activi și conștienți, ci prin propensiunea abia stăpânită de a dezerta. Nu întâmplător Nicolae Ceaușescu critică acum atitudinile de „ploconire”, infectarea cu anumite idei străine care necesită permanent educare politico-ideologică.⁴⁸ Pe lângă dimensiunea beneficiului implicată de discursul educării, această metaforă pune în vedere neîncrederea funciară în cetățeni ca actori politici și face aluzie la posibilitatea pedepsei.

Retragerea violenței din discurs și celelalte modificări semnalate aici în privința reprezentării dușmanului fac tot mai puțin posibilă o interpretare a realității sociale în termeni de acțiune socială și tot mai mult în termeni de situație. Treptat, asistăm la introducerea în acțiunea socială a unui determinism neexplicat teoretic și, în paralel, a ideii de neinfluențabilitate a cursului evenimentelor și stărilor existente, radical opusă discursului violent și voluntarist al începutului. În mod diferit de anii '50, acum proliferarea agentului instituțional, dispariția dușmanului și substantivizarea/reificarea crescândă subminează reprezentarea violenței ca acțiune socială concretă. Acum, cezura din interiorul societății care susținea comunitatea de violență a anilor 1950 dispare, iar societatea este descrisă ca o mare și armonioasă familie. În termenii folosiți de Amir Weiner, avem de-a face nu cu statul purificator (*cleanser*) de la începuturi, ci cu un *welfare state*⁴⁹ socialist. Acum, capacitatea de acțiune a claselor și membrilor lor, foști agenți, este limitată

⁴⁸ Nicolae Ceaușescu, „Expunerea [la Plenara Comitetului Central al P.C.R. din noiembrie 1971] cu privire la programul P.C.R. pentru îmbunătățirea activității ideologice, ridicarea nivelului general al cunoașterii și educația socialistă a maselor, pentru așezarea relațiilor din societatea noastră pe baza principiilor eticii și echității socialiste și comuniste”, în *Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român, 3-5 noiembrie 1971*, pp. 11-78.

⁴⁹ Diferențierea mai poate fi ilustrată prin caracterizarea oficială a funcțiilor statului. Dacă în 1952 funcția esențială a statului era cea represivă, condiționată de existența dușmanilor de clasă, începând cu anii '60 funcția represivă dispare și importante sunt funcțiile economic-organizatorică și cultural-educativă. Vezi Ilie Rădulescu, „Rolul economic al statului socialist” în *Stat, democrație, legalitate. Probleme ale construcției de stat în Republica Socialistă România*, București, 1968, pp. 162-222 și Alexandru Tănase, „Rolul statului în înfăptuirea politicii culturale”, în *loc. cit.*, pp. 223-259. De asemenea, Nistor Prisca și Nicolae Popa, „Evoluția istorică a statului socialist român și a funcțiilor sale”, în *Sistemul politic al Republicii Socialiste România*, pp. 44-62.

strict la acțiuni netranzactive și secundare. Aceasta sugerează că imperativul perioadei respective nu este transformarea și acțiunea – care include și violență – ci *statu quo*-ul.⁵⁰ Faptul că violența era înainte o cale licită de a reprezenta acțiunea politică făcea discursul violenței potențial periculos, mai ales în contextul efortului pentru păstrarea acestui *statu quo*. Actorii nu mai trebuie să acționeze ca actori politici, iar regimul caută să nu amintească că aceștia au avut vreodată capacitate de acțiune.

4. Concluzie și direcții de studiu

Utilizând o periodizare orientativă, prezentul articol și-a propus să contureze evoluția modurilor de reprezentare a acțiunilor violente în discursul oficial al României comuniste. În prima perioadă discursul violenței interpelează clasele, categoriile și alte diviziuni sociale ca actori politici prin (printre altele) transformarea lor în agenți sau subiecți ai violenței. Distribuția diferențiată a capacității de acțiune în discursul violenței indică faptul că în perioada de început a regimului comunist violența nu era doar un mod de a disciplina o societate ostilă și înfricoșată, ci și un mod de emancipare a indivizilor ca membri ai claselor și categoriilor licite prin participarea la îndeplinirea scopurilor regimului, intenționând să creeze – în combinație cu alte practici și discursuri precum discursul beneficiului, violența fizică, discursul justiției populare – o comunitate politică. Ulterior, există o tranziție spre reificarea acțiunilor (care erau înainte descrise dinamic) și spre depolitizarea actorilor (anterior emancipați prin intermediul violenței) și, implicit, către eliminarea violenței din discurs. Aceasta ar putea fi o consecință a unor modificări conștiente de strategie din partea partidului, dar și a transformărilor la nivel structural din discursul oficial (discursul fiind o condiție restrictivă, dar și permisivă pentru practica socială). Intrate violent în politică pe când abia existau ca actori politici autonomi, clasele și categoriile comunismului au fost progresiv deposedate de capacitatea de acțiune pe măsură ce începeau să existe cu adevărat ca actori politici.⁵¹

⁵⁰ „Dacă ficțiunea modernă inițială a contractului social a creat condițiile politicii moderne dinamice, contractul social comunist era o încercare aproape contrară de a menține *statu quo*-ul politic.” Jiří Přibáň, „Political dissent, human rights, and legal transformations: Communist and Post-Communist Experiences”, *East European Politics and Societies*, vol. 19, 2005, p. 560.

⁵¹ Mă gândesc aici îndeosebi la activizarea produsă în alte țări socialiste la sfârșitul anilor '70 și chiar în România (greva de la Lupeni din 1977 sau înființarea SLOMR). Una dintre modalitățile de argumentare a grevei din 1977 este preluată tocmai din discursul „tradiției de luptă” a clasei muncitoare, atât de frecvent în propaganda regimului Ceaușescu.

Pentru un tablou mai detaliat al violenței în socialism, sunt de studiat două direcții, ambele putând furniza elemente care să modifice concluziile acestui articol: (i) zone clar circumscrise ale discursului oficial, precum discursul în materie de politică externă, discursul penal și cel medical (mai ales în legătură cu problema interzicerii avorturilor și (ii) relația complexă între discursul oficial și practicile de zi cu zi.

Dezbateri ideologice în cadrul Consfăturilor de la Moscova din 1957 și 1960. Perspective române, chineze și sovietice

Mihai Croitor

Universitatea „Babeș-Bolyai”

The Moscow meetings of representatives of the Communist and Workers' parties in 1957 and 1960, represents a turning point in the study of the Sino-Soviet split. During the Moscow meeting of 1957, the Sino-Soviet differences occurred with less intensity, Chinese objections referring to issues such as: the transition from capitalism to socialism, the problem of war and peace or peaceful coexistence. Moderate position adopted by Mao Zedong is explicable given that at that time, People's Republic of China enjoyed a substantial Soviet economic aid. But during the Moscow meeting of 1960 (after the withdrawal of Soviet experts from China, in July), Sino-Soviet differences have degenerated into a broad debate on principles that would guide the international communist movement. Therefore, Sino-Soviet rift became visible, the two parties engaging in the polemic on the general line of the international communist movement. Regarding the attitude of policy makers in Bucharest we must say that it was identical with the position assumed by the Kremlin leaders.

Keywords: Marxism, Revisionism, Dogmatism, Communism, Sino-Soviet Split

În octombrie 1956, Moscova propunea convocarea unei consfătuiri internaționale a partidelor comuniste și muncitorești, menită a reconfirma "primatul ideologic" al Kremlinului, serios afectat de consecințele raportului secret, rostit la 25 februarie 1956 de către Nikita Hrușciov. Această consfătuire urma a se organiza la Moscova, între 14-16 noiembrie 1957, cu prilejul aniversării a 40 de ani de la Revoluția din Octombrie. În paralel, înaintea Consfăturii de la Moscova, liderii PCUS au elaborat proiectul unei declarații comune ce a fost distribuit partidelor comuniste care urmau să participe la această reuniune. Întâlnirea de la Moscova va reuni într-o primă fază 12 delegații reprezentând statele socialiste,¹ o a doua parte a Consfăturii (privind "Manifestul Păcii") întrunind delegații din 68 de țări.²

¹ Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare DANIC), Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.1/1957, ff.8-11

² "1957 decembrie 14. Expunerea lui Chivu Stoica, șeful delegației PMR la Consfăturile partidelor comuniste și muncitorești care au avut loc la Moscova în zilele de 14-16 noiembrie și 16-19 noiembrie 1957", în Dan Cătănuș, *Între Beijing și Moscova. România și*

Delegația română prezentă la Moscova urma a fi condusă de către Gh. Gheorghiu-Dej, însă în ultimul moment, acesta l-a desemnat pe Chivu Stoica, liderul PMR acuzând "simptomele" unei gripe severe.³ În fapt, refuzul liderului român de a conduce delegația PMR la Moscova, trebuie identificat în atitudinea adoptată de Iugoslavia față de inițiativa Kremlinului, Iosip Broz Tito refuzând să participe la consfătuire. Paul Niculescu-Mizil acreditează ideea potrivit căreia refuzul liderului PRM trebuie pus pe seama unor "motive politice", respectiv reticența lui Dej în a mai participa la o "excomunicare" a iugoslavilor, având în vedere experiența neplăcută din noiembrie 1949. Iugoslavii se opuneau formulei "în frunte cu Uniunea Sovietică" ce denota în accepțiunea iugoslavă rolul de hegemon exercitat de Uniunea Sovietică. Prin urmare Tito i-a delegat pe Kardelj și Vlahovici să participe doar la a doua consfătuire (cea privind "Manifestul Păcii"), refuzând să semneze Declarația de la Moscova.⁴ Activitatea Consfătuirii de la Moscova nu a debutat sub auspicii de bun augur, pe aeroportul Vnucovo, avionul ce transporta delegația română întâmpinând dificultăți la aterizare. Incidentul aviatic a provocat moartea lui Grigore Preoteasa (membru în Biroul Politic, fost ministru de externe și proaspăt numit secretar al CC al PMR), iar Alexandru Moghioroș, Ștefan Voitec și Leonte Răutu au necesitat îngrijiri medicale, fiind spitalizați. Pe cale de consecință, la dezbaterile Consfătuirii au participat doar Chivu Stoica, Nicolae Ceaușescu și Ștefan Voicu.⁵

Pe parcursul desfășurării festivităților de la Moscova, prilejuite de aniversarea a 40 de ani de la Revoluția din Octombrie, s-a luat decizia înlocuirii proiectului de declarație redactat de PCUS cu unul comun, sovieto-chinez, în care se afirma faptul că Uniunea Sovietică se afla "în fruntea țărilor socialiste", precum și rolul PCUS

conflictul sovieto-chinez, vol. I, 1957-1965, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2004, p.27

³ Dan Cătănuș, "PMR și evoluțiile ideologice din lagărul comunist. De la Revoluția ungară din 1956 la Consfătuirea de la Moscova din noiembrie 1957", în *Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă*, vol. II, Ed. Polirom, Iași, 2004, p.191

⁴ Paul Niculescu-Mizil, *De la comintern la comunismul național*, Ed. Evenimentul Românesc, București, 2001, pp.55, 68-69

⁵ *Ibidem*, p.67

de „a organiza consfătuiri periodice ale partidelor frățești”.⁶ În cadrul discursului său din 14 noiembrie 1957, Nikita Hrușciov a militat pentru semnarea unanimă a textului „Declarației”, acțiune văzută ca „o demonstrație convingătoare a unității și coeziunii comuniștilor din țările socialiste, care formează nucleul întregii mișcări comuniste mondiale”.⁷ Liderul comunist chinez, Mao Zedong a susținut poziția lui Hrușciov afirmând:

„Ținând seama de toate acestea, trebuie să existe în rândurile noastre o țară, un partid care să poată convoca în orice moment o consfătuire. «În frunte cu» și «convocarea consfătuirilor» - este aproape unul și același lucru. Din moment ce avem nevoie de un cap, cine să fie capul? Dacă nu «în frunte cu Uniunea Sovietică» atunci cine să fie «în frunte»? În ordine alfabetică? Albania? Vietnamul, tov. Ho Și Min? Alte țări? Noi, China, nu putem să ne situăm în frunte. (...) De aceea consider, în primul rând, că este necesar să recunoaștem rolul de frunte al P.C.U.S., că este necesar să recunoaștem P.C.U.S. ca inițiator al convocării consfătuirii; în al doilea rând, consider că aceasta nu ne aduce prejudicii în prezent.”⁸

Discursul liderului chinez trebuie, însă, citit și în alți termeni. La momentul respectiv, asistența militară sovietică acordată Chinei era una consistentă, motiv pentru care Mao Zedong nu a recurs la retorica discursivă pe care o utiliza în cadrul întâlnirilor PCC, retorică în centrul căreia se afla „șovinismul de mare putere” pe care URSS îl afișa în raporturile sale cu „partidele frățești”. Totuși, liderul chinez nu s-a sfiit să atace doctrina „coexistenței pașnice”, promovată de Nikita Hrușciov, afirmând:

„Văd și simt că acum ne găsim temporar într-un punct de cotitură, suflă două vânturi, de la apus și de la răsărit. În China este un proverb: «sau vântul de la răsărit va învinge vântul din apus sau cel din apus va învinge pe cel din răsărit», care pe care.”⁹

⁶ "1957 decembrie 14. Expunerea lui Chivu Stoica, șeful delegației PMR la Consfătuirile partidelor comuniste și muncitorești care au avut loc la Moscova în zilele de 14-16 noiembrie și 16-19 noiembrie 1957", p.27

⁷ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.1/1957, f.14

⁸ *Ibidem*, ff.18-21

⁹ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.2/1957, f.22

Delegația PMR nu a formulat observații referitoare la proiectul de declarație, mărginindu-se la a ridica unele sugestii privind redactarea acestuia.¹⁰ De altfel, Nicolae Ceaușescu a fost numit membru în comisia de redactare, iar Ștefan Voicu a fost ales în Secretariatul Consfătuirii.¹¹ Poziția asumată de reprezentanții PMR în chestiunea „rolului conducător” a fost una atipică, în discursul său, Chivu Stoica utilizând următoarea formulă:

"O sarcină principală, care stă astăzi în fața clasei muncitoare și a tuturor popoarelor este lupta pentru pace. Unitatea țărilor socialiste în frunte cu puternica Uniune Sovietică și Marea Chină Populară, constituie o forță invincibilă în calea planurilor imperialiste de război".¹²

O atare poziție era conformă celei aprobate de către Gh. Gheorghiu-Dej chiar înainte de plecarea delegației PMR la Moscova. Deși incidentul aviatic de pe aeroportul Vnucovo a distrus documentele delegației române, acestea au fost din nou elaborate, conform indicațiilor liderului PMR. De altfel, pe tot parcursul Consfătuirii, delegația PMR a transmis constant Bucureștiului informații cu privire la dezbaterile de la Moscova. Potrivit lui Paul Niculescu-Mizil, principalele indicații transmise de către Gh. Gheorghiu-Dej fuseseră acelea de „a nu ieși în față” și de „a nu accentua tensiunile și divergențele”.¹³ Chiar dacă animozitățile dintre URSS și China se aflau într-un stadiu incipient, liderii comuniști români erau probabil la curent cu poziția chineză privind „șovinizmul de mare putere” practicat de Uniunea Sovietică. Astfel, poate fi explicată formula „în frunte cu puternica Uniune Sovietică și Marea Chină Populară”, utilizată de Chivu Stoica în discursul său.

Atitudinea delegației poloneze față de proiectul declarației comune, a fost una presărată de reproșuri. Astfel, Gomulka s-a opus introducerii în textul declarației a formulei "în frunte cu Uniunea Sovietică", împotrivindu-se totodată, ideii potrivit căreia PCUS, în colaborarea cu "partidele frățești" avea să convoace următoarele consfătuiri.¹⁴

¹⁰ Dan Cătănuș, "PMR și evoluțiile ideologice din lagărul comunist. De la Revoluția ungară din 1956 la Consfătuirea de la Moscova din noiembrie 1957", p.195

¹¹ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.1/1957, ff.3-4

¹² DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.6/1957, f. 3

¹³ Paul Niculescu-Mizil, *op.cit.*, p.69

¹⁴ Vezi în acest sens : DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.2/1957, f.9

Obiecțiile poloneze au fost respinse de către delegații prezenți la Consfătuire, iar reprezentanții PMR le-au catalogat drept „nemarxiste, pline de confuzii apologetice și iluzii reformiste”.¹⁵ În privința propunerii potrivit căreia PCUS urma a fi însărcinată pentru convocarea viitoarelor consfătuiri ale partidelor comuniste, s-a ajuns la un compromis, potrivit căruia prevederea în cauză rămânea pe mai departe valabilă, însă nu era publicată.¹⁶ În final, textul declarației Consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești a fost votat în unanimitate de toate cele 12 delegații prezente.¹⁷ La finalul Consfătuirii, Mao Zedong și-a declarat totalul acord cu principiile enunțate în textul „Declarației”, acestea fiind în opinia liderului chinez, obținute prin „metoda consultărilor”, absentă pe parcursul perioadei staliniste.¹⁸

În contextul deteriorării relațiilor sovieto-chineze, liderii PCC au abandonat linia „unității”, angajându-se cu PCUS într-o dispută publică și cu privire la „culisele” elaborării „Declarației” de la Moscova din anul 1957. Un raport MAE detalia eforturile chineze de răspândire a materialelor proprii de propagandă. În acest sens materialele privitoare la „polemica liniei generale” au făcut obiectul unor transmisiuni prescurtate la stațiile de radio centrale și locale, fiind totodată publicate prin intermediul unor broșuri traduse în 14 limbi (inclusiv rusă, engleză, germană și spaniolă), distribuite gratuit și expuse în locurile publice (hoteluri, aeroporturi, gări, întreprinderi, chiar și în avioane și trenuri).¹⁹ Prin urmare, considerăm util apelul la

¹⁵ „1957 decembrie 14. Expunerea lui Chivu Stoica, șeful delegației PMR la Consfătuirile partidelor comuniste și muncitorești care au avut loc la Moscova în zilele de 14-16 noiembrie și 16-19 noiembrie 1957”, p.28

¹⁶ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.1/1957, f.5

¹⁷ Victoria sovieticilor era însă una parțială: reprezentanții Uniunii Comuniștilor din Iugoslavia, precum și cei ai P.C. Italian și ai P.C. Francez, au refuzat să ia parte la dezbaterile privind adoptarea declarației comune a reprezentanților partidelor comuniste. Vezi în acest sens: Paul Niculescu-Mizil, *op.cit.*, p.55-57. Pentru o perspectivă mai detaliată asupra textului declarației adoptate în cadrul Consfătuirii de la Moscova, vezi: „Declarația Consfătuirii reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești din țările socialiste care a avut loc la Moscova între 14 și 16 noiembrie 1957”, *Scânteia*, an XXVII, nr.4068, 22 noiembrie 1957, pp.1, 3

¹⁸ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.1/1957, f.78

¹⁹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare AMAE), Fond China, Problema 20F/1963, vol. IV, f.59

o analiză comparată a documentelor chineze, precum și a acelor provenite din arhivele românești. Astfel, potrivit documentelor chineze, în cadrul consfătuirii menționate, au avut loc dezbateri între PCUS și PCC cu privire la chestiunea „trecerii de la capitalism la socialism”. În acord cu principiile doctrinei „coexistenței pașnice”, liderii sovietici au susținut ideea „trecerii pașnice”, aceasta urmând a se realiza prin „obținerea unei majorități parlamentare și transformarea parlamentului dintr-un instrument al dictaturii burgheze, într-unul al puterii populare”. Delegația chineză s-a opus acestui proiect de declarație invocând ideea potrivit căreia, clasele „asupritoare” nu renunță niciodată la putere.²⁰ La insistențele sovieticilor, însă, liderii PCC au acceptat o formulă de compromis, potrivit căreia, pe lângă formula „majorității parlamentare”, „declarația” sublinia și nevoia de „a lansa o luptă de clasă extraparlamentară, stârpirea rezistenței forțelor reacționare și crearea condițiilor de tranziție pașnică spre revoluția socialistă”.²¹

De altfel, spre nemulțumirea liderului sovietic Nikita Hrușciov, pe parcursul desfășurării lucrărilor Consfătuirii de la Moscova, contrar doctrinei „coexistenței pașnice” și într-un mod dur, Mao Zedong afirma:

„Dacă fiecare ne vom teme de război, cu ce ne vom alege? Noi încă nu am terminat construcția țării noastre, însă dacă imperialismul dorește, noi putem înceta această construcție și ne vom măsura forțele. Mai rău va fi pentru ei”.²²

Arhivele românești confirmă divergențele sovieto-chineze pe marginea „trecerii de la capitalism la socialism”.²³ Astfel, în opinia decidenților politici chinezi:

„În problema trecerii de la capitalism la socialism trebuiesc indicate două posibilități - posibilitatea trecerii pașnice și nepașnice și nu numai una dintre

²⁰ Potrivit formulei invocate de reprezentanții PCC: „Leninismul ne învață, iar experiența confirmă (...) clasele conducătoare nu renunță voluntar la putere”. Vezi în acest sens: „The Origin and Development of the Differences Between the Leadership of the CPSU and Ourselves, September 6, 1963”, în *The Polemic on the General Line of the International Communist Movement*, Foreign Languages Press, Peking, 1965, pp.71-72

²¹ *Ibidem*

²² DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.2/1957, f.26

²³ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.28/1964, vol.II, f.25

ele. Aceasta va fi o atitudine mai elastică care ne va da posibilitatea să păstrăm oricând inițiativa sub raport politic."²⁴

Deși nu excludeau posibilitatea „tregerii de la capitalism la socialism” pe cale pașnică „în condițiile unor schimbări radicale intervenite în situația internațională sau internă”, liderii comuniști chinezi susțineau faptul că „burghezia nu va părăsi de bună voie arena istorică”, această ipoteză fiind validată de „legea generală a luptei de clasă”.²⁵ Totodată, în opinia decidenților chinezi, posibilitatea trecerii pașnice de la capitalism la socialism nu trebuia exacerbată în condițiile în care „după cât știm, în prezent în nicio țară nu există încă o astfel de posibilitate reală”, iar adoptarea unei astfel de viziuni pacifiste nu ar provoca „slăbirea reacționismului burgheziei și adormirea ei”.²⁶ Obținerea unei „majorități parlamentare” nu avea să aducă cu sine instaurarea socialismului în țările capitaliste, liderii comuniști chinezi considerând că o atare majoritate parlamentară „nu înseamnă sfărâmarea vechii mașini de stat (în primul rând a forțelor armate) și crearea unei mașini de stat noi (în primul rând a forțelor armate)”. În plus o atare posibilitatea nu deposea „burghezia” de pârgurile de putere, aceasta având la dispoziție posibilitatea anulării alegerilor sau modificarea constituției.²⁷ Introducerea de către sovietici în textul declarației, și a sintagmei „luptă de clasă extraparlamentară”, orientată împotriva „forțelor reacționare”, ca o condiție *sine qua non* a „tranziției pașnice” către socialism a fost de natură să calmeze obiecțiile chineze în această chestiune.²⁸

Cu o mai mică intensitate s-au manifestat criticile chineze în „problema războiului și a păcii”. Textul declarației Consfătuirii de la Moscova din 1957 sublinia faptul că „partidele comuniste consideră lupta pentru pace drept sarcina lor primordială”,²⁹ o atare viziune corespunzând doctrinei „coexistenței pașnice” promovate de către

²⁴ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.8C/1960, f.93 (sau "Outline of Views on the Question of Peaceful Transition, November 10, 1957", în *The Polemic on the General Line of the International Communist Movement*, pp.105-108)

²⁵ *Ibidem*

²⁶ *Ibidem*, f.94

²⁷ *Ibidem*, f.95

²⁸ "The Origin and Development of the Differences Between the Leadership of the CPSU and Ourselves, September 6, 1963", pp.71-72

²⁹ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.28/1964, vol.II, f.40

sovietici. Însă, potrivit unei declarații a guvernului sovietic, din 21 septembrie 1963, în cursul desfășurării Consfătuirii de la Moscova, în noiembrie 1957, Mao Zedong a susținut public, spre uimirea lui Hrușciiov, posibilitatea izbucnirii unui război nuclear:

„S-ar putea să fie (victime omenеști - n.a.) o treime din cei 2 700 000 de oameni (sic!) ... Dacă vom avea război va fi folosită arma atomică și cu hidrogen. Personal cred că asupra întregii lumi se vor abate asemenea suferințe, de pe urma cărora va pieri o jumătate din omenire sau poate și mai mult de jumătate ... În schimb imperialismul va fi distrus în întregime și în întreaga lume va rămâne doar socialismul, iar într-o jumătate de secol sau într-un secol populația va spori din nou chiar mai mult de jumătate”.³⁰

O altă obiecție a delegației chineze la Consfătuirea de la Moscova a vizat tezele impuse de Congresul al XX-lea al PCUS, în viziunea oficialilor chinezi procesul de destalinizare lansat de către Hrușciiov se repercutase negativ asupra unității blocului comunist. Această obiecție va fi abandonată ulterior, rațiunile unei atare acțiuni, rezidând, în opinia liderilor PCC în situația "dificilă" în care se afla, la momentul respectiv, conducerea PCUS.³¹

Ideea compromisului chinez în privința chestiunii semnificației Congresului al XX-lea al PCUS a fost reluată și pe parcursul discuțiilor din China dintre delegația română condusă de Ion Gheorghe Maurer și reprezentanții PCC (martie 1964). Bunăoară, în cursul discuțiilor din 4 martie 1964, președintele RPC, Liu Shaoqi, afirma:

"(...) ei (sovieticii - n.a.) au insistat să se înscrie în Declarație că Congresul al XX-lea al PCUS este un congres bun. Noi ne-am opus acestei păreri. Atunci ei ne-au spus că au nevoie din considerente de ordin intern de înscrierea acestui lucru în Declarație și ne-au cerut ca să le facem neapărat concesii.”³²

Nu achiesăm la ideea propusă de autoritățile chineze, potrivit cărora la momentul respectiv, dată fiind situația "dificilă" în care se afla conducerea PCUS ar fi abandonat atitudinea polemică față de textul declarației. În realitate la momentul respectiv colaborarea sovieto-chineză în domeniul economic și militar atingea cotele maxi-

³⁰ *Ibidem*, f.41

³¹ *Ibidem*, f. 27 (sau "The Origin and Development of the Differences Between the Leadership of the CPSU and Ourselves, September 6, 1963", p.74)

³² DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.29/1964, f.21

me, și drept urmare, liderii PCC nu doreau iscarea unei polemici ideologice cu Kremlinul, pe seama Congresului al XX-lea al PCUS. De altfel, tensiunile sovieto-chineze vor izbucni abia în cursul anului 1958, pe fondul proiectelor sovietice de construire a unei stații radio cu rază lungă de acțiune. Publicare documentelor chineze referitoare la Consfătuirea de la Moscova din noiembrie 1957, abia în contextul "polemicii liniei generale" de la începutul anilor '60, prezintă, în mod cert, pericolul "exacerbării" opoziției chineze pe parcursul lucrărilor Consfătuirii menționate.

Pe parcursul desfășurării Consfătuirii de la București (iunie 1960)³³, se exprimase „părerea comună” potrivit căreia era necesară convocarea unei Consfături a partidelor comuniste și muncitorești, inițiativa convocării acesteia aparținând PCUS. Consfătuirea urma a se desfășura, la fel ca și cea din 1957, în luna noiembrie 1960, cu prilejul aniversării "marii Revoluții Socialiste din Octombrie".³⁴

Pentru elaborarea proiectului de Declarație s-a luat inițiativa constituirii unei „Comisii Redacționale”, ce cuprindea reprezentanții a 26 de partide comuniste și muncitorești, comisie ce își va desfășura activitatea pe parcursul unei luni (septembrie-octombrie 1960). PMR a fost reprezentată în această comisie printr-o delegație condusă de Petre Borilă (membru al Biroului Politic al CC al PMR, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri), delegație ce-i includea și pe Ștefan Voicu (membru al Biroului Politic al CC al PMR, redactor-șef al revistei „Lupta de clasă”) și Constantin Lăzărescu (membru supleant al CC al PMR, adjunct al șefului Secției Relații Externe a CC al PMR). Delegația sovietică, alcătuită din 7 membri, era condusă de ideologul principal al PCUS, A.M. Suslov, incluzându-i printre alții pe F. R. Koslov, P.N. Pospelov, B.N. Ponomariov și I. V. Adropov. Delegația cea mai numeroasă în cadrul comisiei redacționale avea să fie cea chineză (condusă de către Deng Xiaoping) alcătuită din 9 membri, printre care: Peng Zhen, Kang Sheng, Yang Shangkun, Hu Qiaomu, Lu Dingyi.³⁵

³³ Pentru o perspectivă mai amplă asupra Consfătuirii de la București, vezi: Mihai Croitor, *România și conflictul sovieto-chinez (1956-1971)*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2009, pp.174-188

³⁴ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.28/1964, vol.II, f.31.

³⁵ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.60/1960, ff.37-42

Totodată, în septembrie 1960 au fost organizate întâlniri separate între delegația sovietică și cea chineză, scopul declarat al acestor întâlniri fiind aplanarea divergențelor ideologice dintre cele două partide. Spre deosebire de Consfătuirea din 1957, pozițiile divergente asumate de PCUS și PCC au crescut considerabil, incluzând: aprecierea conținutului epocii contemporane, caracteristica noii etape a crizei generale a capitalismului, posibilitatea preîntâmpinării războiului și asigurării păcii, coexistența pașnică, războaiele locale, lupta de eliberare națională, ajutorul economic acordat noilor state independente, formele de trecere de la capitalism la socialism, lupta împotriva revizionismului și dogmatismului, comunismul național, condamnarea fracționismului, problemele relațiilor dintre partidele frățești, "problema cultului personalității".³⁶

La scurt timp după ce a ajuns la Moscova, delegația PMR a fost primită de F.R. Koslov, secretar al CC al PCUS. Pe parcursul discuțiilor, Koslov a relatat delegației române cursul convorbirilor sovieto-chineze, ce se desfășuraseră la Moscova pe parcursul a cinci zile. Oficialul sovietic remarca reticența delegației PCC de a discuta problemele de fond (cele referitoare la principiile noii Declarații) în favoarea divergențelor sovieto-chineze pe linie de stat și partid. Astfel, au fost reluate discuțiile dintre cele două partide în legătură cu intenția sovietică de amplasare a stației radio în China, a formării unei flote comune, a retragerii consilierilor sovietici din China etc. Pe linie de partid, delegații chinezi reluasera ofensiva împotriva atitudinii „patriarhale” pe care sovieticii o adoptaseră la București.³⁷ Expunerea oficialului sovietic este confirmată și de documentele chineze potrivit cărora, delegația chineză reproșase factorilor decizionali de la Moscova și atitudinea "împăciuitoare" pe care o adoptaseră față de "imperialismul american" (aluzie la "spiritul de la Camp David", 1959), în detrimentul mișcării comuniste internaționale.³⁸ În conformitate cu documentele românești, pe parcursul negocierilor sovieto-chineze din septembrie 1960, reprezentanții chinezi "au evitat abordarea problemelor teoretice de principiu și au pus accentul pe

³⁶ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.28/1964, vol.II, f.31

³⁷ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.60/1960, f.200

³⁸ "The Origin and Development of the Differences Between the Leadership of the CPSU and Ourselves, September 6, 1963", p.84

discutarea unor aspecte secundare ale problemelor", precum poziția URSS față de conflictul chino-indian, "spiritul de la Camp David", retragerea experților sovietici din China etc.³⁹

Totodată, delegația PMR a primit și un proiect sovietic al viitoarei Declarații, proiect ce urma a face obiectul completărilor în cadrul lucrărilor Comisiei Redacționale.⁴⁰ Ideea propusă de către factorii decizionali de la Kremlin, se va solda, ulterior, cu un eșec, proiectul propus de către sovietici (cuprinzând 51 de pagini) determinând apariția unui contraproiect, elaborat de către autoritățile chineze, conținând, de asemenea, 51 de pagini.⁴¹

La 7 octombrie 1960, în cadrul discursului rostit în plenul Comisiei Redacționale, Petre Borilă aprecia proiectul sovietic ca fiind caracterizat "printr-o poziție clară, marxist-leninistă în problemele fundamentale ale situației internaționale actuale și ale mișcării comuniste internaționale (...)".⁴² Totodată, liderul delegației române contesta ideile elaborate de către Deng Xiaoping în privința caracterului epocii contemporane și a coexistenței pașnice. Pornind de la menționarea în proiectul de Declarație a faptului că "astăzi nu imperialismul, ci socialismul determină conținutul principal, direcția principală și particularitățile principale ale dezvoltării societății românești", Petre Borilă sublinia "acordul formal" al delegației chineze în această chestiune. În opinia oficialului român, delegația chineză acceptase această formulă, numai după ce menționase faptul că o asemenea interpretare a caracterului epocii contemporane este în total acord cu cele trei articole publicate în broșura "Trăiască leninismul", în aprilie 1960.⁴³ Petre Borilă contesta poziția chineză subliniind faptul că tezele

³⁹ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.28/1964, vol.II, f.31

⁴⁰ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.60/1960, ff.201-202

⁴¹ "1960 octombrie 24. Stenograma ședinței Biroului Politic al CC al PMR cu privire la lucrările comisiei pregătitoare a Conferinței partidelor comuniste și muncitorești de la Moscova", în Dan Cătănuș, *Între Beijing și Moscova. România și conflictul sovieto-chinez*, vol. I, p.112

⁴² DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.60/1960, f.1

⁴³ Broșura "Trăiască leninismul" fusese publicată în aprilie 1960 cu prilejul împlinirii a 90 de ani de la nașterea lui Lenin. În fapt, broșura în cauză conținea trei articole: "Long Live Leninism" publicat în "Hongqi", "Forward Along the Path of the Great Lenin!", apărut în "Renmin Ribao" și "Unite Under Lenin's Revolutionary Banner", articol semnat de Lu Dingyi, director al Departamentului de Propagandă al PCC (1954-1966). Vezi în acest sens: *Long Live Leninism*, Foreign Languages Press, Peking, 1960, *passim*

expuse în broșura în cauză exprimau tocmai opusul mențiunii prezente în proiectul de declarație, respectiv „imperialismul determină conținutul și direcția principală a dezvoltării societății contemporane”.⁴⁴ În privința chestiunii coexistenței pașnice, delegatul român contesta teoria chineză a „inevitabilității războiului”, după ce la 6 octombrie 1960, în discursul său Deng Xiaoping afirmase faptul că „pericolul pentru noi ar consta nu în negarea coexistenței pașnice, ci în negarea pericolului de război”.⁴⁵ Petre Borilă își încheia discursul condamnând imixtiunile chineze în politica PMR prin distribuirea unor publicații chineze traduse în limba română, precum și prin discuții cu unii activiști de partid, caracterizând acțiunile în cauză drept „procedee netovărășești, nepartinice”.⁴⁶

În cadrul Comisiei Redacționale, dezbaterile pe marginea proiectului de Declarație aveau să fie furtunoase. Atitudinea delegației PMR față de proiectul propus de către sovietici, fusese expusă de către Petre Borilă la 7 octombrie 1960, când liderul delegației române susținuse în totalitate proiectul sovietic, solicitând chiar, dezvoltarea unor chestiuni, tratate insuficient, după părerea oficialului român, pe parcursul documentului. Însă unitatea de opinii nu avea să fie o constantă a lucrărilor Comisiei Redacționale. Principala opoziție la adresa proiectului de Declarație, aparținea PCC, sprijinit de delegațiile din Albania, Vietnam, Indonezia, Coreea de Nord și într-o măsură mai mică de reprezentanții partidelor comuniste din Japonia, Australia și America Latină.⁴⁷ Spre exemplu, în cadrul ședinței din 14 octombrie, delegația franceză, condusă de Raymond Guyot, a venit cu propunerea de a se introduce în textul proiectului de Declarației, ideea potrivit căreia „garanția absolută a excluderii războiului din viața societății va fi atunci când socialismul va învinge în principalele țări capitaliste înaintate”.⁴⁸ Deși propunerea franceză avea la bază o idee enunțată de Maurice Thorez în cadrul unui discurs, delegația

⁴⁴ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.60/1960, f.9-10

⁴⁵ *Ibidem*, f.11

⁴⁶ *Ibidem*, f.14

⁴⁷ "1960 decembrie 19-20. Stenograma ședinței plene a CC al PMR în care a fost discutat raportul lui Gh. Gheorghiu-Dej cu privire la Conferința partidelor comuniste și muncitorești de la Moscova din noiembrie 1960", în Dan Cătănuș, *Între Beijing și Moscova. România și conflictul sovieto-chinez*, vol. I, p.118

⁴⁸ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.60/1960, f.191

franceză va renunța la introducerea acesteia în textul Declarației. Ideea franceză, însă, va fi preluată imediat de către delegația chineză, care a solicitat imperios introducerea acesteia în proiectul de Declarație. La sfârșitul ședinței din 14 octombrie 1960, majoritatea participanților se pronunțaseră pentru introducerea propunerii franceze (acum preluată de delegația chineză) în Declarație, urmând ca problema să fie reluată în cadrul ședinței Secretariatului Comisiei Redacționale din 20 octombrie 1960. La 19 octombrie 1960, însă, delegația română fusese prevenită de omologii sovietici cu privire la faptul că Nikita Hrușciov se pronunțase împotriva adoptării unei atare propuneri, care în opinia liderului sovietic era „demobilizatoare” și putea „da naștere la diferite interpretări îndeosebi în Occident.”⁴⁹ În cadrul ședinței din 20 octombrie 1960, a Secretariatului Comisiei Redacționale, B.N. Ponomariov a adus în discuție, din nou, propunerea franceză, susținută de delegația chineză, în vederea adoptării unei hotărâri definitive. Delegația chineză, însă, a considerat inoportună dezbaterăa unei „probleme rezolvate în unanimitate”, iar invocând probleme de procedură și solicitând stenograma discuțiilor din 14 octombrie, reprezentanții PCC au solicitat imperios introducerea ideii în cauză, în cadrul proiectului de Declarație. Majoritatea delegațiilor prezente, la îndemnul Kremlinului, s-au pronunțat împotriva unei atare idei. Poziției adoptate de reprezentanții PCC i s-au raliat delegațiile din Albania, Vietnam, Indonezia, Japonia și Australia, în timp ce delegația coreeană s-a abținut de la a face comentarii pe marginea acestui subiect. Datorită lipsei unei unanimități, problema în cauză a rămas deschisă.⁵⁰

Controverse aprinse a stârnit și capitolul din proiectul de Declarație, referitor la „natura sistemului socialist mondial”. Proiectul în cauză stipula faptul că „în natura sistemului socialist mondial nu sunt cauze obiective pentru contradicții și conflicte între popoarele și statele care fac parte din acest sistem”.⁵¹ Într-o atare situație, delegația chineză a propus adăugarea ideii potrivit căreia „nu sunt cauze

⁴⁹ *Ibidem*

⁵⁰ *Ibidem*

⁵¹ "1960 decembrie 19-20. Stenograma ședinței plenare a CC al PMR în care a fost discutat raportul lui Gh. Gheorghiu-Dej cu privire la Conferința partidelor comuniste și muncitorești de la Moscova din noiembrie 1960", p.119

obiective pentru contradicții antagonice între popoarele și statele sistemului mondial socialist sau cauze obiective care ar putea servi drept barieră pentru rezolvarea justă a contradicțiilor neantagonice între aceste state".⁵² Propunerea chineză, însă, a fost respinsă, doar șeful delegației maghiare, Nemes Dezsó (membru al Biroului Politic al CC al PMSU, redactor-șef al ziarului „Nepszabadsag”)⁵³, pronunțându-se în favoarea ideii potrivit căreia între statele socialiste nu sunt cauze obiective pentru contradicții antagonice. Însă, în privința existenței contradicțiilor neantagonice, Nemes Dezsó a adăugat:

"Rog pe tovarășii chinezi să renunțe la această propunere, pentru că aici se ating probleme pe care nouă ne e extrem de incomod a le pune. Noi avem probleme de graniță între România, Ungaria, Cehoslovacia și altele. De ce trebuie să vorbim în general despre aceasta?"⁵⁴

Deși delegația PCC și-a retras ideea propusă inițial, reprezentanții PMR au catalogat afirmația lui Nemes Dezsó ca fiind "expresia unei atitudini naționaliste, șovine".⁵⁵ În cele din urmă, aparentul impas a fost rezolvat prin trimiterea de către delegația PMSU, a unei stenograme revizuite a discuției în cauză, stenogramă potrivit căreia, Nemes Dezsó, ar fi afirmat:

"Rog delegația chineză să renunțe la completări cu privire la rezolvarea contradicțiilor între țările socialiste, deoarece o asemenea completare poate da imbold discuțiilor cu privire la fostele probleme divergente între state."⁵⁶

Divergențele dintre PCUS și PCC au atins o varietate de subiecte, precum: problema revizionismului, PCUS – centru al mișcării comuniste, inadmisibilitatea activității fracționiste, problema trecerii la socialism, chestiunea „însemnătății” Congreselor XX și XXI ale PCUS, problema cultului personalității etc. „Problema luptei cu revizionismul contemporan și dogmatismul” a fost discutată pe parcursul ședinței Secretariatului Comisiei Redacționale din 18 octombrie 1960. Delegația sovietică a propus ca referirile, din

⁵² *Ibidem*

⁵³ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.60/1960, f.37

⁵⁴ "1960 decembrie 19-20. Stenograma ședinței plenary a CC al PMR în care a fost discutat raportul lui Gh. Gheorghiu-Dej cu privire la Conferința partidelor comuniste și muncitorești de la Moscova din noiembrie 1960", p.119

⁵⁵ *Ibidem*, p.120

⁵⁶ *Ibidem*

proiectul de Declarație, la „revizionismul iugoslav” să se realizeze într-o manieră concentrată, acceptând totodată o parte din propunerile chineze și albaneze, potrivit cărora „revizionistii iugoslavi au trădat marxism-leninismul, au opus UCI (Uniunea Comuniștilor Iugoslavi - n.a.) întregii mișcări internaționale” și prin urmare „trebuie demascați și izolați în continuare de mișcarea muncitorească internațională”.⁵⁷ Delegația chineză, însă, a înaintat o propunere amplă în care „demasca” revizionismul iugoslav și pe Iosip Broz Tito, fără însă, a se referi la faptul că „revizionistii din Iugoslavia au rupt țara de lagărul socialist și au promovat ideile așa-zisului comunism național”.⁵⁸ Majoritatea delegațiilor au susținut propunerea sovietică, motiv pentru care reprezentanții Chinei și Albaniei au solicitat introducerea în proiectul de Declarație, a faptului că autoritățile iugoslave ar fi „opus Declarației de la Moscova (1957 - n.a.) programul lor revizionist” și ar fi promovat o „activitate subversivă de subminare a unității lagărului socialist”.⁵⁹ Propunerea chineză a fost acceptată. Totodată, delegația chineză a solicitat să se elimine din textul proiectului sintagma „comunism național”, pentru a fi înlocuită cu „naționalism burghez”. Propunerea chineză, susținută și de reprezentanții Albaniei și Japoniei a fost respinsă. Prin urmare, chestiunea în cauză a rămas deschisă. În privința atitudinii delegației române, față de această chestiune, trebuie să menționăm faptul că a fost conformă celei impuse de Kremlin, reprezentanții PMR raportând Bucureștilui:

„Delegația noastră a participat activ la aceste discuții. Este semnificativ faptul că tov. Ponamariov a cerut delegației noastre de două ori să vorbească nu în ordinea înscrierii la cuvânt, ci o dată după ce a vorbit delegatul chinez și altădată imediat după delegatul albanez. Asemenea schimbare în ordinea înscrierii la cuvânt, nu a făcut cu nicio altă delegație. Unele idei din luările de cuvânt ale delegației noastre au fost reluate de delegația sovietică la concluziile trase asupra diferitelor probleme.”⁶⁰

Pe parcursul „polemicii liniei generale” autoritățile chineze își vor revendica meritul de a fi introdus în textul Declarației „trădarea

⁵⁷ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.60/1960, f.188

⁵⁸ *Ibidem*

⁵⁹ *Ibidem*, f.189

⁶⁰ *Ibidem*

marxism-leninismului de către liderii Uniunii Comuniștilor Iugoslavi".⁶¹ Însă, discuțiile pe marginea revizionismului și al dogmatismului erau departe de a se fi încheiat. În condițiile în care, ședința din 19 octombrie 1960 a fost amânată, problema revizionismului și dogmatismului a fost reluată pe parcursul lucrărilor Secretariatului Comisiei Redacționale, din 20-21 octombrie 1960. Reprezentanții PCC au solicitat retragerea din textul Declarației a faptului că revizionismul și dogmatismul sunt „în aceeași măsură periculoase”, fiind susținuți în această direcție de delegațiile din Albania, Vietnam, Coreea de Nord, Japonia, Indonezia și Australia.⁶² În cele din urmă s-a luat inițiativa creării unei subcomisii însărcinată „să elaboreze un text acceptabil pentru toți”, text ce a fost votat în unanimitate în cadrul ședinței din 21 octombrie 1960.⁶³ În mod ironic, în anul 1966, în contextul Revoluției Culturale, s-a decis schimbarea denumirii străzii pe care era amplasată Ambasada URSS la Beijing în „Strada Antirevizionismului”.⁶⁴

Problema căilor de trecere la socialism, a suscitat, de asemenea ample dezbateri. Astfel, delegația italiană, condusă de Enrico Berlinguer, în cadrul ședinței Secretariatului Comisiei Redacționale, din 17 octombrie 1960, a solicitat introducerea în textul Declarației a unei formulări care să sublinieze posibilitatea „trecerii pașnice”, fără însă „a neglija posibilitatea trecerii nepașnice”, în condițiile în care activitatea „clasei muncitoare” nu ar trebui să se limiteze doar la „lupta electorală”, ci, dimpotrivă „să folosească cele mai largi și diferite forme ale luptei de masă în vederea cuceririi puterii”. Propunerea reprezentanților Partidului Comunist Italian (PCI) a fost susținută doar de delegația Partidului Comunist Sirian (PCS), condusă de Haled Bagdaș (secretar general al CC al PCS). La rândul lor, delegațiile chineză și japoneză au solicitat eliminarea din proiectul de Declarație, a aserțiunii potrivit căreia trecerea pașnică ar corespunde „cel mai mult intereselor clasei muncitoare”.⁶⁵ În accepțiunea lui

⁶¹ "The Origin and Development of the Differences Between the Leadership of the CPSU and Ourselves, September 6, 1963", p.87

⁶² DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.60/1960, f.192

⁶³ *Ibidem*

⁶⁴ Mihai Croitor, Sanda Borșa, *În numele revoluției: Mao și cultura politică chineză*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2008, pp.342-343

⁶⁵ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.60/1960, f.185

Kang Sheng, „posibilitățile trecerii pașnice vor crește numai atunci când socialismul va învinge în majoritatea țărilor capitaliste”.⁶⁶ În atare condiții, delegatul Partidului Comunist din Indonezia, Adjiotrop Iusuf a solicitat includerea în proiectul de declarație a ideii potrivit căreia „alegerea căii de trecere, rămâne la latitudinea fiecărui partid”.⁶⁷ Propunerea indoneziană a fost acceptată, Comisia Redacțională evocând necesitatea introducerii în proiectul de declarație a unui pasaj, care să sublinieze faptul că „în fiecare țară calea de trecere la socialism este determinată de condițiile concrete istorice”.⁶⁸ Pe parcursul desfășurării disputei ideologice dintre Kremlin și Beijing, reprezentanții PCC subliniau următoarele: „în numele «trecerii pașnice» el (Hrușciov - n.a.) a încercat prin toate mijloacele să blocheze mișcările revoluționare ale popoarelor din țările capitaliste, solicitându-le să aleagă așa-numita cale parlamentară legală”.⁶⁹

Controverse a stârnit și „problema însemnătății Congreselor XX și XXI ale PCUS”. Reprezentanții Partidului Comunist Cehoslovac (PCCS), conduși de Vladimir Koucki, au înaintat propunerea introducerii în textul Declarației a unui pasaj referitor la „însemnătatea experienței PCUS pentru întreaga mișcare comunistă internațională”.⁷⁰ Pe aceeași linie de idei, delegația poloneză, condusă de Zenon Kliszko, a adăugat necesitatea includerii în proiectul de Declarație a „însemnătății” Congreselor XX și XXI ale PCUS. Delegația chineză se va declara de acord cu introducerea în textul Declarației a unei aprecieri referitoare la „experiența înaintată a PCUS”, însă, se va opune includerii în proiect a „însemnătății” Congreselor XX și XXI ale PCUS din două rațiuni: hotărârile adoptate de congresul unui partid „nu sunt obligatorii pentru alte partide”; PCC nu împărtășea „toate hotărârile Congresului al XX-lea al PCUS”.⁷¹

Dezbaterile privind „înlăturarea urmărilor nefaste ale cultului personalității” s-au caracterizat, din nou, printr-o opoziție chineză. Bunăoară, delegația chineză a solicitat eliminarea din proiectul

⁶⁶ *Ibidem*

⁶⁷ *Ibidem*

⁶⁸ *Ibidem*

⁶⁹ "Why Khrushchev Fell, November 21, 1964", în *The Polemic on the General Line of the International Communist Movement*, p.486

⁷⁰ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.60/1960, f.186

⁷¹ *Ibidem*

Declarației a pasajului referitor la „înlăturarea urmărilor nefaste ale cultului personalității” și înlocuirea acestuia cu câteva idei privind „raporturile dintre mase, clasă, partid și conducători”.⁷² Discuțiile pe marginea acestei chestiuni, au continuat și pe parcursul ședinței Secretariatului Comisiei Redacționale, din 18 octombrie 1960. Adoptând o atitudine de compromis, delegația PCUS a propus o nouă formulare a pasajului referitor la „înlăturarea urmărilor nefaste ale cultului personalității”, ținându-se seamă și de „unele propuneri” înaintate de reprezentanții PCC. Delegația chineză s-a opus din nou propunerii sovietice, formulând trei rațiuni: nu acceptau „negarea defăimătoare a activității lui Stalin”; urmările cultului personalității s-au manifestat numai în „unele țări”; PCC a fost singurul partid care „nu a negat latura pozitivă, principală a activității lui Stalin”.⁷³ Într-adevăr, PCC fusese singurul partid comunist care publicase încă din 5 aprilie 1956, în „Renmin Ribao”, un amplu articol, intitulat „On the Historical Experience of the Dictatorship of the Proletariat”, pe parcursul căruia, în ciuda greșelilor comise, Stalin era etichetat drept un „mare marxist-leninist”.⁷⁴ Delegația sovietică, prin B.N. Ponomarev, a replicat citind excerpte din discursurile rostite de către Deng Xiaoping și Liu Shaoqi pe parcursul desfășurării Congresului al VIII-lea al PCC (septembrie 1956), discursuri în cuprinsul cărora se releva faptul că „hotărârile Congresului XX al PCUS, în problema cultului personalității au avut (o - n.a.) influență pozitivă asupra partidelor comuniste din lumea întreagă (...)”.⁷⁵ Prin urmare, propunerea chineză a fost respinsă. Totuși, chestiunea „urmărilor nefaste ale cultului personalității” a rămas deschisă, tocmai datorită inflexibilității delegației chineze.⁷⁶ În contextul „polemicii linei generale”, autoritățile chineze aveau să-i reproșeze lui Hrușciov faptul că „sub pretextul «combaterii cultului personalității» l-a luat în derâdere pe Stalin, lider al PCUS și al poporului sovietic”.⁷⁷ În opinia decidenților

⁷² *Ibidem*, ff.186-187

⁷³ *Ibidem*

⁷⁴ Vezi în acest sens: "On the Historical Experience of the Dictatorship of the Proletariat, April 5, 1956", în *The Historical Experience of the Dictatorship of the Proletariat*, Foreign Languages Press, Peking, 1959, p.18

⁷⁵ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.60/1960, f.187

⁷⁶ *Ibidem*

⁷⁷ "Why Khrushchev Fell, November 21, 1964", p.485

politici chinezi, „opunându-se lui Stalin, el (Hrușciov - n.a.) se opunea marxism-leninismului”.⁷⁸

În cadrul ședinței Secretariatului Comisiei Redacționale, din 20 octombrie 1960, a fost luată în discuție, la propunerea delegației mongole, chestiunea „PCUS - centru al mișcării comuniste și muncitorești internaționale”. Toate delegațiile prezente la discuții s-au declarat de acord cu propunere mongolă, solicitând totodată înlocuirea cuvântului „centru” cu „avangardă” sau „detașament de frunte”. Vii dispute a stârnit, însă, problema inadmisibilității „activității fracționiste și de grup în mișcarea comunistă internațională”, dezbătută pe parcursul ședinței Secretariatului Comisiei redacționale din 20-21 octombrie 1960. Delegația chineză s-a opus adoptării unui atare capitol, fiind susținută de reprezentanții Albaniei, Coreei de Nord, Indoneziei, Japoniei și ulterior, Australiei. În viziunea delegației chineze, „principiul luptei cu fracționismul și activitatea de grup” nu putea fi aplicat asupra mișcării comuniste internaționale, acest principiu fiind valabil doar în interiorul partidelor. Afirmând că „au trecut vremurile Cominternului”, reprezentanții PCC au susținut ideea potrivit căreia „majoritatea nu-și poate impune părerea minorității”, iar obligativitatea deciziilor Comisiei Redacționale este valabilă doar pentru „hotărârile adoptate în unanimitate”.⁷⁹ Prin urmare, chestiunea în cauză a rămas deschisă. În ciuda celor câtorva dezacorduri, activitatea delegației chineze la Moscova a fost evaluată de către factorii decizionali de la Beijing ca fiind una pozitivă, determinând prin intermediul „luptei principiale” numeroase „schimbări majore ale principiilor proiectului de Declarație înaintat de PCUS”.⁸⁰ Discuțiile pe marginea proiectului de Declarație s-au încheiat la 21 octombrie 1960, urmând ca acesta să fie suspus aprobării Comisiei Redacționale.⁸¹ Delegația chineză și-a manifestat doar „acordul formal” cu privire la textul proiectului de Declarație, invocând cele cinci probleme care rămăseseră deschise: „excluderea războiului mondial din viața societății”, „însemnătatea” Congreselor XX și XXI

⁷⁸ *Ibidem*

⁷⁹ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.60/1960, f.192

⁸⁰ "The Origin and Development of the Differences Between the Leadership of the CPSU and Ourselves, September 6, 1963", p.85

⁸¹ Pentru o perspectivă mai amplă asupra proiectului de Declarație, vezi: DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.60/1960, ff.119-183

ale PCUS, „urmările nefaste” ale cultului personalității, revizionismul iugoslav definit nu ca „naționalism burghez” ci ca și „comunism național” și în fine, inadmisibilitatea „activității fracționiste” în mișcarea comunistă internațională.⁸²

Pe parcursul întâlnirii protocolare, din 22 octombrie 1960, cu delegații celor 26 de partide, liderul sovietic avea să rostească un discurs cantonat pe două chestiuni: formula „în frunte cu Uniunea Sovietică” și problemele „trecerii la socialism”. În legătură cu prima chestiune, liderul sovietic s-a pronunțat împotriva utilizării sintagmei „în frunte cu Uniunea Sovietică”, o atare formulă aparținând trecutului, „când Uniunea Sovietică era singura țară socialistă”. În privința formelor de trecere la socialism, Nikita Hrușciiov afirma:

„Fără îndoială că luptând pentru apărarea păcii noi luptăm pentru victoria socialismului. Dar dacă este vorba ca prin război să se ajungă la socialism, dacă cineva susține că socialismul va învinge numai cu ajutorul războiului, atunci eu ies din rândurile partidului comunist. A spune că socialismul poate să învingă numai cu ajutorul războiului, aceasta înseamnă a nu avea încredere, în forța ideilor noastre, a ideilor socialismului. Numai dușmanii noștri spun că noi dorim războiul pentru a obține victoria socialismului. Putem ajunge la socialism fără de război (sic!)”.⁸³

În replică, Deng Xiaoping va afirma faptul că nu considera că există „vreun partid care să vrea victoria socialismului pe cale de război”.⁸⁴ În mod cert, răspunsul lui Deng Xiaoping era o simplă formulă diplomatică, în condițiile în care, după cum am mai arătat, în anul 1957, la Moscova, liderul chinez Mao Zedong punea deschis problema izbucnirii unui război nuclear, de pe urma căruia „va pieri o jumătate din omenire sau poate și mai mult de jumătate”.⁸⁵ Privind retrospectiv evenimentele petrecute la Moscova în noiembrie 1960, autoritățile chineze afirmă:

„Spre exemplu, am avut diferențe de opinie cu privire la chestiunea Congresului al XX-lea al PCUS și în (problema - n.a.) formelor de trecere de la capitalism la socialism, dar din considerație față de necesitățile PCUS și

⁸² "1960 decembrie 19-20. Stenograma ședinței plenare a CC al PMR în care a fost discutat raportul lui Gh. Gheorghiu-Dej cu privire la Conferința partidelor comuniste și muncitorești de la Moscova din noiembrie 1960", p.121

⁸³ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.60/1960, f.196

⁸⁴ *Ibidem*, f.198

⁸⁵ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.28/1964, vol.II, f.41

ale altor partide frățești am fost de acord cu includerea aceluiași formulări, cu privire la aceste două chestiuni, ca în Declarația din 1957".⁸⁶

În privința formulei „în frunte cu Uniunea Sovietică”, Deng Xiaoping susținea faptul că utilizarea sintagmei în cauză era o chestiune ce ținea de „condițiile istorice”. Astfel, în accepțiunea liderului delegației chineze:

„Faptul că PCUS trebuie să fie în fruntea țărilor socialiste este condiționat de condițiile istorice (sic!). Niciun partid nu poate juca rolul PCUS. Problema «în frunte» și «Problema Uniunii Sovietice ca centru al mișcării muncitorești internaționale» sunt de aceeași categorie, pe când problema «egalității între partide» este o problemă de alt ordin”.⁸⁷

Temperamentalul lider sovietic, va cataloga afirmația lui Deng Xiaoping potrivit căreia utilizarea formulei „în frunte cu Uniunea Sovietică” era un rezultat direct al condițiilor istorice, drept o „insultă”, Hrușciov construindu-și răspunsul pe ideea luptei URSS „pentru egalitate între partide”.⁸⁸

Desfășurată între 10 noiembrie - 1 decembrie 1960, Consfătuirea de la Moscova va reuni delegații reprezentând 81 de partide comuniste și muncitorești, din cele 87 existente. Auspiciile sub care va debuta consfătuirea în cauză, însă, nu vor fi de bun augur, liderii sovietici distribuind tuturor delegațiilor prezente la Moscova, scrisoarea de răspuns a CC al PCUS la epistola CC al PCC din 10 septembrie 1960. Potrivit documentelor românești și chineze, în fața demersurilor sovietice, atitudinea factorilor decizionali de la Beijing, a fost una de indignare:

„Ignorând dorința (delegației - n.a.) chineze precum și a mai multor delegații de a elimina diferențele (de opinie - n.a.) și a întări unitatea, în ajunul întâlnirii (de la Moscova - n.a.) conducerea PCUS a distribuit reprezentanților partidelor frățești prezenți la Moscova o scrisoare de 127 de pagini, ce ataca Partidul Comunist Chinez, mai sălbatic ca oricând, provocând astfel o puternică controversă”.⁸⁹

⁸⁶ „The Origin and Development of the Differences Between the Leadership of the CPSU and Ourselves, September 6, 1963”, p.87

⁸⁷ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.60/1960, f.198

⁸⁸ *Ibidem*, ff.198-199

⁸⁹ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.28/1964, vol.II, f.31 (sau „The Origin and Development of the Differences Between the Leadership of the CPSU and Ourselves, September 6, 1963”, p.85)

Lucrările Consfătuirii au fost deschise, la 10 noiembrie 1960 de Nikita Hrușciov, al cărui consistent discurs fusese structurat pe 6 capitole: „Epoca noastră – epoca triumfului marxism-leninismului”, „Construcția desfășurată a comunismului în URSS și perspectivele dezvoltării sistemului socialist mondial”, „Preîntâmpinarea unui război - problema tuturor problemelor”, „Lichidarea colonialismului și căile dezvoltării țărilor eliberate”, „Unele probleme ideologice ale mișcării comuniste”, „Pentru continua coeziune a mișcării noastre pe baza principiilor marxism-leninismului”.⁹⁰ Caracterizat de către Gh. Gheorghiu-Dej drept o „cuvântare strălucită”,⁹¹ discursul liderului sovietic releva punctele de vedere adoptate de reprezentanții PCUS pe parcursul desfășurării ședințelor Secretariatului Comisiei Redacționale. Hrușciov nu se va sfii în a recurge la atacuri voalate la adresa celor cinci puncte divergente. Astfel, abordând indirect ideea chineză privind inevitabilitatea războiului, liderul sovietic afirma:

„Unii spun că n-avem de ce să ne temem de un război mondial, dat fiind că el va accelera pieirea definitivă a capitalismului. Deși noi suntem pentru pieirea cât mai grabnică a capitalismului nu împărtășim totuși un astfel de punct de vedere. Noi suntem împotriva războiului, pentru că, înainte de toate ne gândim la destinele omenirii și, în primul rând, la prezentul și viitorul avangărzii ei, a forței ei conducătoare – clasa muncitoare.”⁹²

De altfel, teza inevitabilității războiului va deveni o constantă a polemicii liniei generale, desfășurate la începutul anilor '60 ai secolului trecut. Potrivit documentelor românești și chineze, la 19 noiembrie 1963, PCC critica PCUS pentru atitudinea de „fetișism nuclear și șantaj nuclear”, precum și pentru alianța de facto cu „imperialismul american”:

„Călăuziți de această teorie de fetișism nuclear și șantaj nuclear, liderii PCUS susțin că drumul către apărarea păcii în lume (...) este ca cele două puteri nucleare, Statele Unite și Uniunea Sovietică să coopereze în rezolvarea problemelor mondiale”.⁹³

⁹⁰ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.72/1960, ff.213-266

⁹¹ „1960 decembrie 19-20. Stenograma ședinței plenare a CC al PMR în care a fost discutat raportul lui Gh. Gheorghiu-Dej cu privire la Conferința partidelor comuniste și muncitorești de la Moscova din noiembrie 1960”, p.122

⁹² DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.72/1960, f.238

⁹³ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.28/1964, vol.II, ff.44-45 (sau „Two Different Lines on the Question of War and Peace, November 19, 1963”, în *The Polemic on the General Line of the International Communist Movement*, p.245)

Dezvoltarea „teoriei fetișismului nuclear” venea pe fondul acuzațiilor proferate de liderii sovietici la adresa PCC, în cadrul scrisorii deschise a CC al PCUS, adresată tuturor organizațiilor de partid din Uniunea Sovietică, la 14 iulie 1963:

„Tovarășii chinezi, subapreciază, în mod evident, întregul pericol al unui război termonuclear. «Bomba atomică este un tigru de hârtie» ea «nu este nicidecum îngrozitoare», afirmă ei. Important e, spun ei, să se pună capăt cât mai curând posibil imperialismului, dar pe ce cale, cu ce pierderi se va obține aceasta, este o problemă, chipurile, secundară. Secundară pentru cine, putem întreba – pentru sutele de milioane de oameni care ar fi condamnați la moarte dacă o bombă termonucleară ar fi detonată?»⁹⁴

În discursul său din 10 noiembrie 1960, Nikita Hrușciov va atinge și alte chestiuni ideologice divergente, precum „forme de trecere la socialism”, revizionismul iugoslav privit ca și „comunism național” sau „sectarismul”. În privința formelor de trecere la socialism, liderul sovietic distingea între „calea pașnică” și cea „nepașnică”, adăugând ideea potrivit căreia „intereselor clasei muncitoare, ale maselor populare, le corespunde înfăptuirea revoluției pe cale pașnică”. Desigur, liderul PCUS nu excludea nici folosirea „căii nepașnice” în eventualitatea în care „clasele dominante răspund la revoluție (sic!) cu violență”, toate aceste idei fiind prezentate ca fiind în conformitate cu hotărârile Congresului al XX-lea al PCUS.⁹⁵ Liderii UCI erau acuzați de faptul că uzând de ideile „comunismului național” au „rupt țara de lagărul socialist și pun economia ei în dependență de alocațiile și alte pomeni (sic!) ale imperialismului american”.⁹⁶ Cunoscut fiind radicalismul maoismului, precum și consecințele nefaste ale Marelui Salt Înainte,⁹⁷ aflat în plină desfășurare, liderul sovietic va defini „sectarismul” astfel:

⁹⁴ *Ibidem*, f.43 (sau "Open Letter of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union to All Party Organizations, to All Communists of the Soviet Union, July 14, 1963", în *The Polemic on the General Line of the International Communist Movement*, pp.542-543)

⁹⁵ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.72/1960, ff.254-255

⁹⁶ *Ibidem*, f.257

⁹⁷ În vederea preconizatei vizite a liderului român, Nicolae Ceaușescu, în China (iunie 1971), fusese alcătuită, la 10 mai 1971, o sinteză privind istoria Chinei. Privitor la efectele dezastruoase ale Marelui Salt Înainte, aceasta consemna doar: "Consecințele «marelui salt» ca și ale calamităților naturale din anii 1959-1961 au determinat o stagnare a economiei naționale, necesitând o perioadă de aproape 4 ani de «reglementare»". (DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.42/1971, f.182).

„Dogmatismul dă naștere anchilozării sectariste, care împiedică unirea clasei muncitoare, a tuturor forțelor progresiste în jurul partidelor comuniste. Trăsătura caracteristică a sectarismului este ultrarevoluționarismul tipător, încercarea de a sări peste etapele necesare de dezvoltare”.⁹⁸

În replică, la 14 noiembrie 1960, liderul delegației chineze, Deng Xiaoping, va rosti un amplu discurs, cu privire la divergențele sovieto-chineze. Considerat de către Gh. Gheorghiu-Dej ca fiind caracterizat „prin lipsă de sinceritate, prin duplicitate”,⁹⁹ discursul ideologului-șef al PCC debuta cu un caustic răspuns la scrisoarea CC al PCC din 5 noiembrie 1960, distribuită în rândul delegațiilor participante la Consfătuirea partidelor comuniste și muncitorești de la Moscova. Manifestându-și convingerea fermă pentru necesitatea asigurării „coeziunii mișcării comuniste internaționale”, Deng Xiaoping denunța atitudinea adoptată de liderii sovietici pe parcursul scrisorii din 5 noiembrie 1960, acuzând PCUS de faptul că „s-a năpustit din nou cu atacuri febrile, într-o formă și mai largă, asupra Partidului Comunist Chinez și conducătorului său, tov. Mao Zedong”.¹⁰⁰ În opinia oficialului chinez, acțiunea PCUS de discreditare a PCC continuase și în perioada imediată Consfătuirii de la București, presa sovietică, precum și cea a unor „partide frățești” publicând „sute de articole împotriva așa-numitului «dogmatism» și a «sectarismului»” dovedit de liderii chinezi.¹⁰¹ Prin urmare, din perspectiva autorităților chineze, scopul scrisorii CC al PCUS din 5 noiembrie 1960 rezida în dorința sovietică de a-l discredita pe Mao Zedong, precum și în „a semăna discordie între Partidul Comunist Chinez și alte partide frățești”.¹⁰² Nu e surprinzător faptul că liderul PMR, Gh. Gheorghiu-Dej, referindu-se la caracterul discursului rostit de către Deng Xiaoping, afirma: „(...) cuvântarea reprezentantului P.C. Chinez a contrastat și ca fond și ca ton de cele ale marii majorități a vorbitorilor”.¹⁰³

⁹⁸ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.72/1960, f.259

⁹⁹ "1960 decembrie 19-20. Stenograma ședinței plenare a CC al PMR în care a fost discutat raportul lui Gh. Gheorghiu-Dej cu privire la Conferința partidelor comuniste și muncitorești de la Moscova din noiembrie 1960", p.122

¹⁰⁰ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.74/1960, f.2

¹⁰¹ *Ibidem*, f.76

¹⁰² *Ibidem*, f.9

¹⁰³ "1960 decembrie 19-20. Stenograma ședinței plenare a CC al PMR în care a fost discutat raportul lui Gh. Gheorghiu-Dej cu privire la Conferința partidelor comuniste și muncitorești de la Moscova din noiembrie 1960", p.122

Pe parcursul asprului rechizitoriu chinez, vor fi luate în discuție chestiuni divergente, precum: problema păcii și a războiului, neajunsurile coexistenței pașnice, trecerea de la capitalism la socialism sau dreptul de a purcede la o interpretare proprie a teoriei lui Marx. În privința primei chestiuni, „problema păcii și a războiului”, Deng Xiaoping va sublinia faptul că întreaga politică chineză se baza pe cele cinci principii ale coexistenței pașnice, enunțate încă din 1954. Însă, „războiul contemporan” era văzut ca decurgând din „natura capitalismului”, „izvorul” ostilităților armate fiind „imperialismul”.¹⁰⁴ În această ordine de idei, secretarul-general al PCC se va vedea pus în situația de a explica afirmația lui Mao Zedong, din timpul Consfăturii de la Moscova, din 1957, afirmație care punea deschis problema unui război nuclear, cu toate consecințele nefaste pe care acesta le presupunea.¹⁰⁵ Potrivit secretarului general al PCC:

„Unii consideră că în cazul unui război nuclear omenirea va pieri. De fapt aceasta înseamnă că în acest caz nu rămâne decât capitularea în fața politicii imperialiste de șantaj nuclear. Având în vedere această părere, tov. Mao Zedong a arătat că în cazul dezlănțuirii de către imperialiști a unui război nuclear, chiar dacă, în cazul extrem, va pieri jumătate din omenire perspectiva omenirii va fi totuși luminoasă. Tov. Mao Zedong, pe de o parte a combătut vederile pesimiste, potrivit cărora într-un război nuclear va pieri omenirea, iar pe de altă parte, ia în considerare pe deplin, consecințele serioase ale unui război nuclear”.¹⁰⁶

Considerând doctrina coexistenței pașnice drept „numai un aspect al liniei generale de politică externă a fiecărui stat socialist”, Deng Xiaoping contesta ideea potrivit căreia aceasta ar reprezenta „calea spre socialism în plan mondial”.¹⁰⁷ Implicit, reprezentantul chinez sublinia neajunsurile Congresului al XX-lea în privința „tregerii de la capitalism la socialism”, prin accentul exagerat pus pe principiul căii pașnice:

„(...) greșelile Congresului al XX-lea al PCUS se reduc în principal la două momente: pe de o parte, Congresul al XX-lea privește trecerea pașnică numai ca o folosire a parlamentului burghez, iar pe de altă parte, el neagă necesitatea pregătirii concomitente pentru două posibilități - pentru trecerea

¹⁰⁴ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.74/1960, ff.16-18

¹⁰⁵ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.28/1964, vol.II, f.41

¹⁰⁶ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.74/1960, f.19

¹⁰⁷ *Ibidem*, f.27

pașnică și nepașnică - în fiecare țară care va înfăptui trecerea la socialism (...)
Noi considerăm tezele Congresului al XX-lea al PCUS cu privire la trecerea
pașnică drept unilaterale și greșite.¹⁰⁸

Un ultim aspect analizat de către Deng Xiaoping viza dreptul liderilor PCC de a interpreta preceptele marxismului într-o manieră proprie. Astfel, deși recunoștea caracterul just al „adevărului general al marxism-leninismului”, secretarul-general al PCC milita și pentru necesitatea „îmbinării adevărului general al marxismului cu practica concretă a Chinei”, proces descris drept „chinezirea marxismului”. În argumentarea acestei idei, Deng Xiaoping va invoca un citat din V. I. Lenin, potrivit căruia teoria lui Marx oferea „doar tezele generale conducătoare” ce vor cunoaște particularități distincte de la țară la țară.¹⁰⁹

Pe parcursul desfășurării lucrărilor Consfătuirii de la Moscova a partidelor comuniste și muncitorești, luările de poziție chineze și sovietice vor continua, fără însă un rezultat notabil. În privința atitudinii delegației PMR, fidelitatea față de Moscova era fără putință de tăgadă, după cum chiar Gh. Gheorghiu-Dej, invocând principul majorității, afirma:

„Pentru a caracteriza atmosfera pe care au căutat s-o creeze în consfătuire tovarășii chinezi și cei aflați sub influența lor, dificultățile care au trebuit să fie învinse pentru a se asigura încheierea cu succes a Consfătuirii, vreau să relatez următorul fapt: când tov. Hrușciiov și-a rostit cele două cuvântări ale sale, covârșitoarea majoritate a participanților le-a salutat în picioare, cu puternice aplauze. Numai chinezii, albanezii, precum și coreenii, indonezienii, malaiezienii și thailandezii n-au aplaudat și nu s-au ridicat în picioare.”¹¹⁰

Conform Declarației din 1960, contrar tezei chineze a „inevitabilității războiului”, posibilitatea preîntâmpinării unui nou război mondial era una reală, mișcarea comunistă asumându-și misiunea, aproape „mistică” a „izbăvirii omenirii încă din epoca actuală, de coșmarul unui nou război mondial”.¹¹¹ Totodată, la propunerea delegației sovietice s-a introdus un pasaj potrivit căruia „victoria

¹⁰⁸ *Ibidem*, ff.38-39

¹⁰⁹ *Ibidem*, f.51

¹¹⁰ "1960 decembrie 19-20. Stenograma ședinței plenare a CC al PMR în care a fost discutat raportul lui Gh. Gheorghiu-Dej cu privire la Conferința partidelor comuniste și muncitorești de la Moscova din noiembrie 1960", p.126

¹¹¹ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.28/1964, vol.II, ff.45-46

socialismului în lumea întreagă va înlătura definitiv cauzele sociale și raționale ale izbucnirii oricăror războaie".¹¹² Doctrina „coexistenței pașnice” era definită, în ciuda neajunsurilor sale, din perspectivă chineză, drept „baza de neclintit a politicii țărilor socialiste”.¹¹³ Datorită opoziției chineze, chestiunea „condamnării fracționismului” a cunoscut vii dezbateri pe parcursul lucrărilor Consfătuirii de la Moscova. În cele din urmă, la propunerea delegației PMR a fost adoptată o formulă de compromis, potrivit căreia termenul de „fracționism” urma a fi retras din textul Declarației, o atare acțiune fiind menită a atenua opoziția chineză. Propunerea românească, acceptată de către delegația PCUS, nu prevedea, însă, schimbări majore de conținut, ci doar cea a termenului în cauză, textul Declarației urmând a combate pe mai departe „orice tendință de subminare a unității mișcării comuniste”.¹¹⁴ „Însemnătatea” Congreselor XX și XXI al PCUS a fost abordată dintr-o perspectivă indirectă, vagi referiri fiind incluse în cadrul chestiunii „coexistenței pașnice”, precum și în capitolul 7 al Declarației, conform căruia „hotărârile Congresului al XX-lea al PCUS nu numai că au o mare importanță pentru PCUS (...) dar au deschis o etapă nouă în mișcarea comunistă internațională”.¹¹⁵

Semnarea noii Declarații de la Moscova, de către reprezentanții celor 81 de partide comuniste și muncitorești, a constituit un nou prilej de afirmarea a divergențelor sovieto-chineze în cadrul „polemicii liniei generale”. Astfel, în opinia decidenților sovietici, delegația chineză condusă de către Deng Xiaoping își susținuse cu „încăpățănare” propriile viziuni referitoare la mișcarea comunistă internațională, atitudinea chineză schimbându-se doar în momentul „în care pericolul izolării devenise clar”.¹¹⁶ Documentele chineze, acreditează ideea unei „formule de compromis”, în condițiile în care

¹¹² "1960 decembrie 19-20. Stenograma ședinței plenare a CC al PMR în care a fost discutat raportul lui Gh. Gheorghiu-Dej cu privire la Conferința partidelor comuniste și muncitorești de la Moscova din noiembrie 1960", p.128

¹¹³ DANIC, Fond CC al PCR - Secția Relații Externe, dos.28/1964, vol.II, f.51

¹¹⁴ "1960 decembrie 19-20. Stenograma ședinței plenare a CC al PMR în care a fost discutat raportul lui Gh. Gheorghiu-Dej cu privire la Conferința partidelor comuniste și muncitorești de la Moscova din noiembrie 1960", p.127

¹¹⁵ *Ibidem*

¹¹⁶ "Open Letter of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union to All Party Organizations, to All Communists of the Soviet Union, July 14, 1963", p.535

deși delegația din China fusese nevoită să renunțe la o serie de viziuni proprii de dragul „coeziunii” mișcării comuniste, totuși „multe opinii corecte” înaintate de reprezentanții chinezi fuseseră incluse în Declarație. Bunăoară, factorii decizionali de la Beijing își revendicau paternitatea unor principii incluse în Declarația Consfătuirii de la Moscova, precum „tezele” referitoare la „natura neschimbătoare a imperialismului”, a mișcărilor de eliberare națională, a principiului „unanimității” în cadrul consultărilor cu „partidele frățești”, a condamnării trădării marxism-leninismului de către liderii UCI etc.¹¹⁷

În mod categoric, semnarea Declarației de la Moscova a partidelor comuniste și muncitorești a fost rodul unui compromis. Astfel, o parte consistentă a obiecțiilor formulate de către delegația chineză, a produs modificări în textul Declarației, însă, de cele mai multe ori aceste modificări aveau o puternică nuanță semantică, ceea ce a determinat doar insignifiante efecte asupra conținutului final al Declarației. Totuși, nici liderii sovietici nu puteau revendica o victorie totală, în condițiile în care, opoziția chineză pusese mari semne de întrebare asupra rezultatului final al Consfătuirii, iar contestarea primatului ideologic al Kremlinului fusese cât se poate de evidentă. Din perspectivă chineză, Consfătuirea de la Moscova a partidelor comuniste și muncitorești semnificase lupta între linia marxism-leninismului și cea a revizionismului sovietic. Potrivit documentelor chineze:

„Drept urmare a revizionismului lui Hrușciov, primul stat socialist din lume, construit de marele popor sovietic prin sânge și sudoare, privește către pericolul, fără precedent, al restaurației capitaliste. (...) Hrușciov a abolit dictatura proletariatului în Uniunea Sovietică și a instituit o dictatură a clicii revizioniste, condusă de el însuși, respectiv dictatura păturii privilegiate a burgheziei sovietice”.¹¹⁸

În ceea ce privește atitudinea liderilor comuniști români, pe parcursul desfășurării lucrărilor Consfătuirii partidelor comuniste și muncitorești, aceasta a fost conformă comandamentelor ideologice impuse de Kremlin.

¹¹⁷ "The Origin and Development of the Differences Between the Leadership of the CPSU and Ourselves, September 6, 1963", p.87

¹¹⁸ *On Khrushchov's Phoney Communism and its Historical Lessons for the World*, Foreign Languages Press, Peking, 1964, pp.32,42

Recenzii

Luise Schorn-Schütte, *Geschichte Europas in der Frühen Neuzeit: Studien Handbuch 1500-1789*, Paderborn: Schöningh, 2009. [Istoria Europei în perioada modernă timpurie: Manual 1500-1789], p. 386

Luise Schorn-Schütte este autoarea a numeroase cărți și articole dedicate Reformei, a unor biografii de monarhi și a biografiei colective a clerului protestant (dar și a celui catolic) din Europa. Ea s-a impus și prin cultivarea unei direcții în mare măsură inedită în lumea cercetătorilor de astăzi: „comunicarea politică” (Politische Kommunikation)¹. Experiența autoarei în toate aceste domenii, precum și cariera sa universitară se reflectă și în modul în care manualul despre istoria Europei în perioada modernă timpurie a fost conceput. Pe lângă conținutul general și concis, util oricărui student care se apleacă asupra epocii respective, manualul reflectă atât controversele din jurul unor paradigme și fenomene intens dezbătute în istoriografia germană și europeană, cât și propriile concluzii, viziuni sau, mai degrabă, explicații asupra unor procese ce definesc premodernitatea, cum ar fi caracterul „reformei”, existența „absolutismului” sau relevanța unor paradigme (precum confesionalizarea).

Primul capitol este menit să explice *ce este istoria premodernă*, cum a luat naștere conceptul de premodernitate și care este perioada de timp ce-i corespunde. Azeziunea autoarei la decupajul cronologic consacrat în istoriografia germană reiese din titlu: 1500-1789². Atât segmentul temporal ales cât și trăsăturile identificate drept definitorii pentru epoca în cauză (dinamica populației, schimbările de ordin comercial și social, diferențierea formelor de guvernare, sfârșitul unității confesionale occidentale, schimbarea imaginii asupra lumii și expansiunea) lasă însă loc unor mici nuanțări: Europa Centrală și de Est, de exemplu, prezintă trăsăturile unei epoci premoderne „prelungite”, după cum se exprimă Klaus Zernack³. De asemenea, sunt regiuni în Europa de Est care nu au cunoscut multe din trăsăturile identificate de autoare ca fiind definitorii pentru epocă, motiv pentru care Schorn-Schütte a recurs la puține exemple din acest spațiu.

În capitolul „Procese și structuri”, autoarea prezintă realitatea socială a Europei în epoca premodernă: cum a evoluat ea demografic, cum era împărțită societatea, cine erau actorii și care era nivelul lor de influență politică. În această direcție, Schorn-Schütte descrie câteva aspecte generale ale societății europene: „casa” și familia, ordinea economică, dar și transformările petrecute în economia Europei. Structura societății este

¹ *Evangelische Geistlichkeit in der Frühneuzeit. Deren Anteil an der Entfaltung frühmoderner Staatlichkeit und Gesellschaft. Dargestellt am Beispiel des Fürstentums Braunschweig-Wolfenbüttel, der Landgrafschaft Hessen-Kassel und der Stadt Braunschweig*, Gütersloh, 1997; *Die Reformation. Vorgeschichte*, Verlag, Wirkungen, München, 1996 (republicată de patru ori); *Karl V. Kaiser zwischen Mittelalter und Neuzeit*, München, 2000 (republicată de trei ori); *Historische Politikforschung. Eine Einführung*, 160 S., München 2006.

² Unii reprezentanți ai istoriografiei austriece susțin că epoca modernă începe chiar din secolul XVI, ea întinzându-se până la finele Primului Război Mondial. Vezi în acest sens recenta abordare a lui Karl Vocelka în *Geschichte der Neuzeit*, Köln Wien, 2008. În România conceptul de epocă premodernă a fost preluat în special în Transilvania, fiind acceptată astfel formula propusă de istoriografia germană: secolele XVI-XVIII.

³ Klaus Zernack, *Osteuropa. Eine Einführung in seiner Geschichte*, München, 1977, p. 33-41.

privită prin prisma abordărilor tradiționale, pornind de la Stări. În mod firesc, punctul inițial al analizei îl reprezintă nobilimea: din cine era ea alcătuită, ce rol avea și cum s-a adaptat cerințelor modernității. Urmează apoi prezentarea clerului, Schorn-Schütte făcând aici trimitere la propriile abordări privind mobilitatea socială a clerului în premodernitate și formația acestuia. Un punct important al capitoului îl constituie analiza societății urbane, a orașenimii ca Stare („Stand”), precum și a ordinii interioare din orașele Europei (inclusiv transformările survenite în secolul XVIII). Capitolul este completat prin aducerea în discuție a unor categorii sociale aparte, precum militarii, țărani, dar și sărăcimea și marginalizații. În acest mod, autoarea oferă studenților o imagine de ansamblu asupra întregii ordini din societatea europeană premodernă.

Importanța formelor de guvernământ reiese limpede din spațiul alocat lor în carte. În capitolul cu pricina, autoarea descrie pe larg, după modelul lui Aristotel, cele trei forme posibile: monarhia, monarhia mixtă și aristocrația sau republicanismul. Accentul este pus pe Europa Occidentală, de Nord și Centrală. Schorn-Schütte nu doar că descrie aici formele de guvernământ, dar și prezintă evoluția lor în timp, cu fenomenele și domniile cele mai importante. Include date și informații care nu trebuie să lipsească din cultura generală a oricărui student care se ocupă cu istoria! Mai mult, autoarea prezintă și curentele filosofice care serveau „justificării domniei” în epocă (Rechtfertigung): Machiaveli, Botero, Lipsius, Bodin, Hobbes și Locke. În capitolul următor, Schorn-Schütte aduce în discuție rolul Bisericii și relația dintre politică și religie, una dintre cele mai des abordate tematici în istoriografia ultimelor trei decenii. Reforma și urmările ei sunt analizate în capitolul „Ruperea tradiției și transformarea valorilor”, alături de iluminism și sfârșitul epocii premoderne: revoluția franceză. Este, în fond, o modalitate de a explica transformarea societății europene. Dacă Reforma este prezentată în spiritul istoriografiei germane, dar și prin prisma concluziilor autoarei, perioada ulterioară nu este denumită „confesionalizare” - așa cum ne-am obișnuit deja în majoritatea tratatelor -, ci „întărire confesională” („Konfessionsverfestigung”). Autoarea folosește de fapt prilejul pentru a sublinia relevanța noii sintagme, detașându-se astfel de adepții celeilalte paradigme interpretative (p. 221)⁴. În acest context, Schorn-Schütte combate din nou teza modernizării, precizând: „scopul sau/și rezultatul transformării istorice în epoca premodernă nu este centralizarea cât mai mare, ci limitarea domniei monarhice prin control confesional și regional intermediar” (p. 222). Afirmarea este argumentată prin exemple din diferite regiuni ale Europei.

Fiind vorba de un reputat specialist în istorie socială, din manual nu putea lipsi o secțiune dedicată vieții cotidene: copilăria și maturitatea, educația și știința. De asemenea, apar subiecte specifice epocii pe care autoarea o abordează, precum regionalitate, identitate confesională, dar și patriotismul și conștiința națională. Pentru a oferi o imagine completă asupra epocii, autoarea prezintă și fenomenul colonizărilor. Abia la sfârșitul manualului aduce în discuție „comunicarea politică”, o temă pe care ea dezvoltă-o intens în ultimul deceniu de cercetare.

⁴ Vezi articolul ei publicat în anul 1992: „Lutherische Konfessionalisierung? Das Beispiel Braunschweig-Wolfenbüttel (1589-1613)”, în: Hans Chr. Rublack (Hg.), *Konfessionalisierung im Luthertum*, Gütersloh 1992 (= Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 197), p. 163 - 198. De asemenea, „Konfessionalisierung als wissenschaftliches Paradigma?”, în M. G. Müller/W. Eberhard/J. Bahlcke (Hg.), *Konfessionalisierung und Staatsbildung in Ostmitteleuropa*, Stuttgart 1999, p. 63-77.

Manualul profesoarei din Frankfurt oferă o privire de ansamblu asupra epocii premoderne. Deși avem de-a face cu o sinteză, textul integrează și rezultatele unei cercetări de lungă durată. Sunt, în fond, propriile concluzii și cercetări ale autoarei, verificate și utilizate în context. Este o abordare originală destinată studenților, accesibilă însă și altor categorii de cititori interesați de istorie. Manualul este un ghid pentru toți cercetătorii care își propun să analizeze secolele XVI-XVIII.

SEVER CRISTIAN OANCEA
UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”

Joachim Bahlcke, *Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686-1790)* Franz Steiner Verlag Stuttgart, 2005, ISBN 3-515-08764-8, P. 514

În anul 2005 apărea la o prestigioasă editură din Stuttgart cartea lui Joachim Bahlcke despre episcopatul din Ungaria în secolul XVIII. De atunci și până în prezent niciun alt exeget al spațiului central-est european nu a mai atins un subiect similar, pe un areal atât de extins. Este acesta principalul motiv care m-a determinat să mă aplec asupra cărții la peste cinci ani de la editare și să mă întreb: ce reprezintă ea în actualul context de cercetare din Europa Centrală și de Est? Joachim Bahlcke este autorul a numeroase studii de istorie ecleziastică, socială și culturală dedicate spațiului central-est european (Ostmitteleuropa) în perioada modernă timpurie (Frühe Neuzeit)⁵. Preocupările sale au vizat un spațiu larg, iar raportul dintre „stat” și elitele ecleziastice din această regiune a constituit un subiect destul de des abordat de autor⁶.

⁵ *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit. Die Länder der Böhmischen Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft (1526-1619)*, München 1994. A coordonat volumele *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*. Stuttgart 1999, *Die Konstruktion der Vergangenheit. Geschichtsdenken, Traditionsbildung und Selbstdarstellung im frühneuzeitlichen Ostmitteleuropa*, Berlin 2002, *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Leipzig 2006, *Glaubensflüchtlinge. Ursachen Formen und Auswirkungen frühneuzeitlicher Konfessionsmigration in Europa*, Münster 2008.

⁶ Mă refer la următoarele studii: „Aristokraten aus dem Reich auf ungarischen Bischofsstühlen in der frühen Neuzeit. Zur Instrumentalisierung einer geistlichen Elite”, in: *Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete* 23 (1997) 81-103, „Élites religieuses et politiques dans le sud-est de la monarchie des Habsbourg. Clergé, constitution aristocratique et Église d'État en Hongrie à l'époque de Marie-Thérèse”, in: *Les élites régionales (XVIIe-XXe siècle)*. Construction de soi-même et service de l'autre. Époque de recherche en sciences historiques. Hg. v. Jean-Michel Boehler, Christine Lebeau und Bernard Vogler, Strasbourg 2002 (Sciences de l'histoire. Collection publiée par l'Université Marc Bloch de Strasbourg), 215-232, „Damit "das Hungarländische zu Revolutionen und Unruhen geneigte Gebluet mit dem Teutschen temperiret [...] werden möchte" - Deutsche Adelige im ungarischen Episkopat des 17. und 18. Jahrhunderts”. In: Müns, Heike - Weber, Matthias (Hg.): *"Durst nach Erkenntnis..."*. Forschungen zur Kultur

Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie este un model de interpretare a „absolutismului” prin prisma relației dintre un grup social influent al Ungariei medievale și premoderne, clerul superior-episcopatul, și puterea monarhică de la Viena. Avem de-a face, așadar, cu o abordare de istorie socială și ecleziastică. Perioada aleasă de autor se încadrează în epoca modernă timpurie, epocă în care confesionalizarea de tip occidental – cel puțin în forma clasică descrisă de Heinz Schilling și Wolfgang Reinhard – nu se produce și în această zonă. Potrivit autorului, în această regiune “schimbarea confesională nu a atras după sine și schimbare socială” (P. 20). Bahlcke se referă în schimb la un “libertas Kultur”, specific Europei Central-Estice. Așa cum reiese și din titlu, este o abordare care vizează un spațiu întins: Ungaria în accepțiunea medievală a statului (Panonia, Ungaria Superioară, Croația și Slavonia, Banat și Transilvania. Prin urmare analiza presupune construirea unui discurs cu caracter general, dar în același timp comparativ-contextual⁷. Acest fapt reiese limpede din stuctura cărții: împărțirea geografică și evoluția istorică a diecezelor și a tradiției numirii episcopilor (I), relația episcopilor coroanei maghiare cu Viena între 1686-1750 sau perioada “parteneriatului” (II) și perioada autonomiei și a rezistenței din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (III). Autorul reușește astfel să prezinte evoluția generală de la “parteneriat” la “confruntare”, în cadrul evoluției generale: ocuparea Ungariei de către austrieci, revolta lui Rákoczy, Pragmatica Sancțiune, secularizarea, critica clerului etc. El analizează impactul acestor evenimente și fenomene asupra relației dintre episcopat și monarhie (stat), formulând câteva teze asupra secolului XVIII. În acest mod autorul nu se limitează la cadrul strict stat-biserică, ci cuprinde în prezentare întregul mecanism: rolul clerului superior ca stare politică în Ungaria, raportul cu celelalte grupuri confesionale (inclusiv uniții) sau impactul la nivel internațional al politicii vieneze.

În primul capitol, Joachim Bahlcke descrie contextul geografic, politic și confesional al Ungariei. Este capitolul în care istoricul din Stuttgart redă pe scurt evoluția diecezelor din Ungaria, încadrând în acest context și cazul particular al Transilvaniei. Punctul principal al discuției îl reprezintă însă biografia episcopilor: ascensiunea, cariera și numirea lor, fiind date câteva exemple ilustre din cadrul unor mari familii nobiliare (P. 44-150). Analiza scoate în evidență cum își exercita monarhul dreptul exclusiv de numire în comparație cu papalitatea, care nu a reușit să își impună niciun candidat, și în contrast cu Transilvania, unde Status Catholicus reprezenta pentru habsburgi “o așchie în ochi” (P. 350). Tot aici autorul prezintă care erau criteriile de numire în scaunul episcopal: loialitatea și apropierea față de habsburgi, originea socială, experiența administrativă. Capitolul facilitează și înțelegerea alianței dintre monarhi și episcopi (capitolul II): în contextul eliminării otomanilor, monarhii de la Viena și episcopii catolici au încercat reconstruirea Regatului Sfântului Ștefan prin uniformizare confesională-catolică sub conducerea habsburgilor. Astfel s-a năcut “parteneriatul” dintre episcopi și monarhi. În prima jumă-

und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa. München 2007 (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa 29), 79-101.

⁷ Sunt puține sintezele de o asemenea amploare, care să prezinte tezele unui autor pe o perioadă mai îndelungată și pe un spațiu atât de extins. Un reper istoriografic rămâne în acest sens Robert J.W. Evans (*The making of the Habsburg Monarchy: 1500-1700. An interpretation*, Oxford, 1979) și Thomas Winkelbauer (*Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, Vol. II, Wien, Überreuther, 2003).

tate a secolului al XVIII-lea episcopii s-au constituit într-un important susținător al politicii habsburgilor. Autorul observă însă și limitele parteneriatului: în timpul revoltei lui Rákoczy scade rolul clerului la curte. Turnura s-a produs însă abia în a doua jumătate a secolului XVIII, care a condus spre ceea ce Bahlcke numește "confruntarea" (capitolul III).

Confruntarea a fost marcată de evoluția generală din epocă: apropierea de papalitate a episcopatului și, implicit, rezistența față de Viena în contextul reformismului austriac (critica clerului, activitatea lui Adam Ferenc Kollar), precum și în contextul confesional din Europa Centrală. Secularizarea produsă în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, noua rațiune de stat, *Staatsräson* a situat episcopatul catolic singur în lupta împotriva protestanților. În această direcție, Bahlcke oferă două exemple marcante ale conflictului dintre Curte și militantismul catolic tradițional: episcopul Marton Pedany Biro de Weszprem – cu faimoasa publicație anti-protestantă, dar sancționată și de Curte, *Enchridion de Fide* – și episcopul Transilvaniei, Anton Joseph Bajtay⁸. Rămâne totuși o confruntare "limitată", după părerea mea, fiindcă în Transilvania epoca lui Bajtay reprezintă un moment "forte" al Contra-Reformei, iar acțiunile episcopului de Alba erau sprijinite de Curte, cel puțin în câteva aspecte: impunerea catolicilor în magistratele din orașele săsești, aducerea românilor la Unirea cu Roma sau chiar propunerea de convertire colectivă a sașilor la catolicism⁹. Tot în acest capitol, Bahlcke prezintă fenomenele specifice celei de-a doua jumătăți a secolului XVIII din Biserica catolică, precum secularizarea și Ultramontanismul.

Cartea lui Joachim Bahlcke reprezintă un model de abordare: nu pornind de la un studiu de caz¹⁰, ci comparând mai multe situații pentru a oferi o imagine generală asupra unei evoluții din epocă. Ea completează printr-o viziune seculară Istoria Bisericii Catolice, reușind astfel să redea profilul social și politic al episcopatului maghiar în procesul formării statale austriece. Îl redă în afara polemicilor cu care ne-am obișnuit deja pentru Europa Occidentală și detașat de discuțiile cu caracter confesional militant. Se încadrează în contextul unor cercetări care, după anii 90, au cuprins din ce în ce mai mult și spațiul oriental al Monarhiei Habsburgice.

SEVER CRISTIAN OANCEA
UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”

⁸ Este doar un exemplu, care ne face să ne interogăm asupra dimensiunii baroce a politicii confesionale a Mariei Tereza. Evenimentele prezentate de Joachim Bahlcke confirmă, de altfel, tezele lui Grete Klingenstein cu privire la toleranță și intoleranță în secolul XVIII în Austria.

⁹ Vezi în acest sens, Sever Cristian Oancea, "Catholic Seduction or Habsburg Clientele? Confessional Change in the Eighteenth-Century Transylvanian Saxon Society", in *Colloquia* 14 (2008), P. 5-30.

¹⁰ O alternativă la macroistorie este cea a studiilor de caz regionale, al căror discurs este construit pe izvoarele inedite din arhive. Astfel de abordări descriu limitele și succesele politicii absolutiste într-un cadru bine delimitat, dar care coroborate întregesc, argumentează sau deconstruiesc anumite teorii generalizatoare. Mă refer la câteva monografii recent scrise de Jörg Deventer (Silezia, 2003), Ovidiu Ghitta (Ungaria de Est, 2001), Greta Monica Miron (Transilvania, 2008).

Pâinea pruncilor sau Învățătura credinții creștinești, strânsă în mică șumă, editor Florina Ilis, studiu istoric de Ovidiu Ghitta, studiu filologic de Florina Ilieș, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2008, CXII + 136 pp.

Unul dintre reperele fundamentale necesare înțelegerii realității Unirii bisericești a românilor ardeleni cu Scaunul Apostolic al Romei (1697-1700), alături de documentele de arhivă, este desigur literatura religioasă cu caracter catehetic. Aceasta, exprimând un discurs oficial cu clare valențe identitare, ne dezvăluie atât o viziune religioasă culturală a lumii, cât și diversitatea modalităților de a înțelege noțiuni precum unitatea sau alteritatea la nivelul confesiunilor creștine din Principatul Transilvaniei.

Republicarea *Pâinii pruncilor*, într-o reușită ediție critică, redată în caractere latine, reprezintă un punct de mare interes pentru toți cercetătorii care se apleacă asupra Unirii cu Roma și a zădărniciilor istoriei a Bisericii Greco-Catolice din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Semnalată de numeroși cercetători, această ultimă lucrare tipărită în vechea Tipografie a Mitropoliei de la Alba Iulia nu a fost însă până acum studiată într-un mod sistematic. Survolată, mai mult sau mai puțin profund și din multiple perspective precum contextul redactării, structura, elemente particulare de conținut teologic sau aspecte lingvistice, *Pâinea pruncilor* primește în noua ediție o analiză riguroasă a întregului său conținut într-un orizont istoric și ecleziologic bine determinat.

Autorul studiului istoric *Pâinea pruncilor, context istoric, discurs și mize*, Ovidiu Ghita, în prezent conferențiar și decan al Facultății de Istorie și Filozofie din Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, se raportează la lucrarea iezuitului László Baranyi din această perspectivă complexă, încadrând-o în contextul vremii, propunând analize specifice discursului catehetic și identificând rolul pe care acest catehism trebuia să îl aibă în societatea transilvană marcată atunci de o relansare a catolicismului. Folosirea unei metodologii care îmbină analizele de ordin istoric cu cele teologice ne induce ideea că ne aflăm de fapt în fața unui studiu istorico-teologic.

Cercetarea istoricului clujean nu surprinde pe aceia care sunt la curent cu experiența pe care a dovedit-o deja prin publicațiile precedente, în mod deosebit prin valoroasa teză de doctorat intitulată *Nașterea unei biserici. Biserica greco-catolică din Sătmar în primul ei secol de existență (1667-1761)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2001 și prin studiul dedicat *Catehismului* lui Iosif de Camillis: *The first Greek Catholic catechisms in Hungary and Transylvania*, în vol. *Confessional Identity in East-Central Europe* (coordonatori Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta și Graeme Murdock), Ashgate, 2002, p. 153-167.

Lectura prezentării istorice a *Pâinii pruncilor* ne oferă sentimentul cunoașterii unui edificiu conceptual construit cu foarte mare atenție și profesionalism, în care nimic nu este așezat întâmplător, ci reprezintă rodul unei cugetări care articulează logic ansamblul cu detaliile, istoria cu teologia, elementele sociale cu dimensiunea religioasă. Dacă teologii în general sunt foarte atenți la literatura religioasă, însă în interpretarea acesteia pot greși dacă omit relaționarea critică la documentele timpului, iar istoricii se concentrează asupra documentelor istorice, referitoare la Biserică, lăsând pe un loc secundar textele teologice, fapt ce uneori poate condiționa negativ însăși percepția evenimentelor istorice, Ovidiu Ghitta reușește să ne ofere o viziune armonioasă, în care baza arhivistică și *Pâinea pruncilor* contribuie reciproc la reliefa semnificațiilor lor profunde. Altfel spus, autorul surprinde conexiunea existentă între evenimentele și catehism, arătând logica și semnificațiile sale în ambianța existențială – socială, politică și, nu în ultimul rând, religioasă – de la începutul secolului luminilor.

Privită și comparată cu *Bucoavna de la Bălgrad, Pâinea pruncilor* lasă să transpară și mai clar intențiile autorului său, iezuitul misionar Lászlo Baranyi. Coerent cu eclesiologia post-tridentină, potrivit căreia Unirea răsăritenilor cu Scaunul Romei trebuia să se concretizeze în integrarea acestora în Biserica Romană și în separarea lor netă de comuniunea Bisericilor Ortodoxe, textul lui Baranyi constituie și planul doctrinar care trebuia să fie urmat de uniți pentru alinierea lor la standardele și la valorile Reformei Catolice. Finalitatea antieretică este de asemenea evidentă, exprimând preocuparea constantă de delimitare de lumea protestantă.

După prezentarea succintă a biografiei iezuitului Baranyi și a misteriosului traducător Duma Ianăși din Bărăbanț, cercetarea, fără a omite nuanțarea sensului metaforei *pâinii* din titlu pe teme biblic și în raport cu folosirea acesteia în literatura religioasă apuseană, abordează problema surselor textului. Din punct de vedere structural, este sesizat raportul cu *Catehismul (Summa doctrinae christianae)* lui Petrus Canisius. Totuși, comparând conținutul, stilul și limbajul folosit, Ovidiu Ghitta ajunge la concluzia că *Pâinea pruncilor*, departe de a fi o simplă preluare locală a operei lui Canisius, are propria sa fizionomie, imprimată de Baranyi în funcție de provocările concrete la adresa Unirii și a credinței catolice în Transilvania, dar și din prisma propriei sensibilități: „catehismul lui Baranyi oferă suficiente motive pentru a fi privit, totuși, ca unul plin de personalitate, purtător al mărcii inconfundabile a celui care l-a creat. Edificat pe baza minimală ce trebuia să se regăsească în toate elaboratele din acea categorie, el constituie un bun exemplu că, dincolo de aparențele create de tendința generală de standardizare, producția de manuale catehetice din epocă n-a fost deloc stereotipă” (p. XLVIII). Toate acestea primesc o relevanță aparte dacă sunt raportate la statutul și misiunea de *teolog iezuit* pe lângă episcopul unit, manifestând un mod de a concepe relația cu uniții și acțiunea catehetică în mijlocul lor.

Dincolo de analizele subtile dedicate conținutului teologic, între care o relevanță aparte o au cele de ordin eclesiologic deoarece surprind accentul pus pe elementele unificatoare, pe esențialul credinței catolice, istoricul clujean subliniază o dimensiune specifică lui Baranyi: modul în care încearcă, desigur tot în spirit post-tridentin, să definească și să delimiteze ritul autentic de numeroasele practici greșite și superstiții împământenite în rândul poporului, dar și precizarea atentă a formelor și a răutății păcatului. Așadar, pe lângă baza esențială a credinței și a moralei catolice, *Pâinea pruncilor* are și o importantă componentă de ordin ritual sacramental și devoțional, specifice, surprinzător, *latinilor*.

Plecând de la toate aceste elemente, Ovidiu Ghitta conchide că acest catehism, redactat inițial în limba maghiară – informație confirmată și prin studiul filologic dedicat textului de Florina Ilieș -, a fost destinat inițial comunităților catolice de rit latin din Ardeal; ulterior, a fost adaptat, într-o manieră sumară și diplomatică pentru comunitățile unite.

Considerațiile, bine argumentate, exprimate de Ovidiu Ghitta pun *Pâinea pruncilor* într-o lumină adecvată, reușind să-i stabilească locul, rolul și semnificația avută în Biserica Unită și în societatea transilvană. În același timp, sunt sugerate noi piste de cercetare, importante atât în ambianța istorică, dar și în cea teologică. Una dintre acestea apare tocmai pe baza conștientizării prescripțiilor rituale, de factură latină, care au scăpat până acum cercetătorilor: accentul pus pe componenta rituală latină provine din lipsa timpului necesar adaptării temeinice a unui catehism latin la destinatarii uniți de rit grec sau, dimpotrivă, exprimă voința cardinalului Kollonich de a revizui nu doar elemente de dogmă și de disciplină bisericească, ci și ritualul folosit în Biserica Unită?

Pâinea pruncilor se dovedește a fi, așadar, nu doar o mostră de veche literatură religioasă readusă în atenția cercetătorului și a creștinului de astăzi, ci mai cu seamă un instrument foarte util în descifrarea aspectelor ecleziologice, spirituale și sociale ale zorilor Unirii cu Roma a Bisericii românești din Transilvania. Chiar dacă această lucrare nu a avut destinul pe care i l-a dorit autorul, ea ne oferă însă o indispensabilă cheie de lectură a realității istorice.

CRISTIAN BARTA
UNIVERSITATEA "BABEȘ-BOLYAI"

Laurențiu Streza, Vasile Oltean, Mitropolitul Andrei Șaguna în documentele din Șcheii Brașovului vol. I.: 701 p. + XVI ilustrații; vol. II.: 440 p. + IV ilustrații; vol. III.: 481 p. + VIII ilustrații; ed. Andreiana, Sibiu, 2008-2009.

Libertatea câștigată în urma evenimentelor din decembrie 1989 a însemnat și o relansare a subiectului Andrei Șaguna, atât în mediile istorice laice cât și în cele bisericești. Acum observăm că se reia colaborarea interbelică dintre teologii istorici și istoricii teologi, între facultățile de teologie și cele de istorie, unele Universități inaugurând centre de Istorie a Bisericii, care au drept deziderat recâștigarea și revalorificarea istoriei bisericilor de pe cuprinsul României actuale și a contactelor interbisericești din spațiul sud-est european. Astfel în ultimii douăzeci de ani scurși de la căderea comunismului, istoriografia a făcut progrese semnificative în redescoperirea amplei personalități și a operei mitropolitului Andrei Șaguna. În anul 2008, când s-a aniversat bicentenarul nașterii sale, producția istoriografică a fost de departe cea mai bogată din această perioadă, în marile centre universitare ale țării desfășurându-se simpozioane, aniversări și slujbe de comemorare menite să readucă în fața ochilor contemporaneității persoana mitropolitului Andrei Șaguna.

În categoria documentar – restititivă se încadrează și primele trei volume (dintr-un număr total de șase) de documente editate de către IPS Mitropolit Laurențiu Streza și părintele profesor Vasile Oltean la editura Andreiana din Sibiu în anii 2008 și 2009. Aceste izvoare documentare, descoperite în arhiva istorică a Bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului, fac parte dintr-un număr impresionant de peste 3000 de documente semnate de marele ierarh care s-au conservat, scăpând de vitregiile vremii, dar purtând urmele ultragiilor aduse de cei ce le-au aruncat pe foc (vol. I. p.11). Inițiativa editorilor are drept scop restituirea în sfera cunoașterii a unei serii de „documente oculatate în împrejurări tragice, bine conservate de istorie, în spațiul memoriei arhivistice șcheiene” (vol. I. p.5), dorindu-se astfel a fi „un dar de restaurare a memoriei mărturisitoare” (vol. I. p.7). Aceste documente, ținute în perioada comunistă ascunse în podul Bisericii Sfântul Nicolae din Șchei, reprezintă o parte din cele peste 30.000 de documente catalogate și alte numeroase (44 m liniari) necatalogate existente în muzeul bisericii (vol. I. p.6).

Deoarece obiectul publicării acestor bogate surse arhivistice este reliefaarea cât mai amplă a personalității istorice a lui Andrei Șaguna, alături de documentele semnate de către acesta au fost adăugate și documentele epocii care fac referință la marele arhiereu și a contextului în care și-a desfășurat activitatea. Așezarea și publicarea cronologică a materialului cât și nedefalcarea acestuia pe anumite teme este explicată de către editori prin dorința de a se putea urmări prezența permanentă a ierarhului în viața obștească a enoriașilor săi și preocupările sale continue față de diferitele probleme ale vieții comunităților.

Primul volum, publicat în anul 2008, este structurat pe două secțiuni. Cea dintâi cuprinde: reflexiile editorilor asupra volumului de față și a proiectului în ansamblu, legăturile lui Andrei Șaguna cu Brașovul și dialogul, adeseori intim, al acestuia cu preoții și protopopii, rolul mitropolitului Șaguna văzut prin documentele din Șchei și o prezentare a celor cinci protopopi colaboratori ai lui Șaguna în perioada 1847-1873: Ioan Popasu (1808-1889), Petru Gherman, Ignatie Carabeț, Iosif Barac (1813-1884) și Ioan Petric (1816-1903); iar cea de-a doua înglobează documentele arhivistice dintre anii 1846-1852. Volumul se încheie cu un Indice de nume, un Index de localități, o listă bibliografică și un mănunchi de imagini ilustrând personalități, locuri și documente ale vremii. Scrisorile și circularele acestei perioade adresate direct protopopilor și preoților brașoveni surprind planurile și programul de muncă social-pedagogică pe care noul episcop dorește cu tărie să le implementeze cu scopul ridicării nivelului de educație, moralitate și stare economică a păstorișilor săi, activitatea sa politică și petițională din anii revoluției și din perioada imediat următoare, dar și multa sa grijă față de conduita morală, comportamentul și înfățișarea preoților.

Cel de al doilea volum, apărut în anul 2009, include documentele din perioada 1853-1856 urmând structura celui dintâi cu o împărțire pe două secțiuni. Prima cuprinde o scurtă introducere descriptivă a editorilor asupra conținutului și metodologiei utilizate în editarea materialului, urmate de publicarea Platformei program a Telegrafului Român, anunțată de Aron Florian în anul 1852, după care se continuă prezentarea celor trei preoți cărturari, colaboratori ai lui Andrei Șaguna în această perioadă: protopopul Bartolomeu Baiulescu (1831-1909), protosinghelul Grigorie Pantazi (1825-1855) și protopopul Ioan Meșianu (1828-1916). Cea de a doua secțiune cuprinde documentele arhivistice dintre anii 1853-1856. Volumul se încheie cu un Indice de nume, un Index al localităților și o serie de imagini ilustrându-l pe arhiereul Andrei Șaguna, pe cei trei preoți colaboratori, o ilustrată cu liceul înființat de Șaguna la Brașov, copertile mineiului pe luna octombrie tipărit la Sibiu în 1855, a cuvântărilor ținute cu ocazia înființării gimnaziului românesc brașovean și al monumentului lui Grigorie Pantazi, cât și pozele a cinci biserici construite în perioada păstoririi lui Șaguna. Documentele ne descoperă constantele preocupări ale arhiereului cu privire la *buna organizare a școlilor populare* (p. 45), la îmbunătățirea nivelului de viață al învățătorilor și la proiectul de sprijinire prin stipendii a studenților din seminar și de la gimnaziu. Din materialul arhivistic ies totodată în evidență grijile ierarhului față de *trebile căsătoriilor*, a distribuirii Mineiilor tipărite în Tipografia diecezană după modelul celor de la Râmnic, a Telegrafului Român și a altor cărți. Din paginile volumului se pot urmări și episoadele epistolare din cunoscuta controversă a lui Șaguna cu redacția Gazetei de Transilvania, dar și o latură intimă a vieții sale, anume durerea provocată ierarhului de „*răposarea iubitului meu fiu sufletesc și fratele vostru Protosincelu Grigorie*” (p.250).

Deschizându-se cu Argumentul și o Notă asupra ediției a editorilor, volumul al treilea apărut anul trecut, continuă publicarea surselor din perioada 1857-1860. Filele documentelor ne descoperă și de această dată interesul ierarhului atât față de bunul mers al învățământului brașovean, cât și a ridicării nivelului clerului prin îndemnul însoțit cu dojana arhierească de a achiziționa cărțile publicate în Tipografia diecezană de la Sibiu. Un eveniment, a cărui reverberații se regăsesc pe întreg cuprinsul anului 1858 este conflictul episcopului Andrei Șaguna cu Heliade Rădulescu, a cărui inițiativă de a traduce și comenta Biblia în limba națională la Paris, aduce după sine condamnarea vehementă a acestuia, Șaguna considerând o asemenea inițiativă venită din partea unui laic „*aventurier cu mâini nesfințite și profane*” drept un „*fenomen periculos*” pentru Ortodoxie (pp.107-108). Documentele surprind totodată implicarea episcopului în toate problemele sociale ale

păstoriților săi, pregătirile pentru înființarea ASTREI, cooptarea sa în senatul imperial, noile demersuri pentru (re)înființarea Mitropoliei și rugămințile adresate preoților și dascălilor de a-i trimite informații despre „*orice s-aru afla încă în gura poporului nostru, precum despre Mănăstiri, Episcopii, Mitropoliă, averea bisericească, și altele asemenea*” pentru a scrie „*o Istorie bisericească îndeobște și a Bisericei noastre din Ardealu deosebi*” (p.265). Prezentul tom se încheie, precum cele anterioare, cu un Indice de locuri, de nume și o serie de ilustrații.

Materialul publicat în prezentele volume oferă încă o dată imaginea unui ierarh implicat în viața socială, în mijlocul preoțimii și a păstoriților săi, reușind să corecteze canonic și în duh părintesc, problemele cu care aceștia se confruntau. Restituirea acestor documente arhivistice în sfera circuitului istoriografic, în condiții grafice excepționale, sunt fără-ndoială rezultatul unei munci de șantier ce merită a fi salutăată și urmată pe viitor. Astfel se va reuși o mai bună cunoaștere a personalității mitropolitului Andrei Șaguna și a meritelor sale culturale, politice, naționale, sociale, educaționale și teologice pentru întreaga istorie și cultură românească din Transilvania celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, fiind scos așadar din conul de umbră în care regimul comunist îl împinsese timp de mai bine de patruzeci de ani.

MIRCEA-GHEORGHE ABRUDAN
UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”

Suisheng Zhao (ed.), *China-U.S. Relations Transformed. Perspectives and strategic interactions [Relațiile China-SUA transformate. Perspective și interacțiuni strategice]*, Routledge, London and New York, 2008.

În ultimii ani, ascensiunea Chinei ca putere economică și politică pe scena globală a fost tratată în diferite rânduri, mai ales din perspectiva impactului avut asupra restului statelor dezvoltate. Luându-se în considerare faptul că încă de la sfârșitul anilor '90 SUA a rămas singura superputere la nivel global, discuțiile asupra emergenței Chinei la începutul secolului XXI s-au concentrat în special asupra viziunii cum că aceasta ar fi un pretendent, un „challenger” la dominația globală americană. În ceea ce privește perceperea Chinei de către SUA, s-au conturat două poziții în ultimi ani: o viziune optimistă a celor care consideră că ascensiunea chineză trebuie văzută ca un nou partener de cooperare (perspectiva liberalistă), respectiv o viziune pesimistă care vorbește despre „amenințarea chineză” pentru interesele economice și de securitate americane și care ar deveni o contrapondere la influența SUA, întâi pe plan regional, apoi global (perspectiva realistă). De cealaltă parte, China, chiar dacă are propriile sale interese economice și geostrategice în regiunea Asiei de Sud-Est, nu poate ignora faptul că are nevoie de bune relații cu singura putere dominantă rămasă în sistemul internațional de la începutul secolului XXI. De aceea, doctrina de politică externă promovată în ultimele două decenii de către liderii chinezi a fost bazată pe conceptul „ascensiunii pașnice a Chinei” (introdus de premierul Wen Jiabao în 2003), pentru a asigura vecinii săi asiatici, precum și SUA că nu își propune să conteste puterea în sistemul global actual.

Volumul avut în vedere cuprinde studii realizate de specialiști din China și din Statele Unite ale Americii pe tema relațiilor dintre cele două state. Autorii provin din mediul academic din spațiul chinez și american și au competențe de necontestat asupra temelor tratate, iar analizele sunt extrem de valoroase calitativ. Din subiectele discutate, se

pot desprinde punctele principale de interes în relația SUA-China: diplomație bilaterală și politică externă, securitate (mai ales în regiunea Asiei de Sud-Est), relații comerciale, asigurarea accesului la resurse, precum și interesele regionale ale ambelor puteri. Autorii constată că în două domenii există potențial de conflict între cele două state: problema accesului la resurse (securitatea energetică fiind una dintre prioritățile Chinei aflate într-un rapid proces de dezvoltare economică), respectiv problema influenței în Asia de Sud-Est (incluzându-se și problema Taiwanului), unde China a început să concureze destul de serios în ultimii ani prezența SUA, mai ales în rândul vecinilor săi.

Subiectul prezentului volum se încadrează în linia recentă a interesului acordat emergenței Chinei ca o mare putere economică, mai ales în rândul specialiștilor americani. În fapt resurgența acestei tendințe este mai veche, putându-se numi Zbigniew Brzezinski¹¹ și conceptul său de „triunghi geostrategic”, în care vedea Asia ca un partener al relației cu SUA și Europa, chiar dacă el nu pune un accent atât de mare asupra Chinei, ci mai degrabă asupra Japoniei, aliatul tradițional al SUA în regiune. Totuși, în ultimii ani, chiar și acest autor a început să acorde mai multă atenție afirmării Chinei ca o putere regională și ca posibil rival pentru SUA. În ultimii ani, China este tot mai mult văzută ca un potențial pretendent la puterea hegemonică a SUA, care pe viitor va acumula toate capacitățile necesare, susținute în special de progresul său economic, pentru a contesta deschis dominația americană în lume.¹²

Complexitatea structurii, conferită de orientările și viziunile autorilor, este foarte interesantă. Alături de capitolele introductive, în care editorul tratează viziunea de politică externă a Chinei și implicațiile ascensiunii ei pentru relațiile sino-americane, volumul este organizat în două părți: perspectivele cercetătorilor chinezi și perspectivele cercetătorilor din SUA. Problemele tratate atât de unii, cât și de ceilalți se rezumă la politică externă, asigurarea securității, problema energetică, relații comerciale, punctele de interes pentru ambele părți ale discuției.

Metodologic, studiile își propun să fie analize comparative ale relațiilor sino-americane, concentrate pe diferite domenii de interes. Elementul descriptiv apare doar în prezentarea evoluției discuțiilor bilaterale de la sfârșitul anilor '80 și până în prezent. Pe de altă parte, un element predominant al volumului este constanta pendulare între paradigma realistă și cea liberală de considerare a relațiilor internaționale. Chiar dacă realismul este continuu prezent, în viziuni și terminologie („amenințarea chineză”, „hegemon”, „îngrădirea potențialului economic și militar chinez”, „relație de sumă zero”), se preferă sublinierea nevoii unei abordări liberale în ceea ce privește prezentul, și mai ales viitorul relațiilor dintre cele două state: cooperare în problemele de interes comun, integrarea Chinei în sistemul global și asigurarea că respectă normele impuse, introducerea conceptului de „parte interesată responsabilă” [“responsible stakeholder”].

¹¹ Se pot numi diferite lucrări ale lui Zbigniew Brzezinski în care se tratează problema Asiei de Sud-Est ca un partener de cooperare sau ca un potențial rival pentru puterea SUA. În anii '90, accentul se punea mai puțin pe o Chină ca putere regională, dar totuși cu potențial hegemonic, lucru evident în lucrarea *Marea tablă de șah: supremația americană și imperatiile sale geostrategice*, Univers Enciclopedic, București, 2000. Atenția mai mare acordată Chinei este evidentă în lucrările mai recente, în care nu mai tratează regiunea Asiei de Sud-Est ca punct de interes pentru politica SUA, ci puterea emergentă chineză: *Triada geostrategică: conviețuirea cu China, Europa și Rusia*, Historia, București, 2006.

¹² Vezi Fareed Zakaria, *The Post-American World*, W.W. Norton & Company, New York-London, 2008.

Sursele folosite de autori provin în mare parte din domeniul istoriei, statisticii economice, documentelor oficiale de politică externă sau literaturii de specialitate cu precădere din științele politice. Bibliografia de specialitate cuprinde lucrări referitoare la China și SUA, precum și documente emise de diferite instituții naționale sau regionale cu privire la cele două state. Important este că se introduc în atenția publicului european și american o serie de informații cu privire la China, care în mod normal sunt mai puțin accesibile datorită barierei lingvistice.

Pentru a rămâne în caracterul oarecum predictiv al lucrării, autorii preconizează că viitorul relațiilor sino-americane va fi influențat într-o anumită măsură și de evoluția internă a sistemului politic chinez. Dezvoltarea extrem de rapidă a unei economii de piață în China ridică anumite semne de întrebare asupra viitorului sistemului politic unipartid de aici. Întrucât majoritatea specialiștilor consacrați¹³ care au studiat apariția democrațiilor la sfârșitul secolului XX au legat democratizarea de crearea unor condiții economice favorabile, se ridică problema cum va reacționa pe termen lung conducerea chineză a statului, un aspect de care SUA a fost întotdeauna interesată.

ALEXANDRA TIEANU
UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”

David Runciman, *The Politics of Good Intentions. History, Fear and Hypocrisy in the New World Order [Politica Bunelor Intenții. Istorie, teamă și ipocrizie în noua ordine mondială]*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2006.

Pe ideea dezbătută de presa anglo-americană că lumea s-a schimbat după evenimentele din 11 septembrie 2001, creându-se astfel o nouă ordine mondială, cartea lui David Runciman își propune să analizeze politica prim-ministrului britanic Tony Blair pornind de la modul în care acest politician a articularat „noul” în strategiile sale și de la modul în care a justificat acțiunile politice și militare întreprinse. Cu toate acestea, autorul problematizează asupra întrebării dacă lumea într-adevăr s-a schimbat sau nu după 2001, arătând diferite moduri în care „noul” a fost exploatat în politica europeană prezentă și trecută și felul în care istoria a fost folosită sau abuzată pentru găsirea de justificări unor acțiuni politice.

Referindu-se la Tony Blair, autorul caracterizează politica dusă de acesta, mai ales după 2001, prin formula „politica bunelor intenții”. Doctrina lui Blair (*blairismul*) reprezintă un stil de politică propriu acestui politician, care îmbină publicul cu privatul, globalul cu individualul, susținând că acțiuni care pot avea potențialul de a periclita unitatea comunității internaționale pot fi justificate prin intențiile bune ce stau în spatele lor.¹⁴ Toate acestea se combină cu retorica riscului, nevoia de a lua decizii sau regretul față de anumite consecințe tragice.

¹³ Vezi, de exemplu, Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press, Norman and London, 1991 sau Klaus von Beyme, *Transition to Democracy in Eastern Europe*, Palgrave Macmillan, London, 1996.

¹⁴ D. Runciman, *The Politics of Good Intentions*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2006, p. 42.

Pornind de la teoria statului modern și diferența dintre moderni și postmoderni, autorul apără folosirea politicii moderne într-o lume postmodernă, luând în acest scop istoria ca ghid. Împrumutând idei de la Robert Cooper¹⁵, pe care îl va cita adesea, Runciman argumentează faptul că Marea Britanie, cât și Statele Unite, se conduc după o politică de tip modern, în care problemele sunt încă rezolvate pe cale armată. De aceea, acțiunile politice ale oricărui om politic aflat la putere trebuie privite și eventual judecate din perspectiva istoriei, dar nu a istoriei prezentului, ci a istoriei de lungă durată. Un element important al cărții este tipologia făcută timpului care acționează în perioada modernă: „timpul știrilor”, „timpul alegerilor” și „timpul istoric”. Dacă primele două categorii se derulează relativ rapid și tind să se amestece, mai ales în sistemele democratice stabile, a treia categorie se desfășoară destul de lent și oferă treptat o anumită obiectivitate și perspectivă asupra unui eveniment desfășurat. Într-o oarecare măsură amintind de ideile asupra „duratei lungi” din Școala franceză a Analelor¹⁶, autorul susține că „politica bunelor intenții” a fost justificată de către Tony Blair din perspectiva duratei lungi a istoriei și în acest fel trebuie înțeleasă participarea sa la intervenția militară în Irak din 2003, iar responsabilitatea sa politică trebuie judecată în aceiași termeni.

Cartea este împărțită în două părți majore: o primă parte în care se analizează politica lui Tony Blair și justificările folosite de acesta pentru războiul din Irak, în relație cu trecutul (definit în termenii istoriei) și viitorul (definit în termenii riscului); o a doua parte care abordează o istorie mai largă a Europei și a Statelor Unite ale Americii și eventualele „bune intenții” care au stat la baza unor acțiuni cu caracter politic. Trebuie menționat însă că acest volum își are originea în diferite articole ale autorului din *London Review of Books*, astfel încât prima parte este coerentă și analitică față de subiectul tratat, în timp ce partea a doua tinde să piardă cititorul într-o paranteză istorică de aproximativ două secole, lăsând impresia unei discontinuități cu analiza anterioară.

Metodologic, lucrarea se bazează în prima sa parte pe o analiză de discurs, cu referire la discursurile premierului britanic și articolele apărute în presa perioadei în principalele periodice britanice. În partea secundă, autorul evaluează lucrările considerate de el ca importante în analiză¹⁷, încercând să explice politica internațională a prezentului și să ofere scenarii pentru viitor. Cu toate acestea, capitolul despre Revoluțiile Americană și Franceză lasă uneori impresia că iese oarecum din tema cărții, nelăsând să se vadă o legătura clară cu chestiunile tratate anterior datorită abundenței detaliilor istorice.

Sursele folosite de autor, pe lângă bibliografia de specialitate pertinentă subiectului tratat, se bazează, cu precădere în prima parte a lucrării, pe discursurile susținute de premierul britanic cu diferite ocazii și pe periodicele contemporane. Ținând cont de faptul

¹⁵ Robert Cooper, *Destrămarea națiunilor: ordine și haos în secolul XXI*, Univers Enciclopedic, București, 2007. Acesta susține că există trei categorii de state: premoderne, moderne și postmoderne, diferența între ultimele două categorii fiind recurgerea la forță pentru rezolvarea conflictelor cu alte state. De exemplu, SUA sunt considerate un stat modern, în timp ce Canada este un stat postmodern deoarece a eliminat folosirea forței ca mijloc de rezolvare a diferendelor.

¹⁶ Se pot vedea autori consacrați din Școala Analelor, de la Marc Bloch sau Lucien Lefevre, până la Ferdinand Braudel, pentru a da doar câteva exemple.

¹⁷ Philip Bobbitt, *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History*, Allen Lane, London, 2002; R. Cooper, *op. cit.*; Robert Kagan, *Despre paradis și putere: America și Europa în noua ordine mondială*, Antet, București, 2005.

că analiza făcută se concentrează asupra unui politician britanic, trebuie totuși menționat și faptul că uneori se citează articole apărute în alte țări, mai ales în SUA, și apar anumite comparații cu discursul oficial al administrației americane din timpul președenției lui George W. Bush. Acest lucru are scopul de a analiza politica lui Blair prin raportare la linia oficială a administrației americane de a aborda războiul din Irak.

Per ansamblu, lucrarea lui David Runciman oferă originalitate în interpretare, mai ales în ceea ce privește comportamentul statelor în lumea globală postmodernă pornind de la politici moderne, autorul considerând statul modern drept soluția pentru realitatea prezentului. Analiza sa având ca studiu de caz politica lui Tony Blair subliniază totodată apariția limbajului riscului ca instrument și ca justificare în luarea deciziilor.

David Runciman, *The Politics of Good Intentions. History, Fear and Hypocrisy in the New World Order [Politica Bunelor Intenții. Istorie, teamă și ipocrizie în noua ordine mondială]*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2006.

Pe ideea dezbătută de presa anglo-americană că lumea s-a schimbat după evenimentele din 11 septembrie 2001, creându-se astfel o nouă ordine mondială, cartea lui David Runciman își propune să analizeze politica prim-ministrului britanic Tony Blair pornind de la modul în care acest politician a articulat „noul” în strategiile sale și de la modul în care a justificat acțiunile politice și militare întreprinse. Cu toate acestea, autorul problematizează asupra întrebării dacă lumea într-adevăr s-a schimbat sau nu după 2001, arătând diferite moduri în care „noul” a fost exploatat în politica europeană prezentă și trecută și felul în care istoria a fost folosită sau abuzată pentru găsirea de justificări unor acțiuni politice.

Referindu-se la Tony Blair, autorul caracterizează politica dusă de acesta, mai ales după 2001, prin formula „politica bunelor intenții”. Doctrina lui Blair (*blairismul*) reprezintă un stil de politică propriu acestui politician, care îmbină publicul cu privatul, globalul cu individualul, susținând că acțiuni care pot avea potențialul de a periclita unitatea comunității internaționale pot fi justificate prin intențiile bune ce stau în spatele lor.¹⁸ Toate acestea se combină cu retorica riscului, nevoia de a lua decizii sau regretul față de anumite consecințe tragice.

Pornind de la teoria statului modern și diferența dintre moderni și postmoderni, autorul apără folosirea politicii moderne într-o lume postmodernă, luând în acest scop istoria ca ghid. Împrumutând idei de la Robert Cooper¹⁹, pe care îl va cita adesea, Runciman argumentează faptul că Marea Britanie, cât și Statele Unite, se conduc după o politică de tip modern, în care problemele sunt încă rezolvate pe cale armată. De aceea, acțiunile politice ale oricărui om politic aflat la putere trebuie privite și eventual judecate din perspectiva istoriei, dar nu a istoriei prezentului, ci a istoriei de lungă durată. Un element important al cărții este tipologia făcută timpului care acționează în perioada modernă: „timpul știrilor”, „timpul alegerilor” și „timpul istoric”. Dacă primele două

¹⁸ D. Runciman, *The Politics of Good Intentions*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2006, p. 42.

¹⁹ Robert Cooper, *Destrămarea națiunilor: ordine și haos în secolul XXI*, Univers Enciclopedic, București, 2007. Acesta susține că există trei categorii de state: premoderne, moderne și postmoderne, diferența între ultimele două categorii fiind recurgerea la forță pentru rezolvarea conflictelor cu alte state. De exemplu, SUA sunt considerate un stat modern, în timp ce Canada este un stat postmodern deoarece a eliminat folosirea forței ca mijloc de rezolvare a diferendelor.

categorii se derulează relativ rapid și tind să se amestece, mai ales în sistemele democratice stabile, a treia categorie se desfășoară destul de lent și oferă treptat o anumită obiectivitate și perspectivă asupra unui eveniment desfășurat. Într-o oarecare măsură amintind de ideile asupra „duratei lungi” din Școala franceză a Analelor²⁰, autorul susține că „politica bunelor intenții” a fost justificată de către Tony Blair din perspectiva duratei lungi a istoriei și în acest fel trebuie înțeleasă participarea sa la intervenția militară în Irak din 2003, iar responsabilitatea sa politică trebuie judecată în aceiași termeni.

Cartea este împărțită în două părți majore: o primă parte în care se analizează politica lui Tony Blair și justificările folosite de acesta pentru războiul din Irak, în relație cu trecutul (definit în termenii istoriei) și viitorul (definit în termenii riscului); o a doua parte care abordează o istorie mai largă a Europei și a Statelor Unite ale Americii și eventualele „bune intenții” care au stat la baza unor acțiuni cu caracter politic. Trebuie menționat însă că acest volum își are originea în diferite articole ale autorului din *London Review of Books*, astfel încât prima parte este coerentă și analitică față de subiectul tratat, în timp ce partea a doua tinde să piardă cititorul într-o paranteză istorică de aproximativ două secole, lăsând impresia unei discontinuități cu analiza anterioară.

Metodologic, lucrarea se bazează în prima sa parte pe o analiză de discurs, cu referire la discursurile premierului britanic și articolele apărute în presa perioadei în principalele periodice britanice. În partea secundă, autorul evaluează lucrările considerate de el ca importante în analiză²¹, încercând să explice politica internațională a prezentului și să ofere scenarii pentru viitor. Cu toate acestea, capitolul despre Revoluțiile Americană și Franceză lasă uneori impresia că iese oarecum din tema cărții, nelăsând să se vadă o legătura clară cu chestiunile tratate anterior datorită abundenței detaliilor istorice.

Sursele folosite de autor, pe lângă bibliografia de specialitate pertinentă subiectului tratat, se bazează, cu precădere în prima parte a lucrării, pe discursurile susținute de premierul britanic cu diferite ocazii și pe periodicele contemporane. Ținând cont de faptul că analiza făcută se concentrează asupra unui politician britanic, trebuie totuși menționat și faptul că uneori se citează articole apărute în alte țări, mai ales în SUA, și apar anumite comparații cu discursul oficial al administrației americane din timpul președenției lui George W. Bush. Acest lucru are scopul de a analiza politica lui Blair prin raportare la linia oficială a administrației americane de a aborda războiul din Irak.

Per ansamblu, lucrarea lui David Runciman oferă originalitate în interpretare, mai ales în ceea ce privește comportamentul statelor în lumea globală postmodernă pornind de la politici moderne, autorul considerând statul modern drept soluția pentru realitatea prezentului. Analiza sa având ca studiu de caz politica lui Tony Blair subliniază totodată apariția limbajului riscului ca instrument și ca justificare în luarea deciziilor.

ALEXANDRA TIEANU
UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”

²⁰ Se pot vedea autori consacrați din Școala Analelor, de la Marc Bloch sau Lucien Lefevre, până la Ferdinand Braudel, pentru a da doar câteva exemple.

²¹ Philip Bobbitt, *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History*, Allen Lane, London, 2002; R. Cooper, *op. cit.*; Robert Kagan, *Despre paradis și putere: America și Europa în noua ordine mondială*, Antet, București, 2005.